

***Η μάχη της Νικοπόλεως και ο Χαλασμός της Πρέβεζας
(12/24 Οκτωβρίου 1798)***

Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L. A. Camus baron de Richemont *

Ο Louis Auguste Camus baron de Richemont (Εικ. 1) ήτο Γάλλος στρατηγός, γεννηθείς εις Mont Maraul-Bourbon το 1770 και αποθανών πλησίον αυτής της πόλεως το 1853. Το 1791 εχρημάτισε ακόλουθος του κόμητος της Προβηγκίας, το 1795 εισήλθεν εις την κατωτέραν στρατιωτικήν Σχολήν του Metz, οπόθεν εξήλθεν το επόμενον έτος με τον βαθμόν του υπολοχαγού του μηχανικού, μετέσχε των εκστρατειών του Ναπολέοντος Α΄ εις Γερμανίαν και Ιταλίαν, επέδειξεν δέ λαμπράν δράσιν εις την ηρωϊκήν μάχην της Πρεβέζης Ηπείρου, κατά την οποίαν 400 Γάλλοι αντιμετώπισαν την επίθεσιν 15.000 Τούρκων. Τότε συνελήφθη αιχμάλωτος και οδηγήθη εις Κωνσταντινούπολιν, ανέκτησε δέ την ελευθερίαν του το 1801. Κατά την επάνοδόν του εις Γαλλίαν ωνομάσθη αρχηγός τάγματος, κατόπιν ανεχώρησεν διά τας Ινδίας όπου διηύθυνε τας οχρωματικάς εργασίας εις την Νήσον της Γαλλίας.

Επιστρέφων εις Γαλλίαν το 1807 έπεσεν εις τα χέρια των Άγγλων, οι οποίοι τον εκράτησαν αιχμάλωτον μέχρι το 1810. Ο Ναπολέων τον ωνόμασε μετά την απελευθέρωσίν του βαρώνον και τον επεφόρτισε να έχη την εποπτείαν επί των οχυρών θέσεων του Όδερ και του Έλβα, έπειτα να διευθύνη τας οχυρώσεις του Δάντσιγκ. Όταν οι σύμμαχοι ήλθαν να πολιορκήσουν αυτήν την πόλιν (1813) υπερήσπισεν ηρωϊκώς την θέσιν με τον Parre πλέον του ενός έτους. Ο Λουδοβίκος 18^{ος} τον ωνόμασε ταξίαρχον τον Απρίλιον του 1814 και Διοικητήν της Στρατιωτικής Σχολής του Σαίν-Σύρ. Κατά το «Εκατονθήμερον» έλαβε διαταγήν να επισκεφθή τας θέσεις

* Το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία* σε επτά συνέχειες, τχ. 30, Οκτώβριος 1954, σελ. 953-958· τχ. 31, Νοέμβριος 1954, σελ. 1048-1055· τχ. 32, Δεκέμβριος 1954, σελ. 1137-1141· τχ. 33, Ιανουάριος 1955, σελ. 29-36· τχ. 34, Φεβρουάριος 1955, σελ. 133-140· τχ. 35, Μάρτιος 1955, σελ. 245-249· τχ. 36, Απρίλιος 1955, σελ. 348-352. Το 1955 εκδόθηκε, στο σύνολό του, ως ανάπτυπο της *Ηπειρωτικής Εστίας*. Μία πρώτη μορφή του άρθρου δημοσιεύτηκε το 1953 στην εφημερίδα *Βήμα Πρεβέζης*, φύλλα 536 της 27.4.1953, σελ. 1 & 2· 537 της 4.5.1953, σελ. 1 & 2, με τίτλο «Ο χαλασμός της Πρέβεζας, 12/24 Οκτωβρίου 1798» και στο φύλλο 541 της 1.6.1953, σελ. 1, με τίτλο «Ο Θρήνος της Πρέβεζας (12.10.1798)».

ΕΙΚΟΝΑ 1: Πορτραίτο του στρατηγού *Louis Auguste Camus de Richemont* (*James Curlin, Remember the moment when Previsa fell, 2010, σελ. 291*)

του μετώπου του βορρά και συγχρόνως εξελέγη βουλευτής εις την Βουλήν (Γερουσίαν), που είχε συστήσει ο Ναπολέων, όπου είχε αποσταλή από την περιοχή του Allier.

Μετά την μάχην του Βατερλώ υπέστη την τύχην της Μεγάλης Στρατιάς, τεθείς εις διαθεσιμότητα, κατά την δευτέραν παλινόρθωσιν του Λουδοβίκου 18^{ου}. Έτσι απεσύρθη εις το αγρόκτημά του, ιδιωτεύσας. Το 1827 οι εκλογείς του Allier τον έστειλαν εις την Βουλήν της οποίας μετέσχε μέχρι του 1837 ακολουθών το κόμμα των Φιλελευθέρων. Κατά την 20 Ιουλίου 1830, η κυβέρνησις του Ιουλίου τον εγκατέστησεν εκ νέου Διοικητήν της Σχολής του Σαιν-Σύρ. Ο Richemont εξέδωκε συλλογήν ποιημάτων με τον τίτλον «Ποιήματα Διάφορα», Evreux 1829, σε σχήμα 8ο και «Πολιτικά και Στρατιωτικά Απομνημονεύματα», Paris 1830, σε σχήμα 8ο. Ταύτα

επανεξεδόθησαν με προσθήκας, Μοϋλίνς 1858, σε σχήμα 8ο. Τα ανωτέρω μετέφρασα από σχετικόν άρθρον της Γαλλικής εγκυκλοπαιδείας. Η διήγησις του Richemont σχετικά με την περίφημον μάχην της Νικοπόλεως (24.10.1798 ν.ημ.) έχει εξαιρετικόν και ζωηρόν ενδιαφέρον διά την Ηπειρωτικήν ιστορίαν, διότι αφορά μια άγνωστη σχεδόν σελίδα της εις τον πολύν κόσμον της πατρίδος μας και είναι δομένη από τον συγγραφέα, που έλαβεν μέρος εις αυτήν, απολέσας τον αριστερόν του βραχίονα, με ζωντάνια και γλαφυρότητα. Την εξιστόρησιν θα υπομνηματίσωμεν με πληροφορίας και σημειώσεις, περί των προσώπων και των πραγμάτων ταύτης, παρμένες από άλλους συγγραφείς και από ιδικές μου έρευνες. Πριν προχωρήσωμεν εις την εξιστόρησιν της μάχης, όπως την κάμνει ο συγγραφεύς ούτος, ας ειπούμεν ολίγα πράγματα σχετικά με τα προηγηθέντα ταύτης γεγονότα.

Τον Ιούνιον του 1797 τα γαλλικά στρατεύματα με Διοικητήν τον στρατηγόν Gentilli κατόπιν αδείας της Βενετικής Κυβερνήσεως, διατελούσης υποχειρίου του Βοναπάρτου, κατελάμβανον την Κέρκυραν αποβιβάσαντες 3.225 άνδρας και 372 πυροβόλα. Άμα τη αποβάσει του (28.6.1797) ο στρατηγός Gentilli έγγραψε εκ της Ενετικής φρεγάδος «Δόξα» εις τον Widman, Γενικόν Βενετόν Προνοητήν (Proveditore) της Επτανήσου και των επί της Ηπείρου παραρτημάτων, ότι «διετάχθη παρά του στρατηγού Βοναπάρτου, συνεπεία αιτήσεως δήθεν προς τούτον της Ενετικής Κυβερνήσεως, να ενισχύση τας φρουράς των νήσων και ασφαλίση ταύτας από πάσης ενδεχομένης επιθέσεως». Εις τας 6 Ιουλίου 1797 απόσπασμα γαλλικού στρατού από 600 άνδρας με διοικητήν τον Ταγματάρχην Ιωσήφ Γκές (Gues) απεβιβάζετο εις Άγια Μαύρα. Έκτακτος προνοητής Λευκάδος ήτο τότε ο Άγγελος Βενιέρ, τακτικός δέ ο Ιούστος Αντώνιος Τζώρτζης. Εις την Λευκάδαν υπήγετο και η Πρέβεζα της οποίας την αρχήν, εν ονόματι της Βενετικής εξουσίας, ήσκει τότε ο Μαρίνος Βάλβης. Μεγάλην πολιτικήν ισχύν είχεν επίσης εις την Πρέβεζα ο Αλέξανδρος Βαλεντίνι και ο καπετάνιος της Καμαρίνας Γιαννάκης Γεωργίτσας συνδεόμενος μετά του πρώτου διά κηδεστίας, δηλαδή την Ελένη Βαλεντίνη, αδελφήν του Αλεξάνδρου, είχε λάβει σύζυγον ο Δημήτριος Αλεξάνδρου, υιός του καπετάν Γιαννάκη.¹

Είναι γνωστόν ότι διά της συνθήκης του Πασσάροβιτς (21.7.1718), που έκλεισε τον Ενετοτουρκικόν πόλεμον του 1714-1718, τα νησιά του

¹ Σχετικά με το επίθετο Αλεξάνδρου που έλαβε η οικογένεια του καπετάν Γιαννάκη βλ. Βασιλιά Ηλία, «Δύο εταίροι του εθνεγέρτου Ρήγα Φερραίου. Αλέξανδρος Βαλεντίνι και Γιαννούλης Αλεξάνδρου», *Η Ηχώ του Ιονίου*, τχ. 87-89, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1953, σελ. 11.

Ιονίου με μια στενή λωρίδα επί της Ηπειρωτικής ακτής, που περιελάμβανε τας πόλεις Βουθρωτό (Βυτζηντρό), Σαγιάδα, Πάργα, Πρέβεζα και Βόνιτσα, παρεχωρήθησαν εις την Γαλινοτάτην Δημοκρατίαν του Αδρία. Η λωρίδα αυτή λέγεται Ιταλικά *Continente* (Στεριά). Διά της αυτής συνθήκης απηγορεύετο εις τους Τούρκους να διατηρούν στόλον εις τον Αμβρακικόν και να πλέουν την ακτήν του Ιονίου πελάγους προς Κέρκυραν παρά κατόπιν αδείας του Γενικού Βενετού [Προβλεπτού] Κερκύρας, που σπανίως εδίδετο.

Η οικογένεια του Βαλεντίνι, εγκατεστάθη εν Πρεβέζη επί βενετοκρατίας το 1738 λαβούσα χωράφια και τιμάρια διά διαταγής του Γενικού Προβλεπτού της θαλάσσης Γεωργίου Γρεμάνη, όπως φαίνεται από κάποιο πιστοποιητικό του νοδάρου της Πρεβέζης Αυρηλίου Παπαδοπούλου της 11^{ης} Μαΐου 1738. Η Βενετία και άλλους καπεταναίους Ξηρομερίτας, Ηπειρώτας, Ιταλούς, Δαλματούς, συμμάχους της εις τον πόλεμον κατά της Τουρκίας, έφερε και εγκατέστησεν εις Πρέβεζαν παραχωρήσασα κλήρους και υποχρεώσασα να προβούν εις την κοπήν των δασών και ελαιοφύτευσιν. Τοιούτοι ήσαν ο Γκενοβέλης, ο Προκόπης Μαλτέζος, ο Γερογιάννης, ο Καραβέλλας, ο Γκινάκας και άλλοι.

Τούτους συχνά εμισθοδότηι η Βενετία ώστε σχηματίζοντες αντάρτικα σώματα Ελλήνων να ευρίσκονται εις διαρκείς εχθροπραξίας με τους Τούρκους που ήθελαν να τους βγάλουν από το *Continente*. Η λωρίς αυτή της ξηράς λέγεται και *Ex Veneto*.

Η δημοσιευομένη εις την *Ηπειρωτική Εστία* παρά του κ. Κωνσταντίνου Μέρτζιου αλληλογραφία του Αλή πασά με τον Βενετόν Προβλεπτήν Πρεβέζης,[∇] φανερώνει την προστασίαν που παρείχεν ούτος εις τον καπετάν Ανδρούτσο και άλλους καπεταναίους Έλληνες εναντίον των Τούρκων. Και έτσι η Βενετία διησφάλιζε την εξουσίαν της, που ημέρα με την ημέρα έφθινε εις τα μέρη αυτά, ώσπου ο Ναπολέων Βοναπάρτης διά της συνθήκης του Καμποφόρμιο 17.10.1797 ξεδόντιασε τελείως τον γηρασμένον Λέοντα του Αγίου Μάρκου και η Γαλλική Δημοκρατία απέκτα κυριαρχικά δικαιώματα επί της Επτανήσου και των επί της Ηπειρωτικής ακτής παραρτημάτων αυτής.

[∇] Μέρτζιος Κωνσταντίνος Δ., «Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία περί Αλή πασά Τεπελενλή», *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 21, Ιανουάριος 1954, σελ. 5-14· τχ. 22, Φεβρουάριος 1954, σελ. 119-126· τχ. 23, Μάρτιος 1954, σελ. 264-272 και τχ. 24, Απρίλιος 1954, σελ. 344-347.

Αι ιδέαι της ισότητος και ελευθερίας, που είχαν γράψει επάνω εις τα λάβαρά των, οι γαλλικοί στρατοί, είχαν προηγηθή της ελεύσεως τούτων εις την Επτάνησον, συγχρόνως δε ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή, «Ως πότε παλληκάρια» ξεσήκωνε ρίγη ενθουσιασμού εις τας καρδίας των Ελλήνων ραγιάδων τραγουδούμενος από τους καρμανιόλους και ποπολάρους, που προσδοκούσαν από τους Γάλλους την εθνικὴν αποκατάστασιν.

Ο μεγαλεπήβολος Βοναπάρτης διέκρινε με οξύνοϊαν την σημασίαν που είχαν αι νήσοι του Ιονίου διά το πέρασμα της Γαλλίας εις την εγγύς Ανατολήν, διό έγραφε προς το Διευθυντήριον εις τας 5/16 Αυγούστου 1797: «Αι νήσοι Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Κεφαλληνία είναι δι' ημάς μάλλον ενδιαφέρουσαι παρά ολόκληρος η Ιταλία». Και προσέθετε: «Το κράτος των Τούρκων καταρρέει. Η απόκτησις των νήσων τούτων θα μας καταστήση ικανούς να το υποστηρίξωμεν εφ' όσον τούτο είναι δυνατόν ή να λάβωμεν και ημείς το μερίδιόν μας».

Φυσικοί σύμμαχοι των Γάλλων εις την Ηπειρωτικήν χώραν ήσαν οι πολεμισταί του Σουλίου, διάσημοι διά τους αγώνας των εναντίον των Τούρκων, καταστάντες και εις την Γαλλίαν με τα φυλλάδια του Κοραή. «Η Βενετία τους Σουλιώτας είχε κάμει συμμάχους και παρείχεν εις αυτούς την προστασίαν της και συχνάκις προσελάμβανεν ως μισθοφόρους τους γενναϊοτέρους εκ των πολεμιστών αυτών» ως αναφέρει έκθεσις του Διοικητού των Ιονίων νήσων Chabot.² Και εις άλλην έκθεσιν της 30.12.1797 ο υποστράτηγος Rose γράφει προς τον Chabot ότι «οι Σουλιώται (80.000) μεταξύ Πάργας και Πρεβέζης, τους οποίους ουδέποτε ηδυνήθησαν να υποτάξωσιν οι Τούρκοι, μοί έπεμψαν, ότε ευρισκόμην εις Πρέβεζαν, πρεσβειάν μεθ' υπομνήματος υπογεγραμμένου υπό 11 προυχόντων. Διά του υπομνήματός των εξήτησαν παρ' εμού να τεθώσιν υπό την προστασίαν της Δημοκρατίας. Κρίνω επάνεγκες να τους προσεταιρισθώμεν, διότι αυτοί θα είναι χαλινός τον οποίον θα αντιτάξωμεν εις τον Αλή, αν ποτέ ο ηγεμών ούτος εδείκνυεν αξιώσεις επιζημίας διά τα συμφέροντά μας».³

Ο Αλή πασάς προσποιήθηκε κατ' αρχάς φιλίαν προς τον Ναπολέοντα και ότι ήτο και αυτός οπαδός της γαλλικής επαναστάσεως, και εφόρεσε εις το σαρίκι του την γαλλικήν τρίχρωμην κονκάρδα, αλλ' όταν ούτος ηττήθη

² Παππάς Σπυρίδων Γ., «Η Γαλλία και η Ρούμελη από του 1797 μέχρι του 1799, κατά τα έγγραφα του στρατηγού Chabot, διοικητού των Ιονίων Νήσων...», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1903, σελ. 284.

³ Παππάς Σπυρίδων Γ., *ό.π.*, σελ. 294.

κατά θάλασσαν από τον Άγγλον Ναύαρχον Νέλσονα (Αύγουστος 1797), εσταμάτησε απότομα τον εφοδιασμόν εις τρόφιμα και κρέας της γαλλικής φρουράς Κερκύρας, συνέλαβε τον υποστράτηγον Ρόζ δι' απάτης, αφού τον εκάλεσε δήθεν διά συνομιλίας εις Φιλιάτες, τέλη Σεπτεμβρίου 1798, και εν συνεχεία κατέλαβε ξαφνικά το Βουντζηντρό, όπου κόντεψε να αιχμαλωτίση τον υπερασπιστήν στρατηγόν, Διοικητήν της Επτανήσου Chabot. Το Πάσχα του 1798 λαβών άδειαν του Chabot να πλεύση τας ακτάς του Ιονίου, εμφανίζεται ξαφνικά με ισχυρό στρατό προ των ακτών των Κεραυνείων ορέων και καταστρέφει τα δύο ελληνικά χωριά την Νίβιτσαν και τον Άγιο Βασίλειο, που ηρνούντο να δεχθούν την κυριαρχίαν του, και τον πληθυσμόν τους σφάζει, αιχμαλωτίζει και διασκορπίζει αλλού της επικρατείας του. Τότε μόνον οι Γάλλοι άρχισαν να ανοίγουν τα μάτια τους διά την υποκρισίαν τού σατράπου. Οριστικά συνήλθον από την πλάνην τους, διά την υποκρισίαν τούτου, με την αιχμαλωσίαν του Rose του «μπουνταλά», όπως τον ονομάζει ο Χατζή Σεχρέτης, ο ποιητής της Αληπασιάδος. Τον Σεπτέμβριον του 1798 κάμνει μια ξαφνική εμφάνιση εις τα όρια της Πρεβέζης ο Μουχτάρ πασάς, υιός του Αλή, ελπίζων ότι θα κατελάμβανε αμαχητεί την πόλιν. Η άνευ αντιστάσεως διάβασις του στρατού του Αλή πασά από την περιοχίν της επιρροής των Σουλιωτών, που έφθανε μέχρι Νικοπόλεως, ωφείλετο εις το κλείσιμο ειρήνης που έκαμε με τούτους ο πονηρός σατράπης. Εις την σύναψιν της ειρήνης δυστυχώς έπαιξε κακόν ρόλον η φάρα του Γιώργη Μπότσαρη και των ακολουθούντων αυτόν άλλων καπεταναίων Σουλιωτών. Οι πλείστοι καπεταναίοι Σουλιώτες είχαν ζητήσει από τον στρατηγόν Chabot να συμμαχήσουν μετ' αυτού κατά του Αλή πασά. Και πολεμοφόδια μάλιστα τους έστειλε από Πάργα και Πρέβεζαν. Πλήν ο πονηρός σατράπης κατώρθωσε να διαιρέση τους Σουλιώτες, να κλείση ειρήνην με τούτους, ώστε απερίσπαστος να διώξη τους Γάλλους από τας κτήσεις των εν Ηπείρω.

Εάν ο Γιώργος Μπότσαρης εξαγοράστηκε με χρήματα διά να τηρήση φιλικήν πολιτικήν προς τον Βεζύρην, μπορεί να το αμφισβητήσωμε, μολονότι ο Περραιβός το διακηρύττει, αλλ' ότι όμως αυτός υπήρξεν αιτία να αδρανήσουν οι Σουλιώτες την κρίσιμη ώρα του κινδύνου της Πρεβέζης δεν χρειάζεται συζήτησις.

Εάν οι Σουλιώτες επεστράτευαν τους ιδικούς των και τους Παρασουλιώτες και έπιαναν τον δρόμο των Τούρκων, που περνάει μέσα από την Λάκκα και Λακοπούλα (Λέλοβα - χαράδρα Λούρου) δεν θα έφθαναν ποτέ

οι Τούρκοι έξω από την Νικόπολη, οι Γάλλοι θα είχαν συμμάχους ισχυρούς και δεν θα ενικόντο εκεί.⁴

Σχετικό με τα παραπάνω είναι και το εξής απόσπασμα από «Γράμμα στο γιό του Μάρκου Μπότσαρη» του Γεωργίου Τερτσέτη.⁵ Ο Τερτσέτης δίνει συμβουλές εις τον Δημήτρη Μπότσαρη (1814-1877), γιο του ήρωος Μάρκου που εσπούδαζε εις την Στρατιωτικήν Ακαδημίαν του Μονάχου:

«...Εγώ μάλιστα σου λέγω, αντίς να θυμάσαι την δόξα του γονέου σου, να έχης εις το νου σου το παλαικό ανάθεμα και την κατακραυγή που επήραν οι Μποτσαράδες, την μέρα που αρνήθηκαν την πατρίδα, και στα περίσια άτια και μουλάρια εφόρτωσαν το βιό τους, διαβαίνοντας εις τα Τζουμέρκα, στο Βιλαέτι κατά την συμφωνία με τον Βεζύρη, κι' από το Σούλι εκατέβηκαν δύο πρωτάτα, και μέσα εις τα σπίτια του πάππου σου κλαίοντας έλεγαν τούτα τα λόγια: Πού πάτε Μποτσαρέοι, γιατί φεύγετε από την πατρίδα; Κι' εσείς, γυναίκες, δεν χύνεσθε να βγάλετε τα μάτια των ανδρών σας, που θα καταντήσετε σε τούρκικες αγκαλιές; Γιώργο Μπότσαρη, φρονιμώτερος ήσουν απ' όλα τα πρωτάτα και τώρα οι γαμπροί σου και τα παιδιά σου σου σήκωσαν το νου. Τι είναι τούτο που κάνεις; Δεν αποκρίνονταν ο γέροντας, γιατί η λύπη του θόλωνε τα φρένα, η λύπη ότι έμελλε ν' απαρατήση την γη που τον γέννησε...»

Αυτή είναι η συμφωνία με τον Βεζύρη δυνάμει της οποίας οι Μποτσαρέοι απεχώρουν από το Σούλι, αφού πρωτοστάτησαν εις την επιζήμιο ειρήνη, και μετέβησαν εις Βουργαρέλι, όπου μετά πέντε χρόνια, το 1803, εδέχθησαν τα θλιβερά λείψανα των συμπατριωτών τους κυνηγημένοι από τους Αλβανούς του απιστήσαντος Αλή πασά.

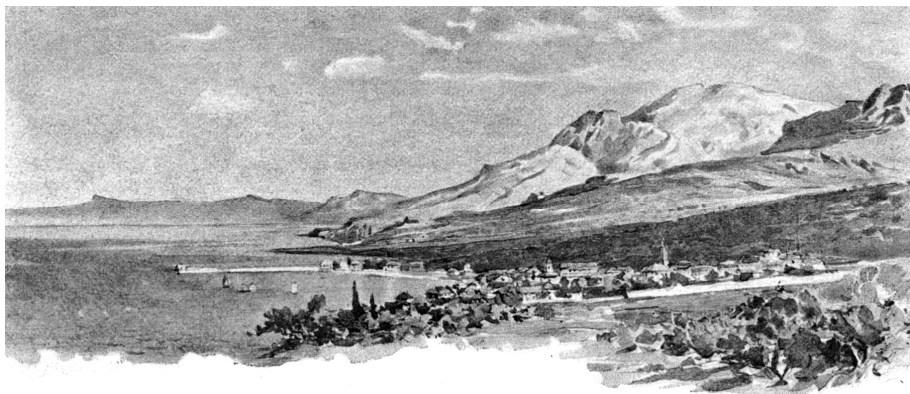
Συμπληρώνω στα προηγηθέντα της επιθέσεως του Αλή κατά της Πρεβέζης με τα παρακάτω ολίγα ακόμη.

Κατά το διάταγμα το εκδοθέν υπό του Βοναπάρτου εν Μιλάνω εις τας 7 Νοεμβρίου 1797, και το οποίον εδημοσίευσεν ο διοικητής της Επτανήσου Chabot εις Κέρκυραν, συνιστώντο τρεις νομοί εις τα εδάφη των πρώην Ενετικών κτήσεων επί του Ιονίου.

Πρώτον, Νομός Κερκύρας, περιλαμβάνων την νήσον Κέρκυραν, τους Παξούς, τους Αντιπάξους, το νησί Fano, το Βουθρωτόν και την Πάργαν.

⁴ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου*, Αθήναι 1933, έκδοσις Δημητράκου, σελ. 39-43.

⁵ Τερτσέτης Γεώργιος, *Απαντα*, τόμ. Γ', Αθήνα, έκδοσις Γεωργίου Βαλέτα, σελ. 404.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Ο κόλπος της Νικόπολης κατά τον Myrbach
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 71)

Δεύτερον, Νομός Ιθάκης, περιλαμβάνων τας νήσους Λευκάδα, Κεφαλλονιά, Ιθάκην και την Πρέβεζα και Βόνιτσα.

Τρίτον, Νομός Αιγαίου. Ούτος περιελάμβανε τας νήσους Στροφάδες, την νήσον Τσιρίγο και το Δραγαμέστο, δηλαδή Αστακό και Μύτικα.

Η ονομασία, νομός Αιγαίου, έδειχνε τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Βοναπάρτου προς επέκτασιν της γαλλικής κυριαρχίας πέραν του Αιγαίου. Το διάταγμα καθώριζε και τον τρόπον της εσωτερικής πολιτικής οργανώσεως των εδαφών, εις την οποίαν την πλειοψηφίαν της Διοικητικής Επιτροπής είχαν οι γαλλόφιλοι ποπολάροι, ενώ οι παλαιοί αριστοκράται περιωρίζοντο. Τα εδάφη ταύτα στρατολογικώς θα απετέλουν μίαν μεραρχίαν με στρατηγόν μέραρχον και αρχηγόν πυροβολικού και μηχανικού. Ειδικόν άρθρον του διατάγματος προέβλεπε την αποστολήν τριάκοντα Ελληνοπαίδων, ηλικίας 10-15 ετών εις τα γαλλικά κολλέγια διά σπουδάς.[⊗]

Ακολουθεί η μετάφρασις των σχετικών με την μάχη της Νικοπόλεως κειμένων των στρατιωτικών απομνημονευμάτων του L. A. Camus.[□]

[⊗] Τέλος του πρώτου μέρους του άρθρου.

[□] Ο Βασιλάς μετέφρασε με κάθε λεπτομέρεια και προσοχή τμήματα των απομνημονευμάτων του Camus, όπως αυτά αναδημοσιεύθηκαν σε αναμνηστικό τόμο των πολεμικών περιπετειών των Γάλλων από τον Frédéric Masson με τίτλο *Aventures de Guerre 1792-1809, Souvenirs et récits de soldats* που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1894. Οι σελίδες που μεταφράστηκαν από τον Βασιλά είναι αυτές του άρθρου με τίτλο *Le Combat de Nicopolis (1799) d'*

«Ο Γενικός Διοικητής των Ιονίων νήσων,⁶ μαθών την κήρυξιν πολέμου υπό της Τουρκίας και την σύστασιν γενικού ευρωπαϊκού συνασπισμού εναντίον της Γαλλίας, απεφάσισε να κρατήση στερρώς την Πρέβεζαν, ένα από τα τέσσαρα εδάφη, που κατείχαμεν επί της Ηπειρωτικής ακτής, το μόνον σημείον που ήτο δυνατόν να οχυρωθή, και προς τούτο είχε διατάξει την ενίσχυσιν των στρατιωτικών δυνάμεων της πόλεως με 500 άνδρας, τους οποίους απέσπασεν από τας φρουράς της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς. Υποδειχθείς υπό του Διοικητού στρατηγού να μεταβώ εκεί, διά να χρησιμοποιηθώ, λόγω του βαθμού μου, ως αξιωματικός του μηχανικού, ενόμισα κατ' αρχήν ότι όφειλα να προφυλάξω τον εαυτόν μου εφοδιαζόμενος με ένα καλό τουφέκι και μια στερεά σπάθη. Είχα εξασκηθή να τα χειρίζομαι με ακρίβειαν και ετοιμότητα, διότι προέβλεπα ότι ο πόλεμος θα ήτο άγριος με εναλλασσομένας απροόπτους φάσεις. Η πόλις Πρέβεζα κείται επί χερσονήσου εις την είσοδον του κόλπου του Ακτίου που κατέστη περίφημος από την νίκην του Αυγούστου εναντίον του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας.

Ο κόλπος αυτός εισχωρεί βαθειά εις το εσωτερικόν της ξηράς ακολουθών την διεύθυνσιν από Βορράν προς Μεσημβρίαν. Το όριόν του εξ Ανατολών προς Νότον παίρνει το σχήμα μιάς γλώσσας ξηράς, αρκετά στενής, η οποία προοδευτικώς πλαταίνει μέχρι του μυχού της, όπου κείται το μικρόν έδαφος της Βόνιτσας.⁷

après les mémoires du général Camus de Richemont, σελ. 71-89. Οι απεικονίσεις που αναπαράχθηκαν στο άρθρο του Βασιλά στην Ηπειρωτική Εστία είναι μερικές από τις απεικονίσεις που σχεδίασε ο Frédéric de Myrbach για το βιβλίο του Masson. Στο παρόν άρθρο αναπαράγονται όλα τα σχέδια του Myrbach.

⁶ Ο γάλλος Γενικός Διοικητής των Ιονίων νήσων, στρατηγός Chabot (βαρώνος Λουδοβίκος Ιωάννης Φραγκίσκος Chabot) γεννήθη εις Niorl (Deux Sèvres) 16/27.3.1759 και απέθανε εις Lausais (Λωζαί) το 1837. Διετέλεσε διοικητής των Ιονίων νήσων αμέσως μετά την αναχώρησιν του Gentilli κατά το διάστημα από Ιουλίου 1797 έως Φεβρουαρίου 1799. Την αλληλογραφίαν του, όχι ολόκληρη, αλλά μέρος αυτής, εδημοσίευσεν ο Σπυρίδων Παππάς εις τον ΣΤ' τόμον του Δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας. Ο συνασπισμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων εναντίον της Γαλλίας, εις τον οποίον επροτοστάτησεν η Αγγλία, περιελάμβανε, Αυστριαν, Πρωσσίαν, Ρωσσίαν, Τουρκίαν, Αγγλίαν, συνήφθη δε το 1798.

⁷ Ο συγγραφεύς εννοεί την γλώσσαν του Ακτίου, που είναι προς ανατολάς της πόλεως Πρεβέζης και απέναντι αυτής, δηλαδή το Ακρωτήριον, που οι Βενετοί το ωνόμαζαν «Πούντα», όπως και οι παλιότεροι Πρεβεζάνοι караβοκύρηδες και οι ψαράδες. Το εμβαδόν αυτού υπολογίζεται εις 30.000 στρέμματα. Η ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.) έγινε εις την θάλασσαν μεταξύ Ακτίου έως το Μύτικα της Πρέβεζας. Κατά τας εκσκαφάς του αυλακίου διά την διάνοξιν του στομίου (1933-1934) ευρέθησαν στο βυθό στάμνες μεγάλες λαδιού.

Το δεύτερον όριον του κόλπου, προς τα αριστερά του εισπλέοντος, ξεκινά εκ Δυσμών προς Νότον διά να συναντήση το πρώτον αλλά σταματάει και κυρτούται έτσι που σχηματίζει επί της ξηράς την χερσόνησον του εδάφους της Πρεβέζης.⁸

Ο ισθμός που την συνδέει με την ξηράν φαίνεται σαν να ξεκόβεται με δύο «επάρματα» γης, αντίστοιχα μεταξύ των, που είναι μεταξύ του Ιονίου Πελάγους και του Αμβρακικού κόλπου.⁹

Η χερσόνησος αυτή σχηματίζει ένα λεκανοπέδιον χαμηλόν και αρκετά ευρύ, που περιλαμβάνεται μεταξύ δύο λόφων (Εικ. 2), ανυψουμένων ηρέμως από την μίαν πλευράν και την άλλην.¹⁰

Επί των δύο τούτων λόφων και της κοιλάδος είχε κτισθή η Νικόπολις, ιδρυθείσα υπό του Αυγούστου εις ανάμνησιν της διπλής νίκης του. Η πόλις αυτή φαίνεται ότι υπήρξε σημαντική και αξιόλογη, η δε τεραστία έκτασις, που κατείχε, είναι ακόμη κεκαλυμμένη από ερείπια. Το ανάκτορο του ανθυπάτου αναγνωρίζεται καθαρά ως επίσης και διάφορα άλλα κτίρια.¹¹

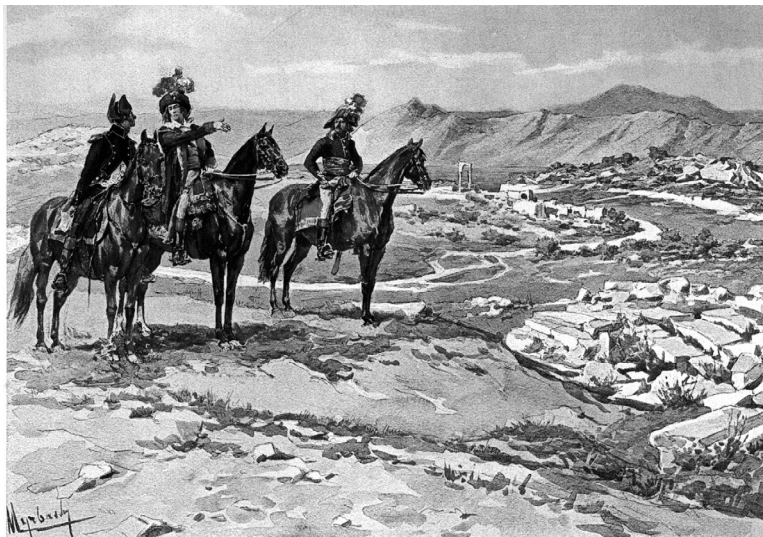
Η διεύθυνσις ενός μεγαλοπρεπούς υδραγωγείου είναι χαραγμένη επάνω εις υψηλά και ισχυρά βάρθρα τόξων, τα οποία το υπεστήριζαν, και των οποίων αρκετός αριθμός διασώζεται ακόμη όρθιος. Όλα αυτά τα ερείπια ευρίσκονται επί του λόφου, ο οποίος υψούται προς την Πρέβεζαν. Επί του απέναντι λόφου, υψούται ένα τεράστιον θέατρον, αρκετά καλά διατηρούμενον και μέσα εις την κοιλάδα, η οποία είναι μεταξύ των δύο λόφων, ευρίσκονται τα λείψανα μιας κτιστής λεκάνης πολύ μεγάλης όπου οι Ρωμαίοι

⁸ Τα κοντινότερα σημεία της Ηπειρωτικής ακτής, δηλαδή της χερσονήσου της Πρεβέζης από την απέναντι Ακαρνανική ακτή και το Άκτιον, είναι [πρώτον] η βάσις ή τα Παλιοσάραγα, 700 έως 800 μέτρων απόστασις και [δευτερον] το βουναλάκι «Τουρκοβούνι» που είναι εις απόστασιν περίπου 2.000 μέτρων από το «Κεφάλι της Παναγιάς» της Βόνιτσας.

⁹ Ο συγγραφεύς εννοεί τους λόφους της Νικοπόλεως ύψους 100-150 μέτρων, όπου κείται τώρα το χωριό Σμυρτούλα και που αρχίζουν από το «Μονολίθι» (Κόμαρος των αρχαίων) και καταλήγουν εις την ακτήν του Αμβρακικού, όπου το ιχθυοτροφείον «Μάζωμα».

¹⁰ Δηλαδή των λόφων της Νικοπόλεως και των λόφων που είναι στην αρχήν του εθνικού δρόμου, καθώς ερχόμενοι από την Πρέβεζαν μπαίνουμε εις την Ακρόπολιν της Νικοπόλεως. Επί των λόφων τούτων ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς διενήργησε ανασκαφάς το 1913-1916 και έφερεν εις φως την περίφημον Βασιλικήν «Το Δουμετίου κτέανον μεγαθύμου αρχιερέως» με τα εξαισίας τέχνης ψηφιδωτά του δαπέδου περί των οποίων ησκολήθη και ο κ. Δάκαρης τελευταία με το άρθρο του «Τα ψηφιδωτά της Χριστιανικής Βασιλικής Α΄ Νικοπόλεως. Ανάλυση και κριτική της μελέτης του Ernst Kritzingen» εις την *Ηπειρωτικήν Εστίαν*, τχ. 16, Αύγουστος 1953, σελ. 795-802.

¹¹ Ίσως να φαντάζεται ότι είναι τα ερείπια της Βασιλικής που αναφέραμεν παραπάνω.

ΕΙΚΟΝΑ 3: Αναγνώρισις του εδάφους εις Νικόπολιν
παρά του στρατηγού Chabot, του υπασπιστού του και του Richemont
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 73)

έδιναν θεάματα ψευδοναμαχιών. Η λεκάνη θα είχε επικοινωνίαν και με τας δύο θαλάσσας.¹²

Η διαταγή της υπηρεσίας μου να μεταβώ εις Πρέβεζαν απευθύνετο επίσης εις τον στρατηγόν La Salcette, όστις έσπευσε να φθάση. Ο κ. Κυβερνήτης έκρινεν επίσης ότι όφειλε να μεταβή και ο ίδιος επί τόπου και ήλθε πράγματι επί της φρεγάτας La Brune διά να εξετάση και ο ίδιος το μέρος και έχη την ευθύνην της καταλληλότητος τούτου προς άμυναν και αντίστασιν κατά του εχθρού.

Επειδή έφθασα πρώτος και είχα αρκετές ημέρες διά να εξετάσω και αναγνωρίσω το έδαφος (Εικ. 3), προσεκλήθην παρά του Κυβερνήτου και ηρωτήθην περί τούτου. Έδωσα αναφοράν εκείνων που είχα ιδή διατρέχων

¹² Αριστερά του μεγάλου θεάτρου, καθώς το βλέπομεν ερχόμενοι από τον δρόμον της Πρεβέζης, υπάρχει ο ιππόδρομος, η «Κιλιφή» τουρκιστί, ο συνήθης τόπος και απαραίτητος εις μίαν Ρωμαϊκήν μεγαλούπολιν διά τας του λαού εορτάς και διασκεδάσεις. Εκ της ρωμαϊκής και βυζαντινής ιστορίας γνωρίζομεν ότι εις τον ιππόδρομον εγίνοντο και ψευδοναμαχίες. Εάν οι Ρωμαίοι έφεραν νερό με σωλήνας από το Ιόνιον και τον Αμβρακικόν και εγέμιζαν τον ιππόδρομον, όπως λέγει ο συγγραφεύς, διά τας ψευδοναμαχίας των, δεν το γνωρίζουμε, ούτε το διαπιστώνουν οι αρχαιολόγοι που κάμνουν τις ανασκαφές.

τον τόπον, με την πλέον μεγαλυτέραν ευχέρειαν, αφού ούτε καν ένα τουφέκι δεν είχαν ακόμη εμφανισθή επί του λόφου ο οποίος υψούτο από την άλλην πλευράν του Ισθμού, όπου ήρχιζε το έδαφος το εχθρικών.¹³

Ερωτηθείς επί του ζητήματος της αμύνης απήντησα, ότι κατά την αντίληψίν μου, το ζήτημα της αμύνης ή της εγκαταλείψεως της Πρεβέζης εξηρτάτο από την ορθήν και λογικήν εκτίμησιν των δυνάμεων, αι οποίαι ηδύνατο να την προσβάλλουν. Εάν ο εχθρός δεν ήτο εις θέσιν να αντιτάξη εναντίον μας πλέον των χιλίων ανδρών, επίστευα ότι 500 ή 600 Γάλλοι, συγκεντρωμένοι εις Πρέβεζαν, όλοι παλιοί και αδάμαστοι στρατιώτες της στρατιάς της Ιταλίας, ήσαν τελείως επαρκείς διά να τον πολεμήσουν και τον καταστρέψουν. Εάν όμως ο εχθρός επρόκειτο να διαθέση εναντίον μας 4 ή 5 χιλιάδες άνδρες και μάλιστα δέκα χιλιάδες, όπως με διαβεβαίωσαν ότι ο Πασσάς των Ιωαννίνων ηδύνατο πράγματι να παρουσιάση, τότε δεν υπήρχεν ουδεμία ευνοϊκή πιθανότης αντιστάσεώς μας ή σωτηρίας, είτε περιωριζόμεθα εις άμυναν της πόλεως, είτε αντιστάμεθα επί του Ισθμού.¹⁴

Προσέθεσα ότι αι διαθέσεις του πληθυσμού εκ φύσεως εχθρικού προς ημάς, δεν ηδύνατο να μας επιτρέψουν να ελπίζωμεν εξ αυτού υποστήριξιν, και ότι ο φόβος μιας τρομερής τιμωρίας από τους Τούρκους, εάν αυτοί θα έβγαιναν νικηταί από τον αγώνα, θα τον έκανε μάλλον να βοηθήση αυτούς παρά να υποστηρίξη ημάς τους Γάλλους.¹⁵

¹³ Το εχθρικών έδαφος, δηλαδή του Αλή πασά τότε, ήρχιζεν από τον Άγιον Νικόλαον επί του Αμβρακικού και τους λόφους του Μιχαλιτσιού, πίσω από τα υψώματα της Νικοπόλεως. Τα όρια της περιοχής της Πρεβέζης είχαν καθορισθή έτσι διά της συνθήκης του Πασσάροβιτς (1718). Καλύτερα θα ελέγαμεν ότι η περιοχή πίσω από την Νικόπολιν υπέκειτο εις την πολιτικήν επιρροήν των Σουλιωτών. Πώς κατώρθωσε ο στρατός του Αλή πασά και του Μουχτάρ πασά να φθάση εις τα πρόθυρα της Νικοπόλεως χωρίς αντίδρασιν από τους Σουλιώτες, θα το εξηγήσωμεν παρακάτω. [Σ.τ.ε.: Σχετικά με τα όρια της περιοχής Πρεβέζης την εποχή εκείνη, βλ. Curlin James S. & Καράμπελας Νίκος Δ., «Adi Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 45-46, Πρέβεζα 2009, 117-141.]

¹⁴ Το πλάτος του ισθμού από της θαλάσσης του Ιονίου μέχρι του Αμβρακικού είναι 1.670 μέτρων, κατά την μέτρησιν που έκαμε ο Richemont μαζί με άλλον αξιωματικόν. Βλ. Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου*, Αθήναι 1933, έκδοσις Δημητράκου, σελ. 41. Ο Περραιβός βάζει ως αφετηρίαν της μελετηθείσης κατασκευής του χαρακώματος το Μονολίθι, λείψανον ρωμαϊκού μόλου εις το Ιόνιον, και τον Άγιο Γιάννη Ριγανά από το μέρος του Αμβρακικού.

¹⁵ Κακώς ο συγγραφεύς θεωρεί τον πληθυσμόν της πόλεως εχθρικών προς τους Γάλλους. Γεγονότα δυσάρεστα διά τους Γάλλους είναι τα εξής, που προηγήθησαν της μάχης. Πρώτον η περίφημος «Απανταχούσα» του τότε πατριάρχου Γρηγορίου του Ε', διά της οποίας εκάλει ούτος τους Επτανήσιους και λοιπούς Ηπειρώτας και Έλληνας υπηκόους του Σουλ-

Ο κ. Κυβερνήτης μού αντέτεινε, ως απόδειξιν ευνοϊκής διαθέσεως τού πληθυσμού, την συγκρότησιν ενός σώματος ενόπλων από Αρναούτηδες υπό τας διαταγάς ενός αρχηγού ονομαζομένου Χρηστάκη τον οποίον είχε προσλάβει επί μισθώ.

Αυτός ο καπετάν Χρηστάκης, ήτο ένας άνδρας με υψηλόν ανάστημα, ωραίον παρουσιαστικόν και με φυσιογνωμίαν αρρενωπήν και εκφραστικήν που δεν εστερείτο κάποιας σεμνοπρεπειάς. Όπως οι παλιοί μας ιππότες,

τάνου να φέρουν αντίστασιν κατά των αθέων Γάλλων βασιλοκτόνων και να συνεργασθούν μετά των ρωσσοτουρκικών δυνάμεων προς εκδίωξιν τούτων από τα μέρη των πρώην βενετικών κτήσεων της Επτανήσου και Ηλείου. Η εγκύκλιος είχε κυκλοφορήσει εις τον πληθυσμόν διά δύο εκτάκτων απεσταλμένων των Πατριαρχείων προ της μάχης, ο δε περίφημος Μητροπολίτης Άρτης Ιγνάτιος επροπαγάνδιζεν ζωηρότατα το περιεχόμενον αυτής εις το ποιμνίον του. Δεύτερον. Η εγκύκλιος και οι λόγοι του Μητροπολίτου Ιωαννίνων Ιεροθέου, πιστού οργάνου του Αλή πασά εναντίον των γαλλικών ιδεών και ενεργειών, εκλόνισε πολύ την πίστιν του λαού διά την χρησιμότητα, αξίαν και ηθικότητα της γαλλικής επαναστατικής ιδεολογίας. Περί του Μητροπολίτου Ιγνατίου ιδέ λόγον πανεπιστημιακόν του καθηγητού Βασ. Στεφανίδη με τίτλον «Ο Ουγγροβλάχιος Ιγνάτιος ο Λέσβιος» εκφωνηθέντα την 30^η Ιανουαρίου 1934 εις την Aula του Πανεπιστημίου Αθηνών. Περί Ιεροθέου Μητροπολίτου Ιωαννίνων ιδέ Περικλή Γ. Ζερλέντη, *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Α. Η ιστορία του Σουλίου και Πάργας του Χριστοφόρου Περραιβού υπό έποψιν του αξιόπιστου εξεταζομένη*, Αθήναι 1889, σελ. 13 και του ίδιου *Συνθήκη Επτανησίων και Αλή πασά έτει 1803*, Αθήναι 1921, σελ. 9 κ.ε. Επίσης Χριστόφορου Περραιβού, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, έκδ. 1933 υπό Κ. Ζησίου, σελ. 69-72. Ο αυτός Περικλής Ζερλέντης έγραψε και άλλην μελέτην με τον τίτλον «Ο Ιεροθεος ο από Ευρίπου Ιωαννίνων κ.λ.π.», περιοδικόν *Νέος Ποιμήν Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. Γ', τεύχος Ζ', σελ. 409-416. Περί του αυτού Μητροπολίτου έγραψε και ο Αθηναγόρας, επίσκοπος Παραμυθίας και Πάργας, μελέτην «Η Εκκλησία των Ιωαννίνων» εις τα *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Γ', 1928, σελ. 41-42. Οι δύο αυτοί συγγραφείς προσπαθούν, αλλά στα χαμένα, να βγάλουν λάδι (αποκαταστήσουν την υπόληψιν) τους δύο τούτους Μητροπολίτας. «Οι Γάλλοι επροπηλάκισαν τον ελληνικόν και ρωμαϊκόν Κλήρον» γράφει ο Πουκεβίλ, στην *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, ήτοι η αναγέννησις της Ελλάδος*, τόμ. Α', σελ. 90, και τούτο μαζί με τ' άλλα εκρώσε τα γαλλόφιλα αισθήματα μέρους του πληθυσμού. Πρώτην φοράν έβλεπαν με κατάπληξιν και απορίαν οι ορθόδοξοι ρωσσόφιλοι Χριστιανοί ραγιαδες του φαινόμενον της συνεργασίας και συμμαχίας της ορθόδοξης Ρωσσίας με την ημισέληνον των αντιχριστών Τούρκων, αδιαλλάκτων εχθρών μεταξύ των. Ήταν λοιπόν να μην συγχυσθή και παραλύση το φιλογαλλικόν πνεύμα των Πρεβεζάνων από τόσες και τέτοιες ενέργειες των πνευματικών και θρησκευτικών αρχόντων του και από την πρωτοφανή ρωσσοτουρκικήν συμμαχίαν; Γνωρίζομεν ότι οι Γάλλοι εις Πρέβεζαν δι' ενεργειών προφανώς του Χριστόφορου Περραιβού, ωργάνωσαν πολιτοφυλακήν και εθνοφουράν που θα συμπολεμούσε με τους Γάλλους, η οποία κατά μεν τον Πουκεβίλ έφθανε τους 200 άνδρας κατά δε τον ιστορικόν Παναγιώτην Χιώτην τας 2.000. Ο λαός είναι ευκολόπιστος και πάντα προδομένος κατά τον ποιητήν. Το χρήμα του Αλή πασά ασφαλώς διέφθειρε τα γαλλόφιλα αισθήματα αρκετών Πρεβεζάνων. Το σοβαρότερον είναι η συνθήκη ειρήνης που έκαμεν ο πονηρός Βεζύρης με τους Σουλιώτες πριν επιτεθή κατά των Γάλλων, μολοντί έστειλε ο Chabot εις τούτους πολεμοφόδια. Βλ. Πουκεβίλ, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως, ήτοι, η αναγέννησις της Ελλάδος*, τόμ. Α', σελ. 90.

που έμπαιναν επί κεφαλής των ενόπλων ανδρών των, συνωδεύετο και ούτος πάντοτε, όταν εβιάδιζε μόνος του, από τον υπασπιστήν του, ο οποίος έφερε τα άρματά του και μερικά διάσημα του αξιώματός του. Η ενδυμασία αυτών των ανδρών ήτο παρομοία σχεδόν με εκείνην που εφορούσαν οι νησιώτες. Το κεφάλι του ήτο ξυρισμένο γύρω από το μέτωπο, τους κροτάφους και τον σβέρκο και άφηνε ένα δίσκο πλατύ από μακριά μαλλιά στην κορυφή, που έπεφταν προς τα πίσω και εκαλύπτοντο με ένα μικρό κόκκινο φέσι. Περικνημίδες από βελούδο κόκκινο ή μπλέ ανοικτό έφταναν από τα σφυρά μέχρι των γονάτων. Ένα πουκάμισο από στερεό, λευκό, λινό ύφασμα ή μάλλον ένα αμπέχονον εσκεπάζε το σώμα τους και έπεφτε σαν πλατύ φουστάνι γύρω από τα γόνατά τους.¹⁶

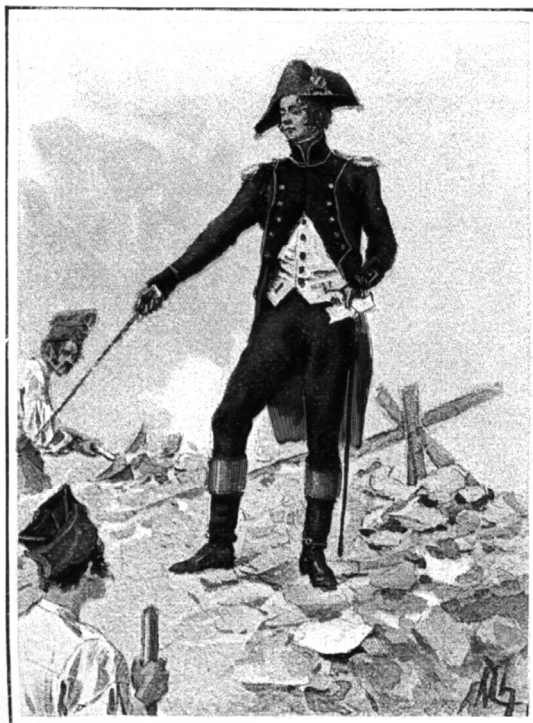
Επάνω από το αμπέχονο (tunique) εφορούσαν μια ζακέτα βελουδένια πλατειά,¹⁷ του ίδιου χρώματος με εκείνο που είχαν οι γκέτες και υποκάτω μια μεταξωτή μακρά ζώνη εβαστούσε δύο μακρά πιστόλια επάργυρα εις τις λαβές των.

Τον οπλισμόν τους συμπλήρωναν ένα μακρύ αλβανικόν όπλον και μια κυρτή σπάθη (το γιαταγάνι). Το ένοπλον αυτό σώμα απετελείτο από μια εκατοστή στρατιώτας καθ' όλα τα σημεία παρόμοιον με τα σώματα των condotieri, οι οποίοι εις την Ιταλίαν κατά τους πολέμους των Γουέλφων και Γυβελίνων εμισθώνοντο με μια ωρισμένη αμοιβή εις τους ηγεμόνας και τα μικρά κρατίδια, που ευρίσκοντο εις πόλεμον μεταξύ τους, και κάθε τέτοιο ένοπλο σώμα έπαιρνε τον μισθόν με τον ίδιο τρόπο που θα έπαιρνε μισθόν και από οποιονδήποτε άλλον εργολάβον, και εάν μεν ήμεθα νικηταί ηδυνάμεθα να υπολογίζωμεν επ' αυτού, εάν όμως ήμεθα νικημένοι ή μόνον διατελούσαμεν υπό την απειλήν μιας στρατιωτικής δυνάμεως προφανώς υπερτέρας, δεν θα διεκινδύνευε να εκταθή και εις την αρχήν ακόμη της μάχης, αλλ' αντίθετα θα έσπευδε να τραπή εις φυγήν. Θα ήμεθα καλότυχοι, εάν για να εξαγοράση το σφάλμα της συνεργασίας μαζί μας, δεν θα έρριχνε κι' όλας επάνω μας.[∇]

¹⁶ Το αμπέχονον με τις ψεύτικες λωρίδες του, που κρέμονται προς τα πλάγια αριστερά και δεξιά, το λεγόμενον «πισίλι», δεν έχει συνέχειαν την φουστανέλλαν, όπως συγκεχυμένα τα περιγράφει ο συγγραφεύς.

¹⁷ Είναι είδος μανδύου ιταλικά «ταμπάρο» που εφορούσαν οι καπεταναίοι κυρίως. Ο Γάλλος συγγραφεύς δεν είδε φαίνεται, ίσως γιατί ήταν Σεπτέμβριος του 1798, την βαρυτάτη μάλινη καπότα.

[∇] Η μακρά υποσημείωση του Ηλία Βασιλά περί τον καπετάν Χρηστάκη Καλογήρου, που διέκοπτε το άρθρο σε αυτό το σημείο, μεταφέρθηκε, ως κείμενο, στο τέλος του άρθρου.

ΕΙΚΟΝΑ 4: Ο υπολοχαγός Richemont υποδεικνύων
την γραμμήν εκσκαφής του χαρακώματος
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 71)

Δεν ηδυνήθην να μεταπείσω τον Κυβερνήτην, ο οποίος επεκαλέσθη ακόμη, ως λόγον πειστικόν, το δυσάρεστον αποτέλεσμα που θα παρήγαγεν επί του πληθυσμού των νήσων ενέργεια, ήτις θα απεδίδετο εις αδυναμίαν και δειλίαν μας.

Εξ άλλου, είπεν, η δύναμις του Αλή πασά, είχε μεγαλοποιηθή κατά τρόπον τερατώδη. Το καθήκον του, ως κυβερνήτου, ήτο να υπερασπίση την Πρέβεζαν και ήτο περί τούτου αποφασισμένος. Ίππευσε και μετέβη να παρατηρήση τας θέσεις αμύνης της πόλεως. Αφού διέτρεξε το εσωτερικόν και τας παρυφάς της πόλεως, διέσχισε ολόκληρη την χερσόνησον και έφθασε εις την θέσιν του Ισθμού. Του παρουσίασα τα πλεονεκτήματα εις περίπτωσιν, που θα μπορούσαμε να καταλάβωμεν τούτον με μίαν ανάλο-

γον εις την έκτασίν του δύναμιν και τους κινδύνους, εάν ούτος εχρειάζετο να υπερασπισθή με 400 ή 500 μόνον άνδρας, οι οποίοι κατ' ανάγκην θα εξετοπίζοντο και θα υπεχώρουν και κατά συνέπειαν δεν θα ήτο δυνατή η τακτική αναδίπλωσις των. Εσημείωσα δύο λοφίσκους, οι οποίοι εδέσποζον τελείως της πεδιάδος, από της μιας θαλάσσης εις την άλλην, οι οποίοι, αν ωχυρώνοντο με μικρά ημιμόνιμα οχυρωματικά έργα και πυροβολικόν επ' αυτών, θα διεσταύρωνον τα πυρά των εφ' όλου του μήκους του Ισθμού. Ήτο δυνατόν να συνδέσω αυτά τα δύο οχυρά με ένα καλό χαράκωμα και η γραμμή του μετώπου, εάν ενισχύετο με 400 ή 500 άνδρας τυφεκιοφόρους θα παρουσίαζε έτσι ένα εμπόδιον πολύ φοβερόν. Παρατήρησα όμως, ότι η απόστασις καθ' ενός των λοφοειδών τούτων οχυρωμάτων από της θαλάσσης, αφήνουσα εξ εκάστης πλευράς του έργου, ένα ευρύ διάστημα χώρου προσιτόν εις το πολυάριθμον εις τας τουρκικάς δυνάμεις ιππικόν, θα ηδύνατο να υπερπηδηθή, παρά το πυροβολικόν μας, και ότι τότε αφεύκτως οι υπερασπισταί του θα διεσκορπίζοντο και θα κατεκόπτοντο με τα σπαθιά του τουρκικού ιππικού. Η σκέψις αυτή με έκανε να διαπιστώσω ότι η θέσις ήτο πολύ εκτεταμένη για να την κρατήσωμεν και την υπερασπίσωμεν με μερικές εκατοντάδες ανδρών.[⊗]

Ο στρατηγός La Salcette υπεστήριξε ζωηρώς τας παρατηρήσεις μου, αλλ' όμως ο κ. Κυβερνήτης, δυστυχώς, πάρα πολύ προκατειλημμένος ως προς την έκτασιν της δυνάμεως του Αλή πασά, επέμενεν εις την απόφασίν του και με διέταξε να εκτελέσω τα δύο οχυρώματα (redoutes) και το χαράκωμα. Επειθάρχησα. Εχάραξα και έβαλα μπροστά την κατασκευήν των έργων (Εικ. 4). Εζήτησα την συνδρομήν του πληθυσμού,¹⁸ διά να ανεύρω

[⊗] Τέλος του δεύτερου μέρους του άρθρου.

¹⁸ Κατά τον αξιωματικόν Pascal Vallongue συγγράψαντα επίσης την διήγησιν της μάχης «ο πληθυσμός της απετελείτο από 5-6 χιλιάδες κατοίκους πολυμηχάνους, οπλοφορούντας (armigères) αλλά και πανούργους, εκδικητικούς και συχνά σκληρούς, όπως είναι οι υπήκοοι μιας κυβερνήσεως, ως εκείνης της Βενετίας, η οποία ασκεί καταπίεσιν εντός της πόλεως και παρηγορείται με την αναρχίαν την οποίαν αφήνει να βασιλεύει εκτός αυτής, πωλούσα με χρήματα την αιτιωρησίαν των εγκλημάτων, τα οποία η ίδια δημιουργεί. Ήσαν συγκεντρωμένοι μέσα εις το άστυ, διότι δεν υπήρχεν ασφάλεια διά τους κατοίκους της εξοχής». Ο ίδιος συγγραφεύς γράφει ότι η Πρέβεζα είχε δημιουργηθεί προ 300 ετών. Περί της παραλυσίας και κακοδιοικήσεως που εβασίλευε εις την Επτάνησον και τας Ηπειρωτικές κτήσεις επί Βενετοκρατίας από τον ιστορικόν Παναγιώτην Χιώτην εις τα *Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακόνθου*, τόμ. Β', Κέρκυρα 1858, σελ. 37 και 307 και εις *Σειράς ιστορικών απομνημονευμάτων*, τόμ. Γ', Κέρκυρα 1863, σελ. 333 και αλλαχού πληροφορούμεθα πολλά. Η έλευσις εις Πρέβεζαν, μετά τα Ορλωφικά, πολλών φυγάδων από τον Μωριά, τους οποίους επροστάτευσε η βενετική εξουσία και πολλάκις εμίσθωνεν εις την

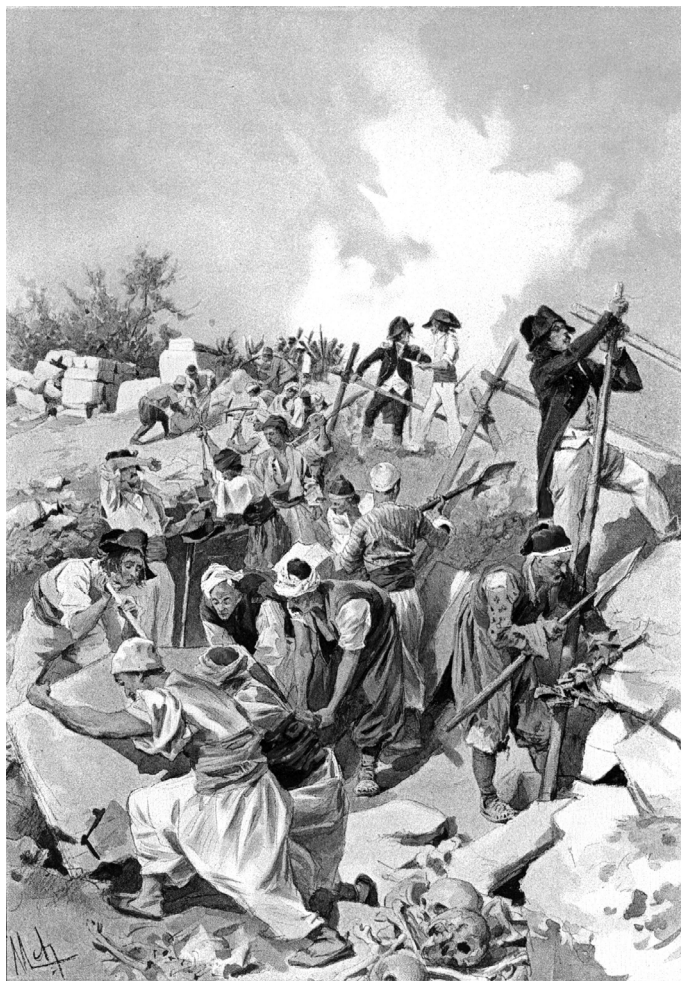
τους αναγκαιούντας εργάτας και εσχημάτισα τρία ξεχωριστά εργατικά συγκροτήματα επί των οποίων είχαν την εποπτεία και επαγρύπνησιν οι άνδρες του μηχανικού μου. Αι εργασίαι αυταί, αι οποιαί εσυνεχίζοντο με ζήλον και μεγάλην ταχύτητα (Εικ. 5), θα είχαν εξ ολοκλήρου τελειώσει προ της εμφανίσεως του εχθρού, εάν ο λοφίσκος του δεξιού αναχώματος είχε παρουσιάσει την αυτήν ευκολίαν όπως και εκείνος του αριστερού.¹⁹

Αλλ' εκείνο το οποίον δεν ηδύνατο κανείς να προβλέψη, αυτός ο μαστοειδής λοφίσκος, εσκέπαζε ένα πλήθος επιτυμβίων μνημείων. Κατά συνέπειαν υπήρχον εντός του εδάφους κενά, δυσχερή να εξομαλυνθούν, διά να διατηρηθή η διεύθυνσις των γραμμών αμύνης και διόλου μαλακή γη διά να εγκαταστήσωμεν τους προμαχώνας (parapets). Ο χώρος δεν ηδύνατο να μεταβληθή χωρίς να χάσωμεν τα πλεονεκτήματα της θέσεως και τα αμοιβαίως υποστηριζόμενα σημεία του σχεδιασμένου χαρακώματος και εξ άλλου ήτο πολύ αργά διά να το εγκαταλείψωμεν. Εις πάσαν άλλην περίστασιν, θα ήμουν πολύ ευχαριστημένος από το γεγονός τούτο, που θα μου

υπηρεσίαν της εναντίον άλλων τοπικών ισχυρών παραγόντων και εναντίον των Τούρκων, το συμμάζεμα πολλών υπόπτων και κακοποιών στοιχείων εις αυτήν εκ Τουρκίας, Ιταλίας και Δαλματίας και της Επτανήσου, εγένετο συχνά αφορμή φόνων και εγκλημάτων εντός της πόλεως.

Οι πρόκριτοι της πόλεως (Syndichi=Σύνδικοι) οι μεγάλοι κτηματίαι, που ήσαν γραμμένοι εις ένα είδος επίσημου βιβλίου (Libro d'oro) έπαιρναν συχνά εις την υπηρεσίαν τους τα κακοποιά αυτά στοιχεία επί μισθώ, τους «παλληκαράδες» και τους έβαζαν να κάμουν φόνους και κακοποιήσεις οι μόν εναντίον των δε, όταν ήλλαζαν τα οφρίτσια ή διά να τα εξασφαλίσουν, εάν έβλεπαν ότι εχάνοντο από τις εκλογές (ballotage) ή διά άλλας κτηματικής διαφοράς. Οι μικροί καλλιεργηταί, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού, οι ψαράδες, υβριστικός απεκάλουν τους ραδιούργους φεουδάρχας «κατεργαρέους» και «καταχθονίους», οι δε τελευταίοι τους απεκάλουν, «Ποπολάρους» ή «Βλιώρα» (αλβανική λέξις, ο «Αυλών», διότι πολλοί ήσαν αλβανόφωνοι χριστιανοί από την Βόρειον Ήπειρον). Ο Κασομούλης εις τα *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, τόμ. Β', Αθήναι 1940, σελ. 111, γράφει ότι η Πρέβεζα ευρίσκεται υπό την προστασία των Δυτικών Δυνάμεων Γαλλίας και Αγγλίας, οι οποίοι και προνόμια πολιτικά και οικονομικά είχαν αποσπάσει από την καταρρέουσαν Βενετικήν Δημοκρατίαν. Τα προνόμια αυτά ηύξησαν την ναυτιλιακήν και εμπορικήν ακμήν της Πρεβέζης, διότι τα εμπορεύματα των κρατών τούτων εισήγοντο εις Πρέβεζαν με ηλατωμένον δασμόν, αλλά έφερον και ένα κακό, ότι πολλοί από τους ως άνω κακοποιούς, απελάμβανον ασυδοσίας, διότι εγένοντο υπήκοοι Γάλλοι ή Ιταλοί. Το λαθρεμπόριον μεταξύ Τουρκίας και τού ελευθέρου βενετοκρατούμενου λιμένος της Πρεβέζης ηύξησε περισσότερο τον κακόν.

¹⁹ Κάτω από το προσφυγικό χωριό Σμυρτούλα υπήρχε χωράφι ονομαζόμενο «Καστέλλι». Την ονομασία την έδωσαν οι χωρικοί του γειτονικού τής Νικοπόλεως χωριού Μύτικα, διότι αυτού οι Γάλλοι είχαν κτίσει το προσωρινό αριστερό οχύρωμα που αναφέρει ο συγγραφέυς. Αυτού ευρήκε ο μακαρίτης Πέτρος Καρύδης, στα χώματα μέσα, το 1917, ένα κουμπί από την χλαίνην σκοταμένου Γάλλου γρεναδιέρου.

ΕΙΚΟΝΑ 5: Γάλλοι στρατιώται του Μηχανικού με Πρεβεζάνους εργάτας σκάπτουν εις Νικόπολιν το χαρακώμα
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 74)

επέτρεπε να κάμω ανασκαφάς αρχαίων τάφων. Εις κάθε στιγμήν οι μηχανικοί του στρατού, που είχα θέσει επί κεφαλής των ομάδων των Πρεβεζάνων εργατών, διά την εκσκαφήν του χαρακώματος, μου προσεκόμιζαν λυχνίας επιτυμβίους (Εικ. 6) κατασκευασμένες από κοκκινόχωμα πολύ λεπτό, αι οποίαι διέφερον μόνον κατά τα ανάγλυφα (bas-reliefs), που απεμι-

μούντο παραστάσεις θαυμάσια απεικονισμένες και με μίαν καθαρότητα γραμμής μεγάλην, παραστάσεις δε απ' όλα τα ερωτικά θέματα.²⁰

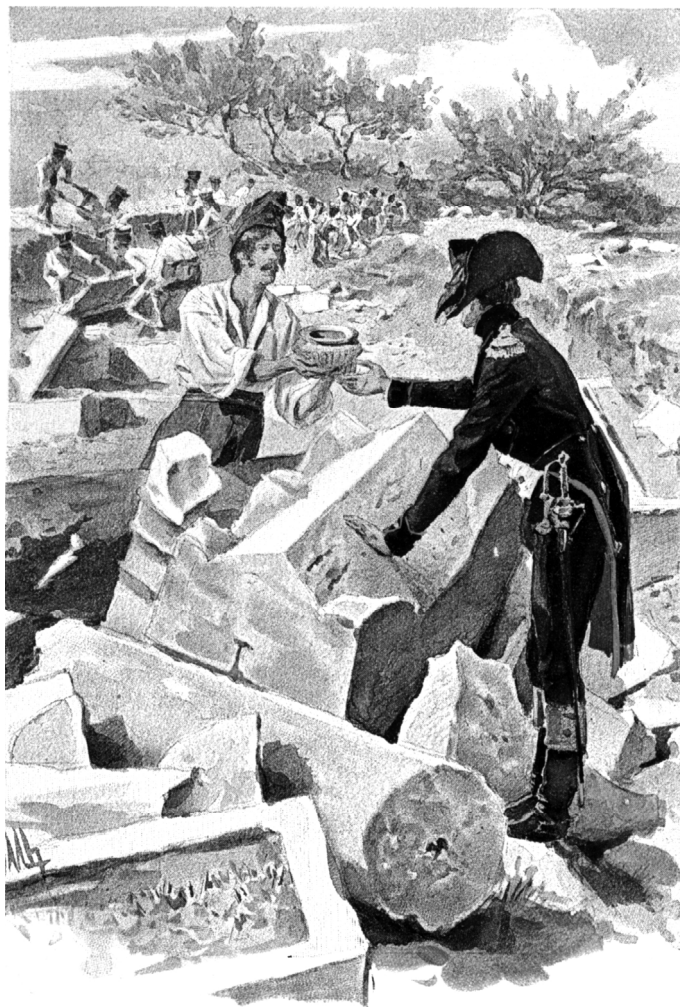
Μού επρομήθευσαν καμιά τριανταριά εγχαράκτους πολυτίμους λίθους από όνυχα, σάρδιον και αχάτην. Μερικοί από αυτούς παρίσταναν κεφάλια αρχαίων, ιστορικών και μυθικών προσώπων, π.χ. τον Αλέξανδρον, τον Ερμήν κ.λ.π. Άλλοι τέθριππα που ήσαν πολύ βαθύτεραι αι γλυφαί και εξείχον αι παραστάσεις των περισσότερον, και μία πετρίτσα, μάλιστα, έφερε το όνομα της Λαΐδος, γραμμένον με χαρακτήρας ελληνικούς. Γνωρίζω καλώς ότι το όνομα Λαΐς, ήτο πάρα πολύ κοινόχρηστον μεταξύ των Ελληνίδων γυναικών, αλλά μού απέμενε, παρά τους απείρους λόγους ότι το πράγμα ήτο απίθανον, η δυνατότης ότι η πολύτιμος αύτη πέτρα ανήκεν άλλοτε εις την φημισμένην κλασσικήν Λαΐδα.²¹ Η ευτυχής σύμπτωσης, ότι είχα εις τα χέρια μου μία τόση εξαιρετική δυνατότητα, με έκανε να παίρνη η πετρίτσα αυτή, εις τα μάτια μου πιο πολύ αξίαν και δεν παρέλειψα να φαντασθώ ότι ήμουν κάτοχος του δακτυλιδιού, το οποίον αύτη μετεχειρίζετο διά να υπογράφη τα ιδιότροπα και άστατα ραντεβού της. Με διασκέδαζε πολύ η σκέψις αυτή.

Ο κίνδυνος όμως ήτο πάρα πολύ απειλητικός και έτσι δεν μου επετρέπετο να βραδύνω με τας ανασκαφάς. Επερνούσα το μεγαλύτερον μέρος της ημέρας μου εις το στρατόπεδον διά να επιταχύνω τας εργασίας και να υποδαυλίζω τον ζήλον των εργατών. Έφθανα εκεί ενωρίς πολύ πρωΐ και επέστρεφα το βράδυ να κοιμηθώ εις την Πρέβεζαν.

Το χαράκωμα το οποίον επρόκειτο να συνδέση τα δύο μικρά οχυρώματα (redoutes) ήτο ακόμη ατελείωτο, παρουσίαζεν όμως κάποιο εμπόδιον εις τον εχθρόν και κάποια προστασία διά τους υπερασπιστάς του. Προωρίζετο διά το ένοπλον σώμα του Χρηστάκη. Το οχυρόν (redoute) του αρι-

²⁰ Εις το μουσείον της Πρεβέζης, δηλαδή τον παλαιόν επί Βενετίας ιδρυμένον ναόν του Αγίου Ανδρέου, μεταβληθέντα υπό του Αλή πασά (1807) εις τζαμί, είχαμε από τας ανασκαφάς που έκαμεν ο κ. Φιλαδέλφους το 1914-1916 αρκετάς δεκάδας τέτοιων λυχνιών. Ο ναός κατεστράφη από αεροπορικών βομβαρδισμών των Ιταλών εις τας 30 Ιανουαρίου 1941 και μαζί πάνε και τα ευρήματα τα πολύτιμα της Νικοπόλεως. Μεγάλης αξίας ήσαν αι λυχνίαι, που παρίστανον Ρωμαίους μονομάχους (gladiatores).

²¹ Δακτυλιόλιθοι από τάφους της Νικοπόλεως σώζονται πολλοί και σήμερα. Δέκα έξ τοιούτους κατείχεν ο μακαρίτης φιλόρχαιος Πέτρος Καρύδης, τους οποίους κατέλιπε, διά της διαθήκης του, αποθανών τον Μάιον του 1942, εις τον κ. Πέτρον Γαρουφαλιάν. Μία μεγίστης καλλιτεχνικής αξίας, γαλαζόπετρα (turquoise) μεγέθους λεπτοκαρού, παρίστανε έκτυπον τον «Κριοφόρον Ερμήν». Έτερος δακτυλιόλιθος, αντίγραφον του Διός επί θρόνου, ρίπτοντος τον κεραυνόν, έγγλυφος.

ΕΙΚΟΝΑ 6: Γάλλος στρατιώτης προσκομίζων αγγείον εκ Νικοπόλεως, ευρεθέν κατά την εκσκαφήν του χαρακώματος, εις τον υπολογαγόν Richemont (Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 75)

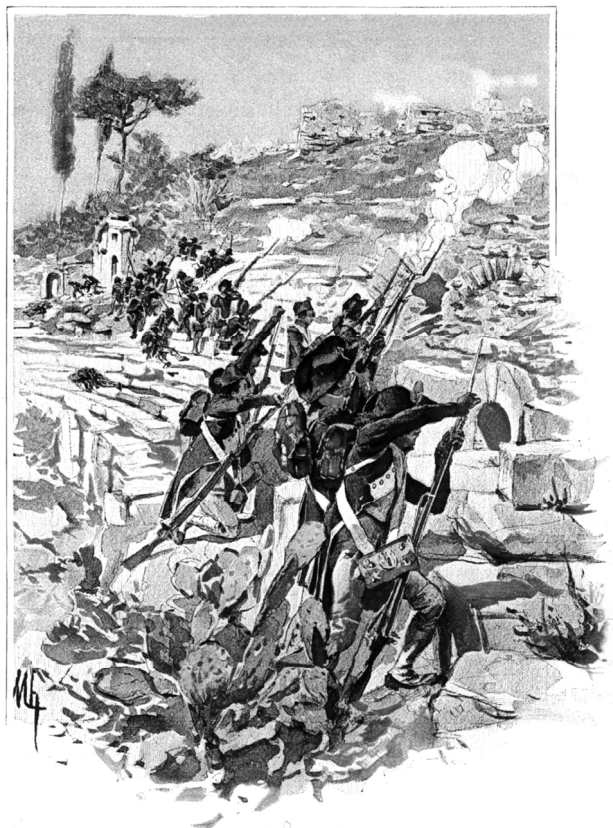
στερού ωπλίσθη με μερικά ελεεινά κανόνια, βενετικά, διαμετρήματος των τριών δακτύλων της οργιάς, το δε οχυρόν του δεξιού ήτο πολύ ημιτελές ακόμη και δεν θα μπορούσαμε να το οπλίσουμε και το επανδρώσωμεν και το κρατήσουμε. Εις τας 2 Brumaire του 7^{ου} έτους της Δημοκρατίας,

ΕΙΚΟΝΑ 7: Μετάβασις της Γαλλικής φρουράς εις Νικόπολιν
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 86)

δηλαδή την 23^η Οκτωβρίου 1798,²² ο στρατοπεδάρχης προέβη εις την γνωστοποίησιν ότι ο εχθρός επί τέλους ενεφανίσθη. Το γλυκοχάραγμα ο εχθρός προσέβαλεν τας προφυλακάς μας με 500 ή 600 άνδρας. Τον καταπολεμήσαμεν επί αρκετήν ώραν επί των ερειπίων τού μεγάλου θεάτρου (Εικ. 8), το οποίον ο εχθρός εξηναγκάσθη να εγκαταλείψη, αλλ' ανέρχεται επί του

²² Η χρονολογία είναι πράγματι η 23^η Οκτωβρίου κατά το νέον ημερολόγιον ή 12^η Οκτωβρίου 1798 κατά το παλαιόν ημερολόγιον (Ιουλιανόν). Έτσι αναφέρουν την χρονολογίαν ο Χριστόφορος Περραιβός, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας*, Αθήναι, έκδοσις Δημητράκου, 1933, ο Σπύρος Βλαντής, «Γάλλοι εν Λευκάδι (1797-1798)», *Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, τόμ. 10, 1914, σελ. 199 κ.ε.

ΕΙΚΟΝΑ 8: Η Γαλλική φρουρά αμυνόμενη στο κοίλο του θεάτρου
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 78)

λόφου με πολύ μεγάλας δυνάμεις και πολυάριθμον ιππικόν. Είχα λάβει ομοίαν ειδοποίησιν από τον αξιωματικόν των σκαπανέων. Κατηθύνθην αμέσως πλησίον του στρατηγού, τον οποίον ευρήκα έτοιμον να φύγη. Είχε δώσει τας διαταγάς του και είχε λάβει μερικά μέτρα προνοίας επί τη προόψει των γεγονότων. Πεντήκοντα άνδρες είχαν παραμείνει εις Πρέβεζαν διά να συγκρατούν τον πληθυσμόν και να φυλάξουν τα μέσα της επιβίβασεως. Παρόμοιος αριθμός ανδρών θα ελάμβανε θέσεις μάχης προ της πόλεως διά να προστατεύση την υποχώρησιν, εάν αύτη παρίστατο ανάγκη να γίνη και εν τοιαύτη περιπτώσει, οι ολίγοι πυροβοληταί, οι οποίοι υπηρετούσαν εις

το πυροβολικόν του στενού του λιμένου,²³ ώφειλαν προηγουμένως να αποσυρθούν, να καρφώσουν τα κανόνια των, ώστε τα γαλλικά σκάφη τα οποία ευρίσκοντο μέσα εις τον λιμένα να δυνηθούν να εξέλθουν εξ αυτού εν ασφαλεία, και να πιάσουν τ' ανοιχτά. Ο λοχαγός Blanc και ο ταγματάρχης Tissot είχαν την διοίκησιν των στρατιωτικών τούτων αποσπασμάτων εντός της πόλεως. Αφού εδόθησαν αι τελευταίαι οδηγίαι, ιπεύσαμεν και εσπεύσαμεν να μεταβώμεν εις το στρατόπεδον της Νικοπόλεως (Εικ. 7). Φθάσαντες εκεί, ερρίψαμεν ένα βλέμμα γρήγορον επί του λόφου, που είχε καταλάβει ο εχθρός και αυτό μας ήρκεσε να αντιληφθώμεν την αδυναμίαν όλων των ιδικών μας προσπαθειών και όλας τας συνεπείας μιας αναποφεύκτου καταστροφής. Ούτε υποχώρησις ούτε αντίστασις δυνατή.

Ευρισκόμεθα εν όψει ενός αληθινού ενόπλου σώματος τού οποίου δεν ηδύνατο κανείς να εκτιμήση την δύναμιν εν σχέσει με την έκτασιν και το βάθος που κατείχε. Ήδη το σώμα του Χρηστάκη είχε διασκορπισθή και δεν είχαμεν παρά μόνον 400 άνδρας ν' αντιτάξωμεν εις τον εχθρόν, αφού αφηρέθησαν τα δύο αποσπάσματα που είχαν παραμείνει εις Πρέβεζαν.

Το σύνολον της πραγματικής δυνάμεως των στρατιωτών που ήσαν υπό τας διαταγάς του στρατηγού συνίστατο πράγματι ως ακολούθως: 18 πυροβοληταί του 7^{ου} λόχου τοπομαχικού πυροβολικού (compagnie sédentaire), 41 σκαπανείς του 5^{ου} λόχου του 2^{ου} τάγματος, 281 άνδρες της 6^{ης} ημιταξιαρχίας και 100 της 79^{ης}, σύνολον 440 άνδρες.

Από τούτους εις το πεδίον της μάχης είχαμεν ολιγωτέρους των 340. Η μοιραία ώρα είχε σημάνει δι' ημάς.²⁴

²³ Ο συγγραφεύς πρέπει να εννοή την «Μπούκα» όπου η θέσις Παλιοσάραγα.

²⁴ Περίεργον είναι ότι στην *Ιστορία Σουλίου και Πάργας* του Χριστόφορου Περραιβού, εις την έκδοσιν Β' τού 1933 τού Δημητράκου, σελ. 42 & 43, δεν γίνεται μνεία καθόλου του Χρηστάκη. Υποθέτω ότι ο Χρηστάκης ήτο υπό τας διαταγάς του Πάνου Τσαρλαμπά, προκρίτου της Πρεβέζης, του οποίου την αδελφήν ονόματι Ακριβή είχε γυναίκα του ο Ανδρούτσος, ο πατήρ του Οδυσσέως. Εις Πρέβεζαν σώζεται το σπίτι και κοντά τα ερείπια της βρύσης του Ανδρούτσου. Ο Περραιβός ως εξής διηγείται το γεγονός: «Μεθ' ημέρας 15 επαρουσιάσθη ο Πασάς επί κεφαλής 4.000 Τουρκαλβανών απέναντι του στρατοπέδου των Γαλλοπρεβεζάνων, στρατοπεδεύσας επί τινός ύψους, όπου και χωρίον υπάρχει Μιχαλίτζι καλούμενον, πλησίον δε αυτού προς μεσημβρίαν, σώζονται εισέτι πολλά ερείπια και τείχη αρχαίου αμφιθεάτρου Νικοπόλεως· συσσωματωθέν ενταύθα το στράτευμα και προσανξάμενον κατά το σύνηδες, ώρμησε πρώτον το ιπικόν, οδηγούμενον υπό τού υιού του Μουχτάρ πασσά, όστις διηυθύνθη προς το μέρος του Αγίου Ιωάννου, την θέσιν του οποίου εφύλαττε Τσαρλαμπάς τις ονομαζόμενος μετά των συμπολιτών του Πρεβεζάνων. Ούτοι μη δυνηθέντες ν' αναχαιτίσωσι την ορμήν του ιπικίου, ένεκα της αδυνάτου και επιπέδου θέσεως, διεσκορπίσθησαν ένθεν κακεισε επιβλαβώς». Συνεχίζων ο Περραιβός γράφει: «Δια-

Έπρεπε να πεθάνουμε αλλά απελπισμένα και πωλούντες ακριβά την ζωή μας. Αφιππεύομεν και προσδένουμε τα άλογά μας εις τον πρώτον θάμνον που είδαμε μπροστά μας. Ο στρατηγός διέταξε να ξαναμπή εις την μάχην ο λόχος των Γρεναδιέρων, όστις εμάχετο όλην την πρωΐαν και είχεν ενεδρεύσει τον εχθρόν εκ της θέσεώς του. Ο υπολοχαγός του λόχου Le Roy είχε σκοτωθή και ο λοχαγός του είχε βαρέως τραυματισθή.

Έβαλε εις τάξιν μάχης την δράκα των στρατιωτών του και άφησε τους πυροβολητάς μέσα εις το redoute δηλαδή το αριστερόν πυροβολείον με μερικούς άνδρας. Μού προσδιώρισε επί τού δεξιού μίαν θέσιν δεσπόζουσαν, διά να την επανδρώσωμεν, ελλείψει τού οχυρού (redoute) τού οποίου δεν κατέστη δυνατόν να τελειώσωμεν το κτίσιμο. Την καταλαμβάνω με δύο ελεεινά κανόνια των τριών δακτύλων φερόμενα επάνω εις δύο κιλλίβαντες σκωληκοφαγώμενους από τα χρόνια, [εκείνην την εποχήν οι κιλλίβαντες ήσαν ξύλινοι, σαν δίτροχα κάρρα: (affûts vermailus de vétusté)] με τέσσαρους πυροβολητάς τάγματος διά να τα διευθύνουν και τα δουλεύουν. Ο εχθρός συγκλονίζεται και μας προσπελάζει με κάποιον δισταγμόν. Έγινε δεκτός από το πυρ των δύο πρώτων γραμμών, που ήτο πολύ πυκνόν και με ευστοχίαν διευθυνόμενον, καθ' όν χρόνον τα κανόνια του οχυρού και τα ιδικά μου του εκτυπούσαν το πλευρό και τον ετσάκιζαν από την μίαν και την άλλην μεριά.

Σπάει πανταχού και φεύγει διασκορπισμένος αφήνων το πεδίον της μάχης γεμάτο από τους νεκρούς του και τους πληγωμένους. Αυτή η ανέλπιστος επιτυχία εξεγείρει το στρατιωτικόν μένος. Ο καθένας ορκίζεται να εκδικηθή τους συντρόφους του τους σκοτωμένους και ζητεί μόνον την σφαγήν των εχθρών. Εν τούτοις ο εχθρός όστις ετράπη εις φυγήν ατάκτως

λύσας ο εχθρός τούτον τον φραγμόν διηθύνθη εις Πρέβεζαν, την οποίαν μετά μιάς ώρας ανδρείαν αντίστασιν και θάνατον της γαλλικής πολιτοφυλακής, συνισταμένης εξ εβδομήκοντα μόνον στρατιωτών, εκυρίευσε. Έπεσον δε εις την μάχην υπέρ τους 400 άνδρας, αιχμαλωτίσθησαν υπέρ τας 1.000 ψυχάς γυναικοπαίδων, διακόσιοι Γάλλοι παρεδόθησαν εν τη Νικοπόλει μετά μικράν αντίστασιν, αλλά το παράδειγμα αυτών μη παραδεχθέντες ογδοήκοντα επτά Έλληνες (μεθ' ων και ο συγγραφέυς) και διά της παραλίας του Ιονικού πελάγους διευθυνόμενοι έφθασαν εις τον ναόν του Παντοκράτορος, όπισθεν της Πρεβέζης, όπου ευρόντες τρία πλοία επανήσια επεβίβασθησαν».

Υποσημείωσις Ηλία Β. Βασιλά. Ο μεταφραστής ευρήκεν εν Πρεβέζη και εδημοσίευσε το καταστατικόν τού ιδρυθέντος επί γαλλικής κατοχής ναού τού Παντοκράτορος, κειμένου εις απόστασιν 500 περίπου μέτρων από το φρούριον των φυλακών. Ιδέ «Ο ναός του Παντοκράτορος της Πρεβέζης. Το πρακτικό της ιδρύσεώς του», *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 19, Νοέμβριος 1953, σελ. 1137-1140.

ΕΙΚΟΝΑ 9: Γενική έφοδος των εχθρών
και σπάσιμο της γραμμής αμόνης των Γάλλων
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 78)

από όλες τας πλευράς, εν τέλει ανεσυνέταξε τας γραμμάς του εις την αγρίαν φωνήν τού Αλή και τού υιού του. Συνήλθεν εκ τού τρόμου του και τα λόγια τού αρχηγού εμψυχώνουν το κλονισμένον θάρρος του. Μία ατέλειωτη κραυγή αντήχησεν και πάλιν επί του λόφου και ολόκληρη η μάζα μαζί, πεζικόν και ιππικόν χύνεται φύρδην-μίγδην, κατακλύζει τις λαγκαδιές και ορμά επί της ασθενούς γραμμής μας, η οποία την αντιμετώπισε με την ιδίαν ευστοχίαν και σταθερότητα. Το έδαφος εστρώθη με νέα πτώματα αλλά

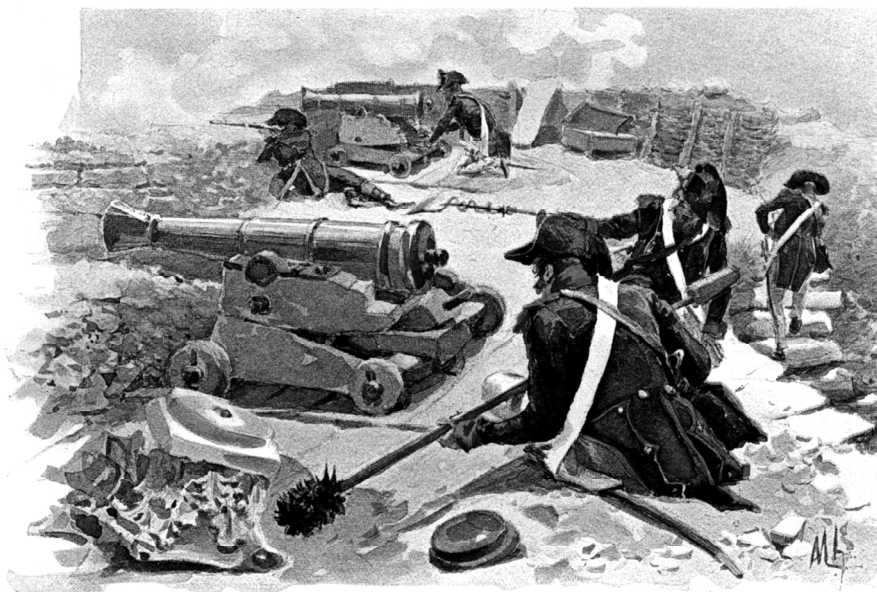
οι αρχηγοί είναι παρόντες και ο εχθρός αφού συνεκρατήθη επί πολύ χρόνον από το σταθερώς συντηρούμενον πυρ της παρατάξεώς μας, εν τέλει έπεσε με τα μούτρα επάνω εις τας γραμμάς και με ολόκληρη την ισχυρή μάζα του. Αι γραμμαί μας σπάζουν εις πολλά σημεία· μεμονωμένα συγκρούσεις συνάπτονται με λύσσαν θηριώδη· αι μαγιονέντες, τα σπαθιά και τα χατζάρια σκορπίζουν τον θάνατον πανταχού και αυτή η δράκα των γενναίων μου πίπτει τέλος κατατσακισμένη υπό την πίεσιν εχθρού αριθμητικώς ανωτέρου, κατ' αναλογίαν πλέον των τριάκοντα προς ένα ιδικόν μας (Εικ. 9). Πίπτει όμως και αυτή επάνω εις τα θύματα των προσφιλών μας που εσφαγιάσθησαν. Καμμιά εικοσαριά μόνον άνδρες κατώρθωσαν με κόπον να φθάσουν εις το οχυρόν (redoute), με τον στρατηγόν La Salcette και τον αρχηγόν της ταξιαρχίας Hotte. Τώρα είναι η σειρά μου να απολογηθώ διά την δράσιν μου και να απαλλαγώ της κατηγορίας, διότι δεν εσκοτώθηκα, όπως τόσοι γενναίοι, επάνω εις ένα σωρόν των εχθρών μας, που είχαν θυσιασθή εις την οργήν μας και την εκδίκησίν μας. Είπον ότι είχαν επιφορτισθή να κρατήσω επί του δεξιού της γραμμής της μάχης μίαν θέσιν δεσπόζουσαν με δύο κανόνια. Αύτη η θέσις²⁵ του δεξιού αντιστοιχούσε προς το αριστερόν οχυρόν μας και διεσταύρωνε τα πυρά του με τα πυρά εκείνου επί της γραμμής του μετώπου.⊗

Ετράβηξα τα κανόνια μου το ένα κοντά εις το άλλο (Εικ. 10) διά να μην εφορμήση μέσα εις το μεσολαβούν διάστημα χρόνου, μεταξύ του ενός και του άλλου κανονιοβολισμού, και εχρησιμοποιούν το τουφέκι μου με την επιδεξιότητα και ακρίβειαν που είχα αποκτήσει από την με πάθος άσκησίν μου εις το κυνήγι.

Σπανίως έχανα σφαίραν τουφεκίζων ένα λαγόν. Ούτε ένας από τους πυροβολισμούς μου δεν έπρεπε να ριφθή στα χαμένα. Η κανονιοστοιχία μου είχε σημαντικήν επιτυχίαν με την πρώτην επίθεσιν του εχθρού. Έπρεπε κάπως να μετριάσω τον ζήλον των πυροβολητών μου διά να εξασφαλίσω μεγαλυτέραν ακρίβειαν πυρός και ημπόρεσα εξ αυτού να εκτιμήσω ακριβώς όλην την δραστικότητα τούτου από την σύγχυσιν και τα σχηματιζόμενα κενά μέσα εις τας μάζας και τας ομάδας των εχθρών, που είχαν χρησιμεύσει ως τροφή των κανονιών μας.

²⁵ Η θέσις αύτη του δεξιού της γαλλικής γραμμής ευρίσκετο επί του λοφίσκου όπου το εξωκλήσι του Αγίου Ιωάννη του Ριγανά.

⊗ Τέλος του τρίτου μέρους του άρθρου.

ΕΙΚΟΝΑ 10: Υποστήριξις του οχυρού από τον Richemont
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 89)

Ο εχθρός έφευγεν εν μεγάλη συγχύσει, αφήνων το έδαφος σκεπασμένον από τους νεκρούς και τους τραυματίας του. Κανείς από ημάς δεν είχε κτυπηθή από το εχθρικό πυρ και ησθανόμην έκπληξιν πώς υπήρξε τόσον πείσμων ώστε να συγκεντρώσει όλας τας προσπαθείας του εναντίον τού μετώπου της γραμμής μας, η άμυνα τής οποίας εστηρίζετο επί των δύο πλευρών, ενώ θα είχε δυνηθή να μας κατακλύση επιτιθέμενος από τα πλάγια εναντίον εκάστου πλευρού και να το διασπαθή με το ιπικόν του, καθ' όν χρόνον θα προσεβάλλετο κατ' ευθείαν τούτο από το πεζικόν του. Αλλ' οι Τούρκοι, οι οποίοι έχουν ατομικήν ανδρείαν και οι οποίοι δρουν μαζικά και χωρίς τάξιν, κυριαρχούμενοι υπό φανατισμού και με πεποίθησιν επί της αξίας των και της ισχύος των, βαδίζουν ίσια προς τον εχθρόν, τον οποίον με προπέτιαν φαντάζομαι ότι έχουν καθήκον αμέσως να συντρίψουν κάτω από το συντριπτικόν κτύπημα της πρώτης επαφής και συγκρούσεως.

Όταν συναντήσουν μίαν ισχυράν και απροσδόκητον αντίστασιν χαλαρώνουν τας γραμμάς των και ανασυντάσσονται δυσκόλως. Αλλά τώρα, δεν

είχαν τόσον να φοβούνται από μέρους μας επιθετικήν πρωτοβουλίαν και καταδίωξιν. Είχαν να κάμουν μόνον με μια δράκα ανδρών, οι οποίοι δεν ημπορούσαν ούτε να φύγουν, ούτε να αντισταθούν επί πολύν χρόνον και οι οποίοι είχαν καθήκον να τελειώσουν την ζωήν τους πελεκυζόμενοι επί τόπου.

Ήτο λοιπόν εύκολον εις τους αρχηγούς να σταματήσουν την κίνησιν της ατάκτου φυγής και της παράφρονος τρομοκρατήσεως, να εμπνεύσουν εμπιστοσύνην εις τα στρατεύματά των και να τους μεταδώσουν νέαν ορμήν ανδρείας και τόλμης, πλέον τρομερής τής προηγηθείσης.

Όταν είδαμε αυτήν την μάζαν, ασυγκρίτως ανωτέρα από ημάς, να ξεχνύεται από του ύψους του λόφου ως λαίλαψ μανιώδης, έκαστος ασφαλώς εδοκίμασε το προαίσθημα της τελευταίας και τρομερής πάλης. Αλλ' έκαστος είχε προαποφασίσει την θυσίαν της ζωής του και εσκέπτετο όχι τόσον πώς να την υπερασπίση όσον αν την εκδικηθή ακριβά. «Να σκοτώνουμε, να σκοτώνουμε» ήτο η μόνη λέξις η οποία εκυκλοφόρησε υπόκωφα μέσα εις τις τάξεις μας. Μόλις ο εχθρός έφθασε εις απόστασιν βολής των δύο πυροβολαρχιών τού εξαπέστειλαν τις σιδηρόμπαλλές των, και όταν επλησίασε περισσότερον τον εμυδραλλιοβολούσαν με τα κανόνια. Ηκολούθησα εις την πυροβολαρχίαν μου την μέθοδον, την οποίαν είχα υιοθετήσει κατά την πρώτην σύγκρουσιν και έκαμα ο ίδιος χρήσιν του τουφεκίου μου. Μόνον, καθώς είμεθα αρκετά πλησίον οι μεν προς τους δε, διά να ξεχωρίζωμεν τους άνδρας, εδιάλεγα κατά προτίμησιν εκείνους, τους οποίους έκρινα ότι ήσαν οι αρχηγοί, από την μεγαλοπρεπή ενδυμασίαν των και τους ακολούθους των. Διότι δεν είχαμεν προ ημών παρά το ιππικόν το οποίον επυροβόλει εναντίον μας με τα μακρά τουφέκια του και τις φοβερές κομπούρες του, το οποίον όμως καθόλου δεν εσκέφθη να μας επιτεθή ορμητικά και άφοβα, ούτε εδοκίμασε να μας τρέψη εις φυγήν, πράγμα το οποίον θα φανή ίσως άπίστευτον, είναι όμως τελείως αληθές. Μόνον όταν ο εχθρός είχε μπήξει βαθειά εις την γραμμήν μας τους άνδρας του και είχεν επιτύχει να την σπάσει τελείως, τότε ηρχίσαμεν να δεχώμεθα τους πυροβολισμούς του και από τα πλάγια και από τα όπισθεν. Ήσαν πλέον ολέθριοι παρά εκείνοι τους οποίους οι εχθροί μάς είχαν εξαποστείλει τιμιώτερον, όταν μάς έβαλλον κατά μέτωπον. Μια σφαίρα τουφεκίου με εκτύπησεν εις τον ώμον, αλλά φαίνεται πως ήρχετο από μακράν, διότι δεν πέρασε μέσα, μου επροξένησεν όμως ένα δυνατόν πόνο και μελάνιασμα εις το δέρμα. Η μάζα την οποίαν είχαμεν μπροστά μας είχε ολίγον κατ' ολίγον εξαφανισθή. Ξαναπιά-

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Κάρφωμα των κανονιών από τον Richemont*
(*Frédéric Masson, Aventures de Guerre, Paris, 1894, σελ. 80*)

σαμε λοιπόν να τον κτυπάμε με τις σιδηρόπαλλες των κανονιών μας, τας οποίας διευθύνουμε εις τας διεσκορπισμένας ομάδας του, τούτο όμως μας εκόστισε μερικάς ζωηράς ομοβροντίας τουφεκιών, αι οποίαι μας έκαναν να δοκιμασθούμε σκληρά, διότι είδα διαδοχικώς τρεις εκ των τεσσάρων ανδρών μου να σκοτώνονται. Τότε εθεώρησα καθήκον μου να καρφώσω τα δύο κανόνια με τον μόνον πυροβολητήν, ο οποίος μου απέμενε (Εικ. 11), να υποταχθώ αβοήγητος εις την μοίραν μου και να υποστώ όλας τας συνεπείας που μού επεφύλασσε το πεπρωμένον και η τύχη. Είχα γεμίσει την παλάσκα μου και τις τσέπες μου με φυσέκια και μού έμεναν από αυτά καμιά δεκαπενταριά ακόμη. Ήσαν αρκετά αυτά μου τα πολεμο-

φόδια για να σκοτωθώ μαχόμενος. Αφού εσπάσαμεν τους εμβολείς και το φουρνόπανον των δύο κανονιών μας, άφησα την πυροβολαρχίαν μου, χωρίς να γνωρίσω τι θα απεγενόμην, χωρίς να έχω καμιά ιδέα πού να τραβήξω και τι να αποφασίσω, αφήνων εις τα απρόβλεπτα γεγονότα να με εμπνεύσουν διά το καλύτερον που θα έκαμνα. Εβάδιζα εις την τύχην διατρέχων με τα μάτια το πεδίον της μάχης και το τοπίον. Το μοναδικόν οχυρόν εκρατούσε ακόμη και υπερησπίζετο με γενναιότητα με τα κανόνια του και τα τουφέκια τών υπερασπιστών του. Πολυάριθμοι ομάδες, πλήθος ιππικού και μεμονωμένοι ελεύθεροι σκοπευταί ηυλάκωναν τους αγρούς. Μια ισχυρή δύναμις ιππικού, την οποίαν υπέθετα ότι ωδήγει ο Αλή πασάς, εξεχύνετο ραγδαίως προς την Πρέβεζαν, προφανώς έχουσα την πρόθεσιν να εμποδίση τα δύο στρατιωτικά μας αποσπάσματα να επιβιβασθούν της φρεγάτας *La Brune* την οποίαν με χαρά εβλέπαμε να φαίνεται εις την θάλασσαν.²⁶ Η προσδοκία της λεηλασίας την κατηύθυνε εκεί όπως επίσης και έναν όχλον μεμονωμένων στρατιωτών. Βαδίζων έτσι, βλέπω να τρέχη προς εμέ ο αρχηγός του τάγματος Γκαμπορύ, κρατών το σπαθί του εις το χέρι.

«Φίλε μου», μου λέγει, «κινδυνεύομεν να πέσωμεν εις τα χέρια αυτών των ληστών. Λυπήσου με να μη υποστώ αυτήν την κατασχύνη, ρίξε μου μια τουφεκιά κατάστηθα». «Τολμάς να μου το προτείνης», του λέγω, «το

²⁶ Ο Αλή πασάς δεν εισήλθεν εις την πόλιν παρά μετά δύο ημέρας, δηλαδή την 14^η Οκτωβρίου ή 26^η κατά το νέον ημερολόγιον. Η φάλαγξ των Αλβανών η οποία εκινήθη προς την Πρέβεζαν, μετά την εξουδετέρωσιν της αντιστάσεως των Γάλλων εις τον Άγιο Ιωάννη και την λιποταξίαν ή φυγήν των αρχηγών Πάνου Τσαρλαμπά, Παπά Μαλτέζου, Περραιβού, Χρηστάκη και των 70 σχεδόν εθελοντών Πρεβεζάνων, επήρε τον δρόμον από τα Αυλάκια, Μαργαράνα, Άγιο Σπυρίδωνα, παραλιακώς δηλαδή και μέσα από τον ελαιώνα και έφθασεν εις την γέφυραν της ντάπιας της Βρυσούλας, την οποίαν χωρίς αντίστασιν διέβη, τη βοήθεια φυσικά φίλων του Αλή πασά. Οι ίδιοι τού άνοιξαν και την πύλην τού βενετσιάνικου κάστρου του Αγίου Ανδρέα και εκτύπησαν μάλιστα και την γαλλικήν φρουράν που ηθέλησε να υπερασπισθή τούτο. Βλ. Εμμανουήλ Π. Ροδοκανάκης, μετάφραση Νοεμή Α., Ζωηρού Πασσά, *Ο Βοναπάρτης και αι Ιόνια Νήσοι: Επεισόδιον των κατακτήσεων της Δημοκρατίας και της Πρώτης Αυτοκρατορίας (1797-1816)*, Κέρκυρα 1937, Εταιρεία προς Ενίσχυσιν Επτανησιακών Μελετών. Της ανωτέρω φάλαγγος του αλβανικού ιππικού αρχηγοί ήσαν ο Μπεκήρ αγάς Τζογαδούρος και ο καπετάν Γιαννάκης. Άξιον ιδιαιτέρας σημειώσεως είναι ότι μετά την λιποταξίαν του καπετάν Χρηστάκη –αν πρέπει φυσικά να την παραδεχθούμε– έμεινε στο πεδίον της μάχης μέχρι της 12^{ης} ώρας ο διάσημος Σουλιώτης κλέφτης Ζαχαράκης με 60 άνδρες του, όστις ηκολούθησε τελευταίος τον Πάνον Τσαρλαμπάν με τους ιδίους του, που όπως διηγείται ο Περραιβός ετράβηξαν προς την Παργηνόσκαλα όπου επεβίβασθησαν με τους άνδρες των εις τρία επτανησιακά πλοία. Βλ. Βλαντής Σπύρος, «Γάλλοι εν Λευκάδι (1797-1798)», *Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*, τόμ. 10, 1914, σελ. 199.

τουφέκι μου δεν το έχω γεμίσει για σένα· θα σκοτωθούμε μαζί και οι δύο, αλλά μαχόμενοι. Εάν είχαμε αυτούς τους πέντε ή έξι στρατιώτες που βλέπεις σκορπισμένους και οι οποίοι γυρνάνε γύρω μας, ίσως θα κατωρθώναμε να φθάσωμεν εις το οχυρόν (redoute)». Ρίχνει τα μάτια του επάνω τους και τους αναγνωρίζει ότι ανήκαν εις το τάγμα του. «Θα προσπαθήσω να τους συμμαζέψω», μου λέγει, «και να τους φέρω κοντά σου». Μου έσφιξε το χέρι και φεύγει με τον πυροβολητήν που ανήκεν εις το τάγμα του. Δύστυχε και ακριβέ μου Γκαμπορύ. Αυτή η χειραγία επρόκειτο να είναι ο σιωπηλός και τελευταίος μας χαιρετισμός.²⁷

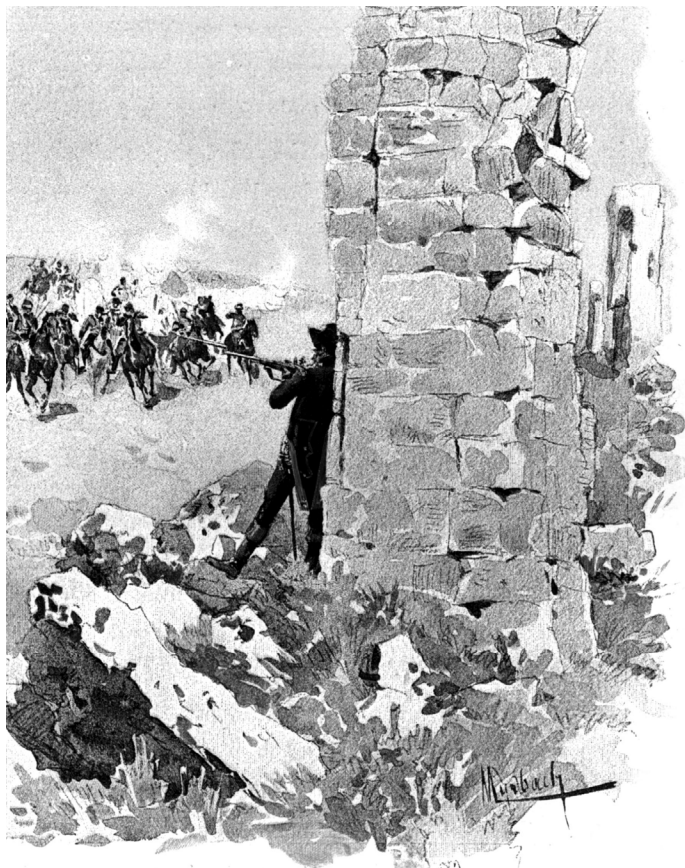
Εξακολουθούσα αργά το βάδισμά μου, με γεμάτο το τουφέκι μου και το μάτι διαρκώς να κατοπτεύη γύρω. Μόλις είχαν περάσει πέντε λεπτά, όταν βλέπω να έρχονται, ορμητικά κατ' επάνω μου δύο ιππείς. Στηρίζομαι καλά και παίρνω θέσιν διά να τους δεχθώ. Τους αφήνω να φθάσουν εις τα είκοσι βήματα και με μια σίγουρη σπαθιά ρίχνω κάτω τον πρώτον, ο δεύτερος με νομίζει άοπλον και ορμά κατ' επάνω μου, αλλά η θέα της μπαγιονέτας μου τον αναγκάζει να κάμη μια κίνησι προς τα πλάγια, της οποίας επωφελούμαι αποτόμως, διά να του την χάσω εις το σώμα· πίπτει όπως ο σύντροφός του. Ξαναφορτώνω γρήγορα το όπλον μου και σπεύδω να αφήσω τον τόπον τού εγκλήματος, αφήνων τα άλογά τους να τρέχουν εις τα χωράφια.

Ήμουν πιά ενώπιον του οχυρού (redoute) και εκύτταζα να το πλησιάσω μετά προφυλάξεως και ασφαλείας. Δεν κατώρθωσα να φθάσω και ευχαριστώ διά τούτο τον Θεόν.

Εις αυτήν την δυσχερή οδοιπορίαν μου υπέστην επίθεσιν τετράκις από τέσσαρας μεμονωμένους ιππείς. Ουδέποτε με έκαμαν να τρομάξω· τους περιμένα ήσυχα και από αποστάσεως δεκαπέντε ή είκοσι βημάτων τους κατέρριψα όλους χάμω με απόλυτον βεβαιότητα. Η θέσις μου απέβαινε πλέον κρίσιμη. Αι μεμονωμένοι αυτά συγκρούσεις μου δεν ήτο δυνατόν να ξεφύγουν τα μάτια όλων των εχθρών. Μια μεγάλη ομάς ιππέων με είχε διακρίνει και τους βλέπω να κατευθύνονται προς εμέ.

Ήμουν πολύ κοντά προς το αρχαίον υδραγωγείον, επήγαινα να στηρίξω τα νώτα μου εις ένα από τα χαλάσματά του και εδιάλεξα εκείνο του οποίου στήριγμα μού εφάνη ότι θα ήτο το καλύτερον ανασχετικόν εμπό-

²⁷ Ο Γκαμπορύ πεσών εις τας χείρας είκοσι Αλβανών και κληθείς να παραδοθή ηρνήθη. Αμέσως κατεσφάγη.

ΕΙΚΟΝΑ 12: Ο Richemont αμυνώμενος στο υδραγωγείον της Νικοπόλεως
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 82)

διον με τα πολυαριθμώτερα και ογκωδέστερα συντρίμματα της παλαιάς αρχιτεκτονικής, διότι ήτο το πλέον απρόσιτον εις τους ίππους. Εκεί περίμενα τον εχθρόν (Εικ. 12).²⁸

Αυτή ήτο η τελευταία μου συμπλοκή, ο τελευταίος μου αγών. Η ανάμνησις της οικογενείας μου παρουσιάσθη ζωηρά εις την σκέψιν μου. Την είδα να στέκεται τεταραγμένη ενώπιόν μου και μου αιμάτωσε η καρδιά

²⁸ Τα λείψανα του αρχαίου υδραγωγείου διακρίνονται καθαρά και σήμερα, εις τον ερχόμενον από το Θέατρον προς την Πρέβεζαν. Είναι οι υδαταποθήκες, σαν τους υδατοπύργους τους σημερινούς, τα «βαγένια», όπως τα αποκαλούν οι Πρεβεζιάνοι.

μου, αλλά αναλαμβάνων γρήγορα την δραστήριον αποφασιστικότητά μου, έκλεισα τα μάτια και απώθησα αυτήν την αγαπητήν οπτασίαν, εσκυθρώπασα και έτριξα τα δόντια. Δεν επέτρεψα πλέον αυτή η ψυχική εικόν να ξαναδημιουργηθή εντός μου.

Μετ' ολίγον να με, μόνος, χωρίς δυνατήν βοήθειαν, ενώπιον είκοσι έως είκοσι πέντε ιππέων, που εκρατούντο γερά εις τα άλογά τους και ήσαν βαρέως ωπλισμένοι. Άλλοι επυροβολούσαν εναντίον μου, όπως όταν κάμουν σκοποβολή εναντίον μιας κούκλας, με τις πιστόλες των και τις καρμπίνες των, άλλοι κραδαίνοντες τα κυρτά σπαθιά των (γιαταγάνια) με επλησίαζαν αλλά όλοι καχυπόπτως παρατηρούντες το έξαλλον πρόσωπόν μου και το γρήγορο όπλο μου, διά κάθε επιθετικήν των κίνησιν. Εκύτταζα να κάνω τούτου χρήσιν αλλοιώς και όχι μόνον προς απειλήν. Αλλ' όμως οι πυροβολισμοί όσο πάει και επλησίαζαν εις τον στόχον τους. Είχα κτυπηθή από δύο σφαίρες, την μίαν επάνω εις τον γοφόν και την άλλην κοντά εις το ύψος του μηρού. Αι σφαίραι αυταί προειδοποιούσαν με γρατσούνισμα επιπόλαιον μεν αλλά αιματηρόν. Μία τρίτη σφαίρα μου είχε ξεσκίσει το αριστερό αυτί αρπάζοντάς μου ένα μικρό τεμάχιον χόνδρου. Αφ' ετέρου το ένδυσμά μου και το καπέλλο μου ήσαν κόσκινο απ' αυτές.

Ήρχετο η στιγμή του τέλους μου, αλλά ήθελα να εκλέξω το θύμα μου. Παρατήρησα ένα λαμπροστόλιστον, απαστράπτοντα από το χρυσάφι ιππέα, που είχεν εις το πλευρόν του ένα νέον υψηλού αναστήματος ωπλισμένον με ωραία όπλα και ο οποίος εφόρει το απλούν αλβανικό κοστούμι. Εναντίον αυτού τού λαμπρού ιππέως διηύθυνα την σφαίραν μου κατάστηθα και τον είδα να πίπτει. Ο σύντροφός του μου εφάνη ότι είχε καταταραχθή. Αμέσως μόλις το όπλον μου εξεκενώθη, όλοι οι ιππείς ρίπτονται επάνω μου, αλλά τους συγκρατούσα με την μαγιονέττα μου, και ουδείς ημπορούσε να με πλησιάση αρκετά διά να μου δώση μια σπαθιά. Ευρισκόμην εις κατάστασιν εμπνεύσεως ή μάλλον θείας φωτίσεως, η οποία είχεν ξαπλωθή εις ολόκληρη την ύπαρξίν μου και την σωματικήν και την ηθικήν, εις μίαν έξαρσιν όλων των ικανότητων μου τοιαύτην, ώστε να αισθάνωμαι τον εαυτόν μου ανώτερον κατά τας δυνάμεις, κατά το θάρρος, κατά την πνευματικήν ευστροφίαν. Είχα τούτου συνείδησιν, ελογάριαζα πολύ επάνω εις αυτό και εδοκίμαζα έκκληξιν εις μίαν περίστασιν, η οποία θα έπρεπε να με τρομάξει και να με εκπλήσση.

Εις τοιαύτην κατάστασιν, διέκρινα και ανεγνώρισα την πιο ψιλοκομμένη κορυφή ανάμεσα από τα αναποδογυρισμένα αυτά ερείπια. Δεν εκθει-

ΕΙΚΟΝΑ 13: Ο Richemont καταρρίπτων νεκρόν Αλβανόν ιππέαν
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 82)

άζω καθόλου τον εαυτόν μου εις το σημείον τούτο. Δεν αισθάνομαι υπερωψίαν από την εξαιρετικήν αυτήν διάθεσιν του πνεύματός μου και των αισθήσεών μου. Την αφηγούμαι και την αποδίδω εις την φιλοσοφικήν και επιστημονικήν ανάλυσιν. Διαπιστώ εκείνο που είναι πραγματικόν χωρίς ν' ανησυχώ τι θα παραδεχθή ο κόσμος, ή τι θα απορρίψη. Είναι αρκετά τα έργα μου ώστε να στέκωμαι ακλόνητος εις την υπόληψιν και τον σεβασμόν των φίλων μου και της οικογενείας μου. Μη δυνάμενος πλέον να ξαναγε-

μίσω το τουφέκι μου δεν ήθελα να περιμένω παθητικά την τελευταίαν σφαίραν την οποίαν είχα επικαλεστή εκ βάθους ψυχής και εις την οποίαν είχα παρουσιάσει το στέρνο μου ακάλυπτον...

Ένας ιππεύς τολμηρότερος απ' όλους τούς προσπέρασε πάλλον το χατζάρι του. Αίφνης με ένα τίναγμα, ορμών κατ' επάνω του (Εικ. 13). Καταληφθείς ξαφνικά από την απροσδόκητη προσβολή μου, ηθέλησε ή να κάμνη στην πάντα ή να τραβήξη πίσω το άλογό του, αλλά το ζώον, αντί να πειθαρχήση εις το χέρι του σηκώθηκε στα πόδια του και η μπαγιονέττα μου αντί να επιτύχη τον καρβιλάρη, χώνεται ολόκληρη μέσα εις την κεφαλήν του ζώου. Εκαρφώθηκε τόσο γερά εκεί ώστε, με την προσπάθειαν που έκαμα διά να ξαναβγάλω, απεσπάσθη από το τουφέκι μου και έμεινε στερεωμένη μέχρι της λαβής εις την κάτω σιαγόνα του ζώου. Ιδού λοιπόν τώρα εγώ άοπλος. Όλοι χύνονται επάνω μου και δέχομαι ταυτοχρόνως μια πιστολιά σχεδόν εξ επαφής και δύο σπαθιές αι οποίαι με εξήπλωσαν κατά γης. Οι άγριοι βουτούν τα χέρια των μέσα εις το αίμα μου και αλείφουν με αυτό τους γυμνούς βραχιόνάς των. Θα με απεκεφάλιζον, όταν ένας απλούς αλβανός ιππεύς, νεαρός, λυγρόκορμος και υψηλός, ο οποίος είχε ως μόνον λαμπρόν σημείον του αξιώματός του ένα υπερήφανο άτι και μεγαλοπρεπή όπλα, ορμά γρήγορα εμπρός και φωνάζει, επιτακτικά, μερικός λέξεις τας οποίας δεν κατενόησα, αλλά των οποίων η ευεργετική και ευμενής εικών μου έδωσε ταχέως την μετάφρασιν. Έμεινα ατάραχος και καρτερικός, χωρίς να επικαλεσθώ τον οίκτον με βλέμμα ικετευτικόν, αλλά τίποτε δεν διέφευγε την προσοχήν μου, διότι παρά τα τρία νέα μου τραύματα, είχα το εσωτερικόν προαίσθημα ότι δεν επρόκειτο να πεθάνω. Εις τα λόγια μόνον του Αλβανού μου, οι δήμοί μου με ξαπόλησαν και περίμεναν μετά σεβασμού τας διαταγάς του. Διέταξε να με σηκώσουν και προσεκάλεσε δύο ιππείς εις τους οποίους με ενεπιστεύθη, δίδων την εντολήν να με πάνε εις το στρατόπεδον. Με τοποθετούν μεταξύ των δύο ίπων των και φεύγουμε. Διατρέξαμεν το πεδίον της μάχης, διευθυνόμενοι προς την κορυφήν του λόφου, όπου ήτο το σημείον το προωρισμένο να με πάνε. Το ευρίσκω ακόμη σκεπασμένο με πτώματα, αλλά όλα όσα ανήκουν εις τους Γάλλους ήσαν αποκεφαλισμένα. Γύρω από καθένα από τα κατησχυμμένα αυτά κορμιά των, έκειντο μέσα εις λίμνην αίματος οι πολυάριθμοι εχθροί, οι οποίοι είχαν σκοτωθή σχεδόν όλοι κτυπημένοι με την λόγχην του όπλου (baïonnette). Εχρειάσθη να διασχίσωμεν το μέρος του εδάφους και της κοιλάδος, η οποία ήτο κάτω από το πυρ του πυροβολείου. Ευθύς μόλις εγίναμεν αντιλη-

ΕΙΚΟΝΑ 14: Τουρκαλβανοί επιδεικνύουν στον Richemont αποκομμένη κεφαλή Γάλλου πολεμιστή
(Frédéric Masson, *Aventures de Guerre*, Paris, 1894, σελ. 85)

πτοί, το πυροβολείον μας έστειλε μια ομοβροντία, την οποίαν επανέλαβε πολλάκις μέχρι της στιγμής που εχαθήκαμε. Και κάθε φορά που μια μπάλλα κανονιού εβομβούσε επάνω από τα κεφάλια μας ή εχώνετο εις το έδαφος προ των ποδών μας, οι δύο φύλακές μου εχαμήλωναν επάνω εις τις σέλες ή ακουμβούσαν το κορμί επάνω εις τα άλογα, από την αντίθετη πλευρά της διευθύνσεως του πυρός, κραυγάζοντες: «Αλλάχ, Αλλάχ» και κατόπιν ανεγειρόμενοι με εκτυπούσαν με οργή με το σφαιρωτό μέρος της λαβής των σπαθιών τους. Εις μικράν απόστασιν από του στρατοπέδου, ανεγνώρισα χωρίς να εκπλαγώ, ένα πελώριον σωρόν από κεφάλια απο-

κομμένα από κορμιά παραμορφωμένα, τα οποία είχαμε συναντήσει στο πέρασμά μας. Ένα κεφάλι που ήταν απομακρυσμένο περισσότερο των άλλων εκ του σωρού, ευρίσκετο εις το πέρασμά μας και οι δύο μου Αρναούτηδες ηθέλησαν να με εξαναγκάσουν να το πάρω και να το κρατώ (Εικ. 14). Ηρνήθην με σταθερότητα, κατέπεσα αμέσως εις το έδαφος με κτυπήματα της λαβής του σπαθιού. Ο ένας εξ αυτών έπιασε τότε αυτό το ματωμένο κεφάλι και με εκτύπησε δυνατά με τούτο. Το ιδικό μου ήτο σκληρό! Αντέστη και εις το κομμένο κεφάλι και εις τα δύο ζωντανά κεφάλια. Παράξενο πράγμα. Ανεγνώρισα το αυτό κεφάλι από τα μαλλιά και τα γένια τα κόκκινα. Ήτο ενός δεκανέως, απεσπασμένου πλησίον του ταξιάρχου Hotte και όστις είχε την φροντίδα διά το κατάλυμμά του. Επί τέλους φθάνομεν. Επίστευα ότι εσώθην, προς το παρόν τουλάχιστον. Διότι εις την σκέψιν μου, παρεδεχόμενην ως πιθανόν ότι είχαν ήδη διατηρηθή ζωντανός, διά να υποστώ μίαν σωματικήν τιμωρίαν πιο επίσημη διά να ικανοποιήσω έτσι κατά τον καλύτερον τρόπον την ψυχήν ενός λαού απολίτιστου και βαρβάρου. Αυτού όμως υπήρξε πράγματι ο τόπος όπου η αθλία μου ζώη επί τόσον χρόνον αφού εγλύτωσε από το στόμα του χάρου διέτρεξε τον έσχατον κίνδυνον. Δεν είναι ο στρατιώτης ο οποίος μάχεται και ο οποίος γενναίως διατρέχει τας επικινδύνους εναλλαγάς της τύχης μιας μάχης εκείνος, ο οποίος φέρεται χωρίς μεγαλοφροσύνην προς τον εχθρόν. Συνηθέστερον είναι ο δειλός, ο οποίος κρύβεται και ο οποίος πιστεύει ότι διαπράττει έργον παλληκαριού δολοφονών με ψυχραιμίαν εκείνον τον οποίον δεν θα είχε το θάρρος ούτε καν να πλησιάση ωπλισμένον.

Μόλις ευρέθην ενώπιον ενός ομίλου εξ αυτών των ανδρών, οι οποίοι ήσαν οι υπεύθυνοι επόπται της διαφυλάξεως των αποσκευών του στρατοπέδου, ήρχισαν να με υβρίζουν σκαιώς και να με προσβάλλουν με τόση περισσότερη μανίαν όσον με έβλεπαν γεμάτων αίματα και συνεπέρανον ότι ήμουν από εκείνους οι οποίοι είχαν υπερασπίσει την ζωήν των.

Με πιάνουν εις τα χέρια, με σύρουν εις ένα υψηλότερον μέρος και μου κάνουν με σημεία να εννοήσω ότι το κεφάλι μου θα πέση. Τους καθησύχασα με το χέρι και διά να τους δώσω απόδειξιν ότι ο θάνατος δεν με κατατρομάζει, απέσπασα απότομα τον λαιμοδέτην μου, το οποίον τους τον έρριξα κατάμουτρα, γυρίζω προς τα όπισω τον γιακά του αμπέχονού μου και υποκαμίσου μου και αφήνω γυμνόν τον τράχηλόν μου. Και να κάποιος με πιάνει σφικτά από τα μαλλιά και το χαντζάρι του τραβηγμένο από το σελάχι της μέσης ήστραπτε μέσα εις το χέρι του δημίου, όταν η κραυγή

«Ο Πασσάς, ο Πασσάς», αντήχησε από όλα τα μέρη. Το όπλον μένει μετέωρον επάνω στο κεφάλι μου και βλέπω να εμφανίζεται μπροστά μου εκείνος ο Αλβανός ο οποίος μου είχε ήδη σώσει την ζωήν επί του πεδίου της μάχης και ο οποίος φθάνει εις τόσον κρίσιμη στιγμή διά να με σώση διά δευτέραν και τελευταία φορά.

Αυτός ο γενναϊόφρων Αλβανός ήτο ο Μουχτάρ πασσάς, ο υιός του γερολύκου, ο υιός του Αλή πασά. Υπήρξεν εν αγνοία μου ο μάρτυς των πολλών συμπλοκών μου και είχε συλλάβει για τον εχθρόν του αίσθημα εκτιμήσεως και φιλίας.

Αυτός είχε συναγείρει εκείνη την ομάδα των ιπέων την οποίαν είχε εξαποστείλει εναντίον μου με την πρόθεσιν να με αιχμαλωτίσουν και να σωθώ έτσι από βέβαιον θάνατον. Αυτός ο πρίγκηψ ήτο νέος. Είχε τας αρετάς της ηλικίας του. Την ανδρείαν και την γενναιοφροσύνην. Έδωσε την διαταγήν να με οδηγήσουν εις το οχυρόν του Λούρου και έτρεξε να ανταμώση και προφθάση το στρατιωτικόν του τμήμα έμπροσθεν του πυροβολείου (redoute) το οποίον ηξηκολούθει να υπερασπίζεται από τους άνδρας του ατρόμητα. Ο στρατηγός La Salcette και ο ταξίαρχος Hotte δεν είχαν πλέον γύρω τους παρά μόνον είκοσι πέντε άνδρας.

Ο στρατηγός είχε αποστείλει τον Bouchard, τυφεκιοφόρον ακροβολιστήν της 79^{ης} ημιταξιαρχίας και Givaque, τυμπανιστήν εις το αυτό σώμα, διά να μεταδώση διαταγήν να προχωρήση η βομβάρδα La Frimaire, η οποία έπρεπε να είναι προσορμισμένη προ της Πρεβέζης. Οι δυό αυτοί στρατιώται έπεσαν εις την θάλασσαν να φθάσουν κολυμβώντες. Ο ένας επνίγη από την κόπωσιν. Ο Zibáu, όστις είχε κάμει παν το δυνατόν διά να σώση τον σύντροφόν του, μη ευρών καθόλου την βομβάρδαν και γνωρίζων ότι η κατάστασις εις Νικόπολιν ήτο απελπιστική τα κατάφερε κολυμβών να φθάση μέχρι του φρουρίου της Λευκάδος, αφού διήνυσε κατ' αυτόν τον τρόπον περισσότερα από 10 χιλιάμετρα, αναπαυόμενος από καιρού εις καιρόν επάνω εις μερικούς υφάλους, που συναντούσε εις το πέλαγος. Η βομβάρδα δεν εφαινετο. Οι υπερασπισταί του οχυρού, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήσαν τραυματισμένοι, είχαν εξαντλήσει όλα των τα πολεμοφόδια. Οι Αλβανοί είχαν ήδη κατορθώσει να φθάσουν εις τον λαιμόν του Ισθμού, την άμυναν του οποίου επρόκειτο να σπάσουν. Ο στρατηγός παίρνει την απόφασιν να παραδοθή διά να σώση την ζωήν των συντρόφων του. Εσήκωσεν ψηλά εις την άκρη του ξίφους του ένα λευκό μανδήλι, εδέχθη τους Τούρκους εις την είσοδον του οχυρού και τους παρέδωκε τα όπλα.

Ο αρχηγός της ταξιαρχίας Hotte και οι περισσότεροι των ανδρών τον εμιμίθησαν, αλλά ο Ζιρού (Giroux) ανθυπολοχαγός εις την 79^η ημιταξιαρχίαν και δύο γρεναδιέροι της 6^{ης}, τους οποίους οι Αλβανοί είχαν καθυβρίσει, επροτίμησαν να σκοτωθούν με τα όπλα εις το χέρι. Επίσης και δύο πυροβοληταί του 7^{ου} λόχου του τοπομαχικού πυροβολικού, επροτίμησαν να σφαγιασθούν παρά να παραδώσουν τα κανόνια των.²⁹

Εν τω μεταξύ ο λοχαγός Tissot, διοικητής της 6^{ης} ημιταξιαρχίας, εις τον οποίον ο στρατηγός είχε εμπιστευθή την φρουράν και φύλαξιν της Πρεβέζης, δεν είχε παραμείνει ατάραχος θεατής της μάχης. Αφού ετοποθέτησε την μικρή του φρουρά κατά τον πιο κατάλληλο τρόπον, προσέδραμεν εις το πεδίο της μάχης και είχε συγκεντρώσει μαχόμενος ογδοήκοντα περίπου γρεναδιέρους και σκαπανείς και δύο αξιωματικούς, τον Beltrand, υπολοχαγόν του 2^{ου} τάγματος σκαπανέων και τον Chegon, υπολοχαγόν των γρεναδιέρων της 6^{ης} ημιταξιαρχίας. Μόλις είχε συγκροτήσει τους άνδρας του προς μάχην, όταν υπέστη την έφοδον μιας μάζας ιπέων, τους ανέτρεψε και εφόνευσε τον αρχηγόν τους με το ίδιο χέρι του, αλλά ο Βελτράνδ, περικυκλωθείς από πολλούς Αλβανούς, εσφάγη και μπορεί να πη κανείς, ότι κατεκομματιάσθη. Ο Τισσό συλλαμβάνει τότε το σχέδιον να τον απελευθερώση και μεταδίδει στο ολιγάριθμο στράτευμά του τον ενθουσιασμόν του. Βαδίζουν λοιπόν με βήμα ταχύ, διασχίζουν τα ερείπια της πόλεως του Αυγούστου και ετοιμάζονται να υπερβούν την μικρή κοιλάδα η οποία τους χωρίζει από τον λόφον όπου ευρίσκονται οι αιχμάλωτοι.

Αλλά μια ενέδρα του εχθρικού πεζικού τούς σταματά και παρά τας επανειλημμένας των εξορμήσεις ενώπιον τού ολοένα εξογκουμένου όχλου των Αλβανών, οι οποίοι προσέτρεχαν απ' όλα τα σημεία του πεδίου της μάχης, εδέησε να εγκαταλείψη την προσπάθειάν του και μαχόμενος οπισθοχωρεί προς την Πρέβεζαν.

Ο Τισσό αποσύρεται αργά και εν τάξει μάχης, αντιμετωπίζων με ακλόνητον σταθερότητα τας επιθέσεις πολυαριθμων ομάδων ιππικού, αλλ' ενώ αναχαιτίζει μερικούς Αλβανούς οι περισσότεροι ξεχνώνται προς την Πρέβεζαν από άλλο μέρος.³⁰

²⁹ Ο εις εκ των γενναίων τούτων ήτο ο Πρεβεζάνος Γούργαρης ή Βούλγαρης, εκ της γνωστής παράδικης οικογενείας, κατά την άποψιν του μακαρίτη Γερογιάννη.

³⁰ Επήραν τον δρόμον προς Αυλάκια, Μαργαρώνα, Άγιο Σπυρίδωνα, διότι εφοβούντο να πορευθούν κατά μήκος της ακτής του Ιονίου εκ του φόβου των γαλλικών πολεμικών και διότι η πορεία αυτή ήτο πιο μακρινή.

Ο Τισσό επιταχύνει την πορεία του διά να βοηθήσει την φρουράν του, αλλά μόλις έφτασεν είχε ήδη αυτή εξαναγκασθή προς υποχώρησιν. Κτυπάει τότε τον εχθρόν που ήτο ήδη μέσα εις το κέντρον της πόλεως και κατορθώνει μαχόμενος να φθάσει μέχρι του στενού του λιμένος όπου είχε τοποθετήσει τις βάρκες του.³¹ Αύται είχαν εξαφανισθή.[⊗]

Μας μένει μόλα ταύτα, μια τελευταία ελπίς. Η βομβάρδα La Frimaire ευρίσκεται εις την είσοδον του στομίου της Πρεβέζης με πολλές βάρκες φορτωμένες με στρατόν, τον οποίον ο Διοικητής της Αγίας Μαύρας απέστειλε να μας βοηθήσει. Ο Tissot τοποθετεί τους άνδρας του με τα νώτα προς τον κόλπον και καλύπτει τα πλευρά του με τα σπίτια της παραλίας διά να επεκτείνει την γραμμήν της αμύνης του, κατ' αναλογίαν των στρατιωτών που είχε και διά να σταματήσει τους Αλβανούς, μέχρι της αφίξεως της βομβάρδας, της οποίας αγωνίζεται να προσελκύσει την προσοχήν με σήματα επανειλημμένα.³² Αλλ' ένας στρατιώτης τον οποίον στέλλει εις την βομβάρδα, μέσα εις ένα πρυάρι με το οποίον προσεφέρθη ένας Πρεβεζάνος να πάρη τον Τισσό για να τον σώσει (όπερ εκείνος δεν εδέχθη) προδίδει την εμπιστοσύνην του.

³¹ Το φρούριον του Αγίου Ανδρέου, κτισμένον επί Βενετών, φαίνεται πως παρεδόθη εις τους Αλβανούς, κατόπιν προδοσίας, δυστυχώς Πρεβεζάνων φίλων του Αλή πασά και του πρώτου εισεληθόντος οργάνου του, του καπετάν Γιαννάκη. Εξ άλλου και ο οπλισμός του ήτο ανάξιος λόγου.

Και η εκ κατοίκων φρουρά της Ντάπιας, που περιζώνει την πόλιν και είχε ανοιχθή υπό των Βενετών, δεν έφευγεν ουδεμίαν αντίστασιν εις τους Αλβανούς, εις το μέρος της Βρυσούλας, αλλ' είχε πανικοβληθή ή προδοθή. Τα πρυάρια και οι βάρκες που ήσαν αραγμένα στο «Τριοστάρι», προ του σημερινού Διοικητηρίου και εις τον μάλον του καπετάν Μουστάκα, προ του σημερινού «Ακταίου», είχαν αρπαγή από τους πολιτοφύλακας, που είχαν οργανώσει οι Γάλλοι και απ' άλλον πολυάριθμον γαλλόφρονα πληθυσμόν, εκτεθειμένον και φοβούμενον την εκδίκησιν του Αλή πασά και ιδίως των μισθάρνων οργάνων του. Εκ του πληθυσμού τούτου άλλοι έφθασαν μέχρι Λευκάδος, άλλοι έμειναν υπό σκηνάς γυμνοί και πεινασμένοι εις το Άκτιον, περιμένοντες βελτίωσιν της καταστάσεως ή την συγγνώμη του Σατράπου και άλλοι, ψαράδες ιδίως, έφθασαν μέχρι τον βαλτότοπον των εκβολών του Λούρου. Την συγγνώμη των γαλλοφίλων κατοίκων διεπραγματεύετο, ως θα ιδώμεν, ο επίσκοπος Άρτης Ιγνάτιος. Το στενότερον σημείον του λιμένος, περίπου 700 μέτρα από το Άκτιον, ευρίσκεται εις τον μάλον του σημερινού διοικητηρίου.

⊗ Τέλος του τέταρτου μέρους του άρθρου.

³² Το πρωί λοιπόν της μοιραίας ημέρας Τρίτης, 12 Οκτωβρίου, είχε σταλή μήνυμα εις Λευκάδα προς αποστολήν βοηθείας, ίσως από τον καπετάν Χρηστάκη, όπως ισχυρίζεται ο Περραιβός. Βλ. *Ιστορία σύντομος του Σουλίου και Πάργας, περιέχουσα την αρχαιότητα αυτών και ηρωϊκούς μετά των Τούρκων πολέμους, και μάλιστα τους του Σουλίου μετά του Αλή Πασά κατοίκου των Ιωαννίνων και ηγεμόνος της Γραικίας και Μακεδονίας*, έκδοσι Α', Παρίσι 1803.

ΕΙΚΟΝΑ 15: *Ο Tissot και οι σύντροφοί του εκφωνούν τον όρκο του θανάτου των Δημοκρατικών Γάλλων (Frédéric Masson, Aventures de Guerre, Paris, 1894, σελ. 88)*

Ο στρατιώτης διαβεβαιώνει τον πλοίαρχον ότι είδε να σφάζονται οι Γάλλοι μέχρις ενός, και ότι ο ίδιος μόνον εκ θαύματος κατώρθωσε και εγλύτωσε. Τον πίστευσαν. Και ο Πρεβεζάνος, όστις δεν ομιλούσε ούτε Γαλλικά ούτε Ιταλικά, δεν ηδυνήθη να φέρη αντίρρησην. Η βομβάρδα και οι βάρκες απέπλευσαν προς την Αγία Μαύρα.³³

³³ Οι Πρεβεζάνοι βαρκάρηδες διατελέσαντες επί 80 χρόνια υπό τους Βενετούς ολίγο πολύ ήξεραν να συνεννοηθούν Ιταλικά. Η γλώσσα εξ άλλου των χειρονομιών είναι διεθνής. Τόσον δύσκολον ήταν στον Πρεβεζάνο βαρκάρη να πη του πλοίαρχου ότι ο Τισσό είναι ταμπουρωμένος στα σπίτια της παραλίας και περιμένει την απόβασιν του στρατού που έφερνεν επί του πλοίου; Υπάρχει δυστυχώς η είδησις ότι όργανα του Αλή πασά και ίσως και αυτός ο βαρκάρης παρέστησαν εις τον πλοίαρχον, ότι το παν τετέλεσται, διά να πωλήσουν εκδούλευσιν εις τον Σατράπην. Και ούτω εγκατελείφθησαν μόνοι και αβοήθητοι επί της ακτής οι ολίγοι ήρωες του Τισσό. Ο Πουκεβίλ, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως, ήτοι η αναγέννησις της Ελλάδος*, τόμ. Α', [Αθήνα] 1890, σελ. 92, γράφει τα εξής περί του σημείου τούτου: «Παρά την εκκλησίαν του Αγίου Χαραλάμπους, όπισθεν φραγμού εκ βαρελίων και κιβωτίων, ο Τισσότ επί δύο ώρας υπεστήριξε πάλην απεγνωσμένα κατά διακοσίων και πλέον Τούρκων, ίνα υποβοηθήση την φυγήν των Χριστιανικών οικογενειών. Η αξία αυτού προυτίθετο να θριαμβεύση, έμελλεν ίσως να αποκαταστήση την τύχην της μάχης, διότι εφαινότο εξερχόμενος εκ της Αγίας Μαύρας στολίσκος, όστις έφερεν ενταυθα επικουρίαν, ότε άνεμος εξ εναντίου πνεύσας ισχυρώς, ανάγκασε την επικουρίαν ταύτην να οπισθοχω-

Ο Tissot και οι σύντροφοί του κατανοούν ότι είναι χαμένοι, αλλά το ηθικόν των δεν έχει κλονισθή και επαναλαμβάνουν τον όρκον του θανάτου των Δημοκρατικών Γάλλων (Εικ. 15). Ορμούν αποφασιστικοί μέσα εις τους δρόμους της Πρεβέζης και επιτίπτουν εναντίον των Τούρκων. Τα πολεμοφόδιά των εξαντλούνται και μάχονται πλέον με το ξίφος και την λόγχην. Είναι μια σφαγή που κάμουν εφ' όσον οι βραχιόνες των μπορούν να κρατήσουν τα όπλα. Αλλ' ο αριθμός των ελαττούται από στιγμής εις στιγμήν. Δεν έχουν φάγει τίποτε όλην την ημέραν και η πείνα σφίγγει τα σωθικά των. Έχουν λυώσει από την κούρασι της συνεχούς μάχης, ενώ οι εχθροί των ανανεούνται ακαταπαύστως. Επί τέλους εις τα τέσσαρας το δειλινό, οι μόνοι Γάλλοι που προβάλλουν ακόμη αντίστασιν υφίστανται επίθεσιν πανταχόθεν και αφοπλίζονται. Είναι εννέα, μεταξύ των οποίων τρεις βαρέως τραυματισμένοι. Ο Τισσό και ο Cheron δεν είχαν πάθει τίποτα.³⁴

Εις το τέλος της επομένης ημέρας, ευρισκόμενη μαζί με άλλους Γάλλους φυλακισμένους εις το φρούριον του Λούρου, με τον στρατηγόν La Salcette, τον ταξίαρχον Hotte, τον λοχαγόν Tissot και καμμιά εικοσαριά στρατιώτας, από αυτούς που απέμειναν από τους 400 Γάλλους που επολέμησαν εις την Νικόπολιν και την Πρέβεζαν. Μου διηγήθησαν τας περιπετειάς των, αλλά αι ιδικαί μου ήσαν πιο παράδοξες και απίστευτες. Δεν πιστεύω, πράγματι ότι εις το διάστημα των 22 χρόνων πολέμων που η Γαλλία διεξήγαγε εναντίον της Ευρώπης από το 1792 έως το 1814, ουδείς αξιωματικός ή στρατιώτης τής Μεγάλης Στρατιάς, αντιμετώπισε θριαμβευτικώτερον κινδύνους τόσον μεγάλους, πολυμόχθους και ποικίλους και να έλαβε, όπως εγώ, την ευτυχίαν να τους υπενθυμίξη εις την οικογένειάν του και εις τους φίλους του μέχρι της ηλικίας των 82 ετών.³⁵

ρήση». Αυτά δεν είναι σωστά. Δυστυχώς φαίνεται ότι έγινε προδοσία από όργανα του Αλή πασά, όπερ και ο μακαρίτης Γερογιάννης παραδέχεται και ο Εμμανουήλ Ροδοκανάκης εις το βιβλίον του *Ο Βοναπάρτης και αι Ιόνιαι Νήσοι: Επεισόδιον των κατακτήσεων της Δημοκρατίας και της Πρώτης Αυτοκρατορίας (1797-1816)*, μετάφρασις Νοεμή Α., Ζωηρού Πασσά, Κέρκυρα 1937, Εταιρεία προς Ενίσχυσιν Επτανησιακών Μελετών, σελ. 127.

³⁴ Η παράδοσις αναφέρει ότι μερικοί εκ των ανδρών του Tissot έπεσαν εις την θάλασσαν και κολιμβώντες διεσώθησαν εις το Ακτιον. Η τελευταία έκκλησις που έκαμε ο Tissot εις τους ήρωες Γρεναδιέρους του είναι η εξής, όπως την αναφέρει ο Πουκεβίλ: «Ας πεθάνουμε με τέτοιο τρόπο που αι μελλοντικάί γενεαί όταν ομιλούν διά την μάχην της Νικοπόλεως και της Πρεβέζης να θαυμάζουν το θάρρος μας και κάθε εχθρός της Γαλλίας να τρέμη εις το άκουσμα και μόνον του ονόματος των Γάλλων».

³⁵ Τέλος της αφηγήσεως του στρατηγού L. A. Camus.

Επιλεγόμενα

Από το μακροσκελές επικόν ποίημα «Αληπασιάς» του Χατζή Σεχρέτη, όπερ δημοσιεύει ο Κωνσταντίνος Σάθας,³⁶ ανθολογώ τα επόμενα.

Ο Αλή πασάς λαβών διαταγήν παρά του Σουλτάνου να σπεύση εις βοήθειαν των καταληφθέντων παρά των Γάλλων ηπειρωτικών κτήσεων, σπεύδει από το Βιδίни, όπου μετ' άλλων πασσάδων εψευτοπολεμούσε τον αποστάτη Πεσβάνογλου.³⁷

«Ένα μηνού περβάτιμα δέκα μερών το κάνει.

Και φύτρωσε 'ς τα Γιάννινα και μπήκε 'ς το σαράϊ ...»

Συνεκάλεσε σύσκεψιν των πιστών του και τους ερώτησε πως πάνε τα πράγματα εις την Ήπειρον και Ρούμελη, τας κυριωτέρας χώρας της σατραπείας του:

«Και του' παν “με τον φίλο σου πως έχομεν σεφέρι”.³⁸

«Η Άρτα με την Πρέβεζα κι' αút' είναι 'ς τ' άρματά τους,

κι ώραν την ώραν καρτερούν εδώ τον βασιληά τους.

Στην Πρέβεζα βουλλώθησαν μικροί, τρανοί, μεγάλοι,

πολλοί ραγιαδες του 'βαλαν κοκάρδα 'ς το κεφάλι”».

Διατάζει να του ετοιμάσουν το άτι του:³⁹

«Κ' ευθύς εκαβαλίκευσε και πιάνει 'ς το Φιλιάτη ...».

Κατατρόμαξαν οι Τσάμηδες μόλις τον είδαν:

«Τ' οι Τσάμιδες τον ήξευραν ακόμα 'ς το Βιδίни

κ' είχαν μεγάλον σουμπεέν οι μαυρισμέν' εκείνοι.

Και του 'παν· “πότ' εκόπιασες εδώ 'ς το σύνορό μας;

Ακόμα ψίχα χάθηκε το έρτζι το δικό μας”».

Γράφει του Ρόζ ότι μόλις εγλύτωσε το κεφάλι του αποκηρυχθείς απ' τον Σουλτάνο, όστις έστειλε εναντίον του δέκα πασάδες, που διέλυσαν τον στρατόν του, ότι αυτός ευρίσκεται κρυμμένος στο Φιλιάτι και τον παρακαλεί να του στείλη βοήθεια 10.000 Γάλλων.⁴⁰

«Να σου τους φέρω ζωντανούς τους δέκα τους πασάδες».

³⁶ Σάθας Κωνσταντίνος, *Ιστορικά διατριβαί: Α. Ενέργειαι των ιπποτών της Μελίτης επί του ελληνικού αγώνος, Β. Αλβερώνη: σχέδιον διανομής του τουρκικού κράτους, Γ. Η Αληπασιάς του τουρκαλβανού Χατζή Σεχρέτη*, Αθήναι 1870.

³⁷ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 221.

³⁸ Εννοεί τον Βοναπάρτη.

³⁹ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 222.

⁴⁰ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 223.

Ο Ρόζος χωρίς να υποπτευθή, λαβών την επιστολήν του Αλή πασά, αποβιβάζεται στην ακτή, απέναντι των Κορφών:⁴¹

«Και πέρασε την Τσαμουργιά με μια χαρά μεγάλη,
ο σκοτεινός ο μπουταλάς με το χονδρό κεφάλι, ...».

Εις Φιλιάτες ο Αλής παραπονεΐται πως ο Βοναπάρτης χάλασε την φιλιάν με τον Σουλτάνο αποβιβασθείς εις το Μισίρι, πως δυό καράβια στην Πρέβεζαν που τού είχε χαρίσει τού τα πήρε πίσω και άλλα πολλά, αφού τον ύβρισε, τον συνέλαβε και δεμένο τον έστειλε εις τα Γιάννενα. Εις τα Γιάννενα, όταν έφθασε:⁴²

«Τούρκοι, Ρωμαίοι βγήκανε τον Ρόζον να δεχθούμε,
Τον Ρόζον τον ζυγόνουμε με κόπρια τον βαρούνε.
Τον πήγαν του Μουχτάρπασα πεσκέσι 'ς το σαράϊ, ...
τον έρριξαν 'ς το κούτζουρο 'ς την σκοτεινήν την χάψη, ...».

Ετοιμάζεται και συγκεντρώνει στρατό στο Λούρο για να βαδίση εναντίον της Πρέβεζας:⁴³

«Και μια γραφή προβόδησε πικρήν φαρμακωμένην
σ' τους άρχοντας της Πρέβεζας, σε τρεις μεριαίς καυμένην».

Στην επιστολή μεταξύ άλλων λέει:

«Τους Φράγκους να μου στείλετε εδώ, μορ' αρχοντάδες.
Ραγιάδες, να το ξέρετε, εσείς αν δεν γραφθήτε,
αλληώς θελά χαλάσετε, και θελά σκλαβωθήτε».

Τους γνωρίζει την τύχη του Ρόζου:⁴⁴

«κι' ό, τ' εκαμέτε, χριστιανοί, ας ήναι χαρισμένο,
κεφάλι δεν χαλάσθηκε ποτέ προσκυνημένο».

Τους καλεί να υποταχθούν οικειοθελώς:

«Αλληώς δεν σας χαρίζομαι, να σας το ειπώ κι' εκείνο
και ράγι να μου δώσετε κατόπι δεν σας δίνω.
Τι το δικόν μου το σπαθί ραγιάδες δεν λυπάται,
και σκλάβοι 'ς την Αρβανιτιά να ξέρετε θα πάτε.
Και τους Φραντζέζους, πού' χετε 'ς την εδικήν σας χώρα,
εδώ να μου τους φέρετε την ίδια τούτ' την ώρα ...
Πρέπει να προσκυνήσετε προτού να σας βαρέσω,

⁴¹ Σάθας Κωνσταντίνος, ό.π., σελ. 225.

⁴² Σάθας Κωνσταντίνος, ό.π., σελ. 227.

⁴³ Σάθας Κωνσταντίνος, ό.π., σελ. 228.

⁴⁴ Σάθας Κωνσταντίνος, ό.π., σελ. 229.

γιατί σας βάνω το σπαθί ανίσως και κερδαίσω».

Απόκρισις της Πρέβεζας:⁴⁵

«...“γιατί μας γράφεις έτσι;
και πως θελά ’ρθουν σήμερα σε σένα οι Φραντζέζοι;
Τον Ρόζον μας αλκότησες, δεν γίνηκάμε ξίκι,⁴⁶
γιατ’ έχομεν σαν τούτονε δυό, τρεις χιλιάδες λύκοι
κι αν βγουν οι λύκοι σήμερα τ’ ασκέρι σου το σκίζουν,
ακόμα και τα Γιάννινα αυτά σου τα ρουφίζουν.
Η κλεφτουργιά της Ρούμελης εδώ ’ναι μαζωμένη,
μερόνυχτον διά πόλεμον αυτοί ’ναι λυσσασμένοι.
Πώς κόπιασες ’ς την Πρέβεζα και πως θα την χαλάσης;
Βάστα καλά τα Γιάννινα κι’ αυτά να μη τα χάσης ...».

Του ζητούν να αποσύρη τον στρατό του από τα σύνορα της Πρέβεζας προ-
τού να πιάσουν τα όπλα:⁴⁷

«Αβόλετο να σηκωθής να πας με την τιμήν σου,
τι χάνεσαι ’ς την Πρέβεζα εσύ και το σπαθί σου.
Εδώ δεν είναι Χόρμοβο να πας να το χαλάσης, ...
Εδώ το λένε Πρέβεζα ’ς τον κόσμον ξαηκουσμένη,
αφ’ όντας οπού στήθηκε κορίτζ’ είν’ η καϋμένη ...».

Του λέγουν ναπολύση τον Ρόζον γιατί θενά μετανοιώση:

«Και μη θαρρής την Πρέβεζα ποτέ να την ζαπάσης ...
Και απ’ εδ’ από την Πρέβεζαν νερό να μη γυρέψης,
να πάρης τα ματάκια σου και τόπον να χαλέψης.
Τι’ δώ ’ς την δόλια Πρέβεζαν πολλ’ ήλθαν και χαθήκαν,
και τα πικρά τους τα κορμιά ’ς την μαύρην γης εμβήκαν».

Ενώ ετοιμαζόταν, τού ήλθε χαμπέρι πως οι σκοτεινοί Σουλιώτες του ’πιά-
νουν ταις δημοσιαις, ταις στραταϊς και ταις πόρταις, κι’ είχε ένα φίλο ο Αλή
πασάς και τω δωκε χαμπέρι, εκείνος ο φίλος του τού γράφει:⁴⁸

«Κι’ όλ’ οι Σουλιώταις καρτερούν να τους γυρίσης πλάτη,
ντουφέκι να σου βάλουνε, τι σ’ έχουνε γινάτι.
Κ’ η κλεφτουργιά της Ρούμελης κ’ εκείνοι βουλλωθήκαν,
Φραντζέζοι γράφθηκαν κι’ αυτοί ’ς την Πρέβεζαν και μπήκαν».

⁴⁵ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 230.

⁴⁶ Δεν χαθήκαμε, δηλαδή.

⁴⁷ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 231.

⁴⁸ Εννοεί ίσως τον Γιώργη Μπότζαρη ή κάποιον άλλον, ίσως τον Παλάσκα.

Ο Αλή πασάς αδιαφορήσας διά τας ειδήσεις των Σουλιωτών και αγανακτήσας από την γραφήν των Πρεβεζάνων, διατάσσει τον Μουχτάρ να κινήση αμέσως για την Πρέβεζαν:⁴⁹

«Μηδέ μου ίδρωσε τ' αυτί ποτέ απ' τον εχθρόν μου.

Κι' απ' εδώ κείθε τον εχθρόν θαρρεύω να νικήσω,

και σήμερα την Πρέβεζαν με λάδι να την ψήσω».

Ο Μουχτάρ πασάς κινά διά την Πρέβεζαν:⁵⁰

«Σηκώθηκ' ο Μουχτάρ πασάς και τού 'πιασε το χέρι,

και την ευχή του γύρευσε, κ' εσήκωσε τ' ασκέρι.

Χίλιους νομάτους έστειλε μαζί με τον Μουχτάρη.

Τους εξακόσους πρόσταξε κοντά του να τούς πάρη.

Αλή πασάς ζερβά μεριά σε μια ραχούλα βγαίνει,

κι' ο γυιός του 'ς στο Παληόκαστρον δεξιά μεριά παγαίνει.

Οι Φράγκοι το Παληόκαστρον με τάμπια το 'χαν κλείσει,

Φράγκοι και κλέφταις και ραγιάς το κάστρο 'χε γεμίσει.

Και βγάζουν 'ς στο Παληόκαστρον τόπια και κουμπαραδες,

θαρρεύουν τον Αλήπασα με άμετραις χιλιάδες.

Χίλιοι ξακόσοι ήτονε καβάλα και πεζούρα,

κ' εφάνηκε της Πρέβεζας πολλά βαρεία θολούρα.

Και φθάνουν το Παληόκαστρον, κι' αρχίζουν τα κομμάτια,

και θάμπωσ' όλος ο ντουνιάς, δεν βλέπουν με τα μάτια.

Κι' η μπαταριά τους ήτονε μία, και όχι άλλη,

γιατί το τούρκικο σπαθί τούς πέφτει στο κεφάλι.

Το άλλα! άλλα! των Τουρκών τούς έκαμε να χάσουν,

και μπάλαις εις τα τόπιά τους να μη ματαεμβάσουν.

Και το θεργιό ο Μουχτάρπασας σαν αστραπή γυρίζει,

σαν 'ς στον καιρόν του θερισμού γυρίζει και θερίζει.

Σαν έν λειοντάρι φοβερό και πεινασμένο τρέχει

από ταις τέσσαρες μεριαίς, και κρατημόν δεν έχει.

Ωρμούσε σαν την αστραπή που φαίνεται 'ς την δύσι,

και φανερόνει παρευθύς βροχή πως θέλα χύσει.

Αλήπασας φοβήθηκε μη χαλασθή τ' ασκέρι,

κι' ατός του καβαλίκευσε με το σπαθί 'ς στο χέρι,

⁴⁹ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 232.

⁵⁰ Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 233-235.

το βλέπει σαν την αστραπήν το ποθητό παιδί του
 και μπαίνει 'ς στο Παληόκαστρον κι' αυτός με το σπαθί του.⁵¹
 Αλή πασάς 'ς στην μια μεριά κι' ο γυιός τ' από την άλλη
 'ς την Πρέβεζα εβάλανε πολλά μεγάλη ζάλη.
 Κι' οι Φράγκ' οι κακορροϊζικοί πλέον δεν έχουν χάλι,
 γιατί το τούρκικο σπαθί τούς παίζει 'ς το κεφάλι.
 Μιαν ώραν δεν εβάσταξαν και ρίχνουν τα κλειδιά τους,
 σαν το χαλάζι πέφτουνε 'ς στην λάσπην τα κορμιά τους.
 Απάνω 'ς κείνην την φωτιά εμπήκαν εις την χώρα,
 τον χάρο με τα μάτια τους τον είδαν κείν' την ώρα.
 Ως τόσος θρήνος γίνηκε εκείνην την ημέρα,
 π' ο κόσμος αλησμόνησε και μάνα και πατέρα.
 Μανάδες με μικρά παιδιά κι' αυταίς αλησμονούσαν,
 ώραν την ώραν η έρημιας τον χάρον καρτερούσαν.
 Και τα μαξούμικα παιδιά, πούχαν 'ς στα γόνατά τους,
 μανάδες δεν εγνώριζαν να πιούνε τα βυζιά τους.
 Ό, τ' έκαμε 'ς την Πρέβεζα κανείς δεν το 'χει κάμει,
 που πέφτει μεσ' την θάλασσαν το αίμα σαν ποτάμι.
 Αλήπασας επρόσταξε τούς σκλάβους να τους πιάκη,
 'ς την Πρέβεζαν γυρίζουνε σοκάκι το σοκάκι.
 Βαϊ, βαϊ, καϋμένη Πρέβεζα, πως ήσουν παινεμένη,
 και τώρα καταντήθηκες 'ς τα αίματα πνιγμένη!
 Οι κλέφτες τού' πεσαν αμάν, και ράϊ δεν τούς δίνει,
 όσ' ήτονα 'ς την Πρέβεζαν μηδ' έναν δεν αφίνει.
 Γιατί σου πήρε, Πρέβεζα, αέρι το κεφάλι,
 και τώρα σκλαβωθήκαταν όλοι μικροί μεγάλοι;
 Αλήπασας 'ς την Πρέβεζαν τέτοιο νιζάμι δίνει,
 κόφτει κορμιά, παίρνει ψυχαίς, δεν κάν' ελεημοσύνη.
 Περίσσιας σκλάβαις έπιασε κορίτσια και νυφάδες,
 και στέλνει 'ς την Αρβανιτιά αμέτρηταις χιλιάδες.
 Πολλαίς μανάδες χώρησαν από ταίς θυγατέραις,
 που να ομνέουν 'ς τον ντουνιά, μά κείναις ταίς ημέραις.
 Πολλά παιδιά που χώρισαν από τούς πατεράδες,

⁵¹ Αυτά είναι ανακρίβεια. Ο Σατράπης είχε στήσει την σκηνήν του, εις το Μιχαλίτσι και έτρεμε περιμένον την έκβασιν της μάχης, όπερ κατόπιν έγινε γνωστόν.

και τούς κρατούν 'ς τα Γιάννινα σαν μαύρους Αραπάδες.
 Πολλαίς γυναίκες χώρισαν κι' αυταίς από τούς άνδρες,
 και βληάζουν σαν τα πρόβατα και σαν τ' αρνιά 'ς ταίς μάνδραις.
 Κι' απ' τούς Φραντζέζους μερικοί 'ς την θάλασσα εμβήκαν,
 κι' εβούλιαξαν 'ς την Πρέβεζαν, οι σκοτεινοί πνιγήκαν.
 “Κάμε νισάφι, Αλήπασα, τ' έχεις μεγάλο κρίμα,
 τόσα κορμιά 'ς στην Πρέβεζα μην προβοδάς 'ς στο μνήμα!
 Και τώρα 'ς την ημέρα σου να μη ξεπατωθούμε,
 ραγιαδες να σου γίνωμεν, όσον καιρόν κι' αν ζούμε.”
 Φραντζέζους μια τριακοσαριά 'ς τα σίδερα τούς βάνει,
 'ς την Πόλιν τούς προβόδησε, του βασιλιά τούς πάνει.
 Χίλια κεφάλια έστειλε απάνω 'ς το Ντοβλέτι,
 και τού 'γραφε, την Πρέβεζα την έκαμάμε φέτι.
 Στέλνει τον Ρόζ' Αλήπασας να τους κουμανδαρίση,
 οπού 'θελε τα Γιάννινα να τα κληρονομήση.
 Πεσκέσι τους προβόδησε Αλήπασας 'ς την Πόλι
 τούς σκλάβους τούς πικρόχειλους, της Φράντζας τούς διαβόλοι.
 Και τού 'γραφε του βασιλιά, πώς τού 'δωσε νιζάμι,
 παρακαλεί και 'ς τούς Κορφούς ταχίνη να τον κάμη.
 Και το χαμπέρι σπάρθηκε 'ς ούλα τα βιλαέτια,
 οπού 'παθαν 'ς την Πρέβεζα μεγάλα χακαρέτια,
 οπού 'παθαν 'ς την Πρέβεζαν άνδρες γυναίκες σκλάβοι,
 κι' άλλος κανένας 'ς το ντουνιά ποτέ να μη το λάβη.
 Κάλλια να πάνε 'ς την Φραγκιά ραγιαδες να γραφθούνε
 παρά με τον Αλήπασα ποτέ να μαχευθούνε.

...

Σαν έκαμε την Πρέβεζα χαράπι και βιράνι,
 Αλήπασας 'ς στο πόστι του σηκώθηκε και πάνει.
 Κι' απάριασε 'ς την Πρέβεζα αυτός καμπόσ' ασκέρι,
 να βρίσκεται τ' ασκέρι του 'ς της Πρέβεζας τα μέρη».

Συνεπεία του κατορθώματος ο Σουλτάνος ωνόμασε τον Αλή, Βεζύρην με τρεις ιππουρίδας:⁵²

«Το τρίτο τούϊ τού' στείλε και το κιλίτζ καφτάν».⁵³

⁵² Σάθας Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 236.

⁵³ Τον ωνόμασε βεζίρη με τρεις ιππουρίδας.

Ο Κασομούλης ως εξής αφηγείται τους λόγους τούς προκαλέσαντες την πτώσιν της Πρεβέζης και τα προηγηθέντα αυτής γεγονότα:⁵⁴ «Οι Σουλιώται και οι Πάργιοι, ίσως και πολλοί αρχηγοί των Αλβανών εξ αντιζηλίας, επίσημοι, προαισθανόμενοι την πτώσιν της Πρεβέζης, ότι έμελλεν να συνεπιφέρη και την ιδικήν των, ηθέλησαν να βοηθήσουν. Επί τούτου έπεμψαν πληρεξουσίους των εις Πρέβεζαν να συνεννοηθούν και αφού τους αναγγείλουν ταύτα, να τους ζητήσουν πολεμοφόδια. Οι Πρεβεζάνοι όμως ή επερείδόμενοι εις την ολίγην φρουράν των Γάλλων, ή θρεφόμενοι από τας ελπίδας ότι δεν ήθελον μείνει απροστάτευτοι από την συμμαχίαν (Σημείωσις Βλαχογιάννη, «την Τουρκορωσικήν δηλαδή και την κατόπιν Ρωσσοαγγλικήν») απειποιήθησαν την βοήθειάν των και τους προμηθεύουν (πολεμοφόδια) ώστε να δεχθούν πρώτοι ούτοι (δηλαδή οι Σουλιώται) τον πόλεμον μακρόθεν, προκαλέσαντες την ουδετερότητά των, επροκάλεσαν και την πτώσιν αυτών τε και εκείνων έπειτα». Ο εκδότης τού Κασομούλη, Βλαχογιάννης, επεξηγεί το χωρίον ως εξής: «Οι Γάλλοι της Πρέβεζας με την άρνηση τής συνδρομής τους προς τούς Σουλιώτες κλπ. εχθρούς του Αλή, ώστε ν' αρχίσουν εκείνοι πρώτοι από τα ενδότερα (από μακράν) τον πόλεμον, τους ανάγκασαν να μείνουν ουδέτεροι (στον πόλεμο του Αλή με τους Γάλλους) και έτσι έφεραν την καταστροφήν των Γάλλων μα και των ιδίων Σουλιωτών αργότερον».

«Εν μέρει λοιπόν αδιαφορήσαντες οι Σουλιώται από δυσαρέσκειαν προς τους Πρεβεζάνους, και εν μέρει κινούμενοι από τας προτροπάς των φίλων των Αλβανών, να μη δώσουν νέας αφορμάς εχθροπραξιών μετά του Αλή καθ' όν καιρόν έμελλον να συμπράξουν (οι Τούρκοι) με τους Ρώσους κατά των Γάλλων, απατηθέντες και από τας παρ' αυτού διδομένας ειρηνικάς υποσχέσεις, τον άφηκαν (τον Αλή πασά) να διαβιβάση ελευθέρως τα στρατεύματά του προς την Άρταν και Ακαρνανίαν».⁵⁵

Ο Πουκεβίλ όμως αναφέρει ότι ο Chabot έστειλε πολεμοφόδια εις τους Σουλιώτας.⁵⁶ Αυτό όμως θα έγινε πολύ προ της επιθέσεως, ολίγους μήνας μετά την έλευσιν των Γάλλων εις Πρέβεζαν. Ο ίδιος Πουκεβίλ βε-

⁵⁴ Κασομούλης Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833: προτάσσεται ιστορία του αρματωλισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 1939, σελ. 51.

⁵⁵ Εννοεί τους αγάδες της Παραμυθιάς και του Μαργαριτιού Χασάν Τσαπάρη και Πρόνιο, οι οποίοι ήσαν φίλοι και ενισχυταί των Σουλιωτών και εχθροί του Αλή πασά.

⁵⁶ Rouquerville François C.H.L., *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασεως, ήτοι, η αναγέννησις της Ελλάδος*, μεταφρασθείσα υπό Ξενοφώντος Δ. Ζυγούρα, τόμ. Α', Αθήνα 1890, σελ. 90.

βαιοί ότι οι Σουλιώται ήλθον εις επικοινωνίαν και μετά του Ρήγα Φερραίου, όστις απέστειλε προς αυτούς εμπειστευμένους τινάς.⁵⁷ Ασφαλώς ο κοινός φίλος Γάλλων και Σουλιωτών ήτο ο Περραιβός, όστις προσεπάθησε να πάρη μαζί του και συμφιλίωση με τους Σουλιώτας και τον καπετάν Γιαννάκη Γεωργίτσα της Καμαρίνας. Ο Χιώτης γράφει ότι η εκ Πρεβεζάνων πολιτοφυλακή ανήρχετο εις 2.000.⁵⁸

Αφορμή της αδρανείας των Σουλιωτών πρέπει να είναι η άρνησις τού Γεωργίου Μπότζαρη να παραβούν οι Σουλιώτες τας προσφάτους, στας παραμονάς της επιθέσεως, συνθήκας φιλίας που συνήσαν μετά του πονηρού Σατράπη και του υιού του Μουχτάρ.

Ο Λαμπρίδης γράφει περί της στάσεως του Μπότζαρη:⁵⁹ «Όυχ ήττον και πάντων τούτων οι κάτοικοι (Μαργαριτίου-Λάκκας, Τζαμουριάς) ηδύναντο να καταφεύγωσι μετά της κινητής περιουσίας των εν καιρώ πολέμου εις το τετραχώριον και μάλιστα μετά την “αυτομόλησιν” προς τον Αλή πασά της φατριάς του Βότσαρη και των περί αυτήν».

Συγκρουσθείς ο Γεώργιος Βότζαρης με τους αντιπάλους του εις το ζήτημα της διαρρήξεως της συνθήκης, που είχαν κάμει με τον Αλή, απεχώρησε κατ’ αρχάς εις τα χωριά Αλποχώρι, Παλιοχώρι και Ρωμανό. Και μετά την πτώσιν της Πρεβέζης, φοβηθείς την έχθραν των συμπατριωτών του απεχώρησε με 170 οικογένειες, φορτώσαντες τα υπάρχοντά τους εις δύο χιλιάδες φορτηγά ζώα, τα οποία τους εχορήγησεν ο Αλή πασάς διά την μετακόμισίν τους εις τα αρματολίκια του Πουλή Γώγου Μπακόλα (Ραδοβιζίου και Τζουμέρκων) εις το Κλίνοβο και το Μέτζοβο, που ήσαν τμήματα του αρματολικιού του Ασπροπόταμου και ανήκαν εις τους Ντεληγιάννη και Στουρνάρα, αφού εξεδίωξε τους κατόχους των από ταύτα. Διά τούτο αυτοί αργότερον μένεα πνέοντες εδολοφόνησαν τον υιόν του Γεωργίου Βότζαρη, τον Κίτσον εις την Άρταν (1813) επάνω στο τραπέζι, όταν επέστρεψε από την Κέρκυραν, τη προσκλήσει του Αλή. Υποκινητής της συμφιλιωτικής πολιτικής τού Γεωργίου προς τον Αλή πασά θεωρείται ο γαμβρός του Παλάσκας,⁶⁰ όστις «τέσσαρες χρόνους κατεγίνετο να καταπειση τούτον και τον υιόν του Κίτζον να κλίνουν προς τον Αλή πασάν. Μόλις

⁵⁷ Rouqueville, *ό.π.*, σελ. 83.

⁵⁸ Χιώτης Παναγιώτης, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, τόμ. Γ', Κέρκυρα 1863, σελ. 663.

⁵⁹ Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τχ. 10 (Σουλιώτικα), Αθήνα 1890, σελ. 23.

⁶⁰ Κασομούλης Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833: προτάσσεται ιστορία του αρματολισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 1939, σελ. 52-53.

εδυνήθη να πράξει τούτο μετά την πτώσιν της Πρεβέζης, όταν ο κίνδυνος των Σουλιωτών επαρουσιάζετο προφανέστερος».

Ο Πουκεβίλ περί του ζητήματος τούτου γράφει ότι η λειποταξία του Γεωργίου Μπότζαρη οφείλεται εις το ότι δεν ηδυνήθη να παραλάβη την υπηρεσίαν του ως πολέμαρχος διά της ψήφου των συμπολιτών του και ότι έλαβε την υπόσχεσιν ότι θα διωρίζετο τοπάρχης, εν ονόματι της Πύλης, του Σουλίου.⁶¹ «Μόλις εκράγη το πυροβόλον μεταξύ Ρώσων και Γάλλων εις Αγίαν Μαύραν και κινηθείς ο Αλή πασσάς κατά της Πρεβέζης και Βονίτσης λόγω να καταδιώξη τους 250 Γάλλους από Πρέβεζαν και έως 80 από την Βόνιτζαν, πολιορκών στενά την πόλιν, ήτις δεν είχε παρά ένα στενόν τάφρον ανοικτόν και εκτεταμένον γύρωθεν, μετά τινάς ακροβολισμούς μάλλον παρά πολέμους, οίτινες συνέβησαν το 1798 Οκτώβριος, εξ εφόδου προσβάλλοντες αυτούς πανταχόθεν με τα πολυάριθμα στρατεύματά του και εισπηδήσαν το σμήνος των Αλβανών εντός της πόλεως από μέρη απροφύλακτα, χωρίς διάκρισιν φονεύοντες Γάλλους, Έλληνας, αόπλους, ωπλισμένους, γυναίκας, παιδιά και αιχμαλωτίζοντες, αφού ελεηλάτησαν αυτήν κατά κράτος την κατέκαυσαν».⁶² Ο αυτός ιστορικός γράφει: «Η Πρέβεζα, το ακουμβηστήριον και των άνωθεν (δηλαδή αρματολών) και των Σουλιωτών, πεσούσα εις χείρας του Αλή πασά ήρχετο και η αράδα των Σουλιωτών».⁶³ Εις προηγουμένας σελίδας του βιβλίου του ο Κασομούλης αναφέρει ότι όλοι σχεδόν οι πιο φημισμένοι καπεταναίοι και κλέφται είχαν ενδιαίτημα και καταφύγιον την Πρέβεζα, όπως οι Συκάδες (Βλαχόπουλοι), Κοντογιανναίοι, Δίπλας, Γρίβας, Ανδρούτσος, Καραστάθης, Καραβέλας κλπ. λόγω του ότι αυτή ήτο υπό την κυριαρχίαν των Βενετών (1718-1797).[⊗]

Πολύ πιθανόν φαίνεται ότι αρκετοί Σουλιώτες πιάσαν τον δρόμον Λάκκας-Λακοπούλας από όπου επέρασε ο στρατός του Αλή πασά, βλέποντες καθαρά το πραγματικόν τους συμφέρον να μη πέση η Πρέβεζα εις τα χέρια τού εχθρού των αλλ' ή θα αποτραβήχθησαν προ της μάχης τη επεμβάσει των φίλων τού Αλή πασά Σουλιωτών αρχηγών, ή θα περιέμενον το συμβησόμενον και αναλόγως να πράξουν. Εάν δηλαδή ο στρατός του Αλή

⁶¹ Rouqueville Francois C.H.L., *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασεως, ήτοι, η αναγέννησις της Ελλάδος*, μεταφρασθείσα υπό Ξενοφάντος Δ. Ζυγούρα, τόμ. Α', Αθήνα 1890, σελ. 101.

⁶² Κασομούλης Νικόλαος Κ., *ό.π.*, σελ. 51.

⁶³ Κασομούλης Νικόλαος Κ., *ό.π.*, σελ. 52.

⊗ Τέλος του πέμπτου μέρους του άρθρου.

πασά ηττάτο από τους Γάλλους να τον κτυπήσουν υποχωρούντα. Η «Αλη-
πασιάς» αναφέρει το σημείον αυτό:⁶⁴

«Κ' εἶχ' ἓνα φίλο Αλήπασας και τω δωκε χαμπέρι·
“Το Κακосуλί, του 'πανε, πως σου 'καμε καρτέρι.
Τι βήκαν και σε καρτερούν με τ' ἄρματά τους ούλοι.
Κι' ὄλ' οι Σουλιώταις καρτερούν να τούς γυρίσης πλάτη,
ντουφέκι να σου βάλουνε, τι σ' ἔχουνε γινάτι”».

Εἰς τα ἔγγραφα της ανακρίσεως του Ρήγα,⁶⁵ καθὼς και εἰς τα ἀνέκδο-
τα ἔγγραφα περὶ του Ρήγα Βελεστινλή,⁶⁶ γίνεται καθαρὰ λόγος περὶ των
ενεργειῶν τοῦ εθνομάρτυρος να στηρίξη το επαναστατικὸ του κίνημα διὰ
την ἀπελευθέρωσιν της Πατρίδος εἰς τους τυραννομάχους κλέφτες, στους
1.400 πολεμιστάς Σουλιώτες και στους Μανιάτες, που ἦσαν η πλέον
εμπειροπόλεμη και ἔτοιμη στρατιωτικὴ δύναμις διὰ τον σκοπὸν τούτον.

Ο Γάλλος συγγραφεὺς Alphonse de Beauchamp γράφει ὅτι ο στρατη-
γὸς La Salcette ἐδέχθη τας προσφορὰς των Σουλιωτῶν οἵτινες ἐζήτησαν να
καταταχθῶν ὑπὸ τας γαλλικὰς σημαίας και ὅτι ἔσπευσε να τους εφοδιάση
με πολεμοφόδια.⁶⁷

Περὶ των ενεργειῶν του Ἰγνατίου, ἀρχιεπισκόπου Ἄρτης, εἰς την ηττο-
πάθειαν και την τρομοκράτησιν του λαοῦ και των εθνοφυλάκων της Πρε-
βέζης πρὸ της μάχης και μετὰ ταύτην προσθέτομεν τα ἐξῆς. Ὅλοι οι συγ-
γραφεῖς διηγούνται πως καμιὰ διακοσαριά εθνοφύλακες, ἐκ των 2.000 πε-
ρίπου που εἶχαν οργανωθεῖ ἀπὸ τους Γάλλους, καταφυγόντες εἰς το Ἄκτιον
επεῖσθησαν ἀπὸ τον Ἰγνάτιον να ἐπιστρέψουν εἰς Πρέβεζαν, διότι τους
διαβεβαίωσεν ὅτι ἐμεσολάβησε πλησίον του Σατράπου και ἔλαβε την συγ-
χώρησίν των. Ἐπρεπε ὁμως να περάσουν πρῶτα ἀπὸ την Σαλαγόραν, ὅπου
να προσκυνήσουν τον Τύραννον, διότι, ἦτο κίνδυνος να λυντζαρισθῶν
ἀπὸ τους Πρεβεζάνους Αληπασαδικούς, ἀν ἐπανήρχοντο κατ' εὐθείαν εἰς
Πρέβεζαν. Εἰς Σαλαγόραν ὁμως κατεσφάγησαν ὅλοι, πλην δύο, προ των
βλεμμάτων του Σατράπου, ἀφοῦ και ο Ἀράπης δῆμιος κατέπεσεν νεκρὸς

⁶⁴ Σάθας Κωνσταντίνος, *ὁ.π.*, σελ. 231-232.

⁶⁵ Λάμπρος Σπυρίδων Π., *Αποκαλύψεις περὶ του μαρτυρίου του Ρήγα*, Αθήναι 1892, σελ. 600-603.

⁶⁶ Ἄμαντος Κωνσταντίνος Ι., *Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήναι 1930, σελ. 154-155, 178-179.

⁶⁷ Beauchamp Alphonse de, *Vie d' Ali Pacha: visir de Janina, surnommé Aslan, ou le Lion*, Paris 1822, σελ. 95.

από εξάντλησιν.⁶⁸ Ο Πουκεβίλ διηγείται το επεισόδιον του Ιθακήσιου Γερασίμου Σαγουνάτσου, όστις ήλθε με πλοιάριον εις την Σαλαγόραν και με λύτρα να εξαγοράση τον εξάδελφον και αδελφόν του. Όταν είδε τας δύο προσφιλείς του κεφαλάς κολυμβώσας εις το αίμα, εκράτησε τα δάκρυά του, θέτει εις τα πόδια του Τυράννου το χρυσάφι, παίρνει από το πλοίον δύο αιχμαλώτους εις την τύχην ως τους συγγενείς του και σπεύδει μαζί τους εις το πρυάρι.⁶⁹

Εις την Σαλαγόραν ήτο το τελωνείον του Αλή πασά, όταν την Πρέβεζαν κατείχαν οι Βενετοί (1718-1797) και οι Γάλλοι από τον Ιούλιον του 1797 έως 12.10.1798. Η Σαλαγόρα εχρησίμευεν ως τελωνείον των Τούρκων εντός του Αμβρακικού μέχρι του 1900. Το ενετικόν τελωνείον της Πρεβέζης ήτο εκεί όπου σήμερα είναι κτισμένη η Αγορά. Ο Αλή πασάς επερόησε το εξής μακάβριον τέχνασμα διά να συντρίψη τα νεύρα των Γάλλων αιχμαλώτων αξιωματικών και τους πάρη με το μέρος του. Διέταξε τους συλληφθέντας Γάλλους στρατιώτας να ξεγδάρουν τας κομμένας κεφαλάς των νεκρών συντρόφων τους και των νεκρών Πρεβεζάνων εθνοφυλάκων, ενώ αυτός παρετήρει από το παράθυρον του τελωνείου το ειδεχθές θέαμα. Πολλά κρανία αυτών ευρέθησαν θαμμένα προ του Αγίου Χαραλάμπους κατά την πρό ετών εκσκαφήν του τόπου αυτού.

«Είς στρατιώτης Γάλλος δειλιάσας πρό του ανωτέρω θεάματος εξώμοσε και εγκατεστάθη αργότερον εις το χωρίον της Τζαμουριάς Μπόβα όπου και απεβίωσε το 1839, γενόμενος πατήρ πολλών τέκνων απάντων εξαλβανισθέντων». ⁷⁰ Κατά την οδυνηράν πορείαν των αιχμαλώτων από Πρέβεζαν εις Λούρον, Άρταν και Ιωάννινα, έκαστος Γάλλος αιχμάλωτος έφερεν επί κοντού μίαν ή δύο κεφαλάς των φονευθέντων ή σφαγιασθέντων συντρόφων του και των Πρεβεζάνων πολιτοφυλάκων. Τας κεφαλάς των τελευταίων διέταξε ο Τύραννος να ξυρίσουν τους μύστακας και τα γένεια, ίνα φαίνωνται ως κεφαλαί Γάλλων. Οι Αρβανίτες δεν έγδαραν όλα τα κομμένα κεφάλια. Ο Παναγιώτης Χιώτης γράφει: «συναθροίσας [ο Αλή πασάς] όλους τους ευρεθέντας πλουσίους της Πρεβέζης εν τη αγορά, διέτα-

⁶⁸ Αραβαντινός Σπυρίδων Π., *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανέκδοτου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, Αθήνα 1895, σελ. 122.

⁶⁹ Pouqueville François C.H.L., *Histoire de la régénération de la Grèce: comprenant le précis des évènements depuis 1740 jusqu'en 1824*, Paris 1825, σελ. 128-130.

⁷⁰ Αραβαντινός Σπυρίδων Π., *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανέκδοτου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, Αθήνα 1895, σελ. 124, σημ. 1.

ξεν αυτούς να φέρωσιν όλα τα χρήματα, σκεύη και οικογενείας. Είτα περικυκλώσας διά του ιππικού, τούς μεν εφόνευε, τούς δε κατέπνιγεν».⁷¹ Φυσικά θα πρόκειται διά τους κρυμμένους και περιδεείς γαλλοφίλους Πρεβεζάνους, τους οποίους κατεμήνουσιν εις τον Τύραννον τα όργανά του. Το γεγονός του πνιξίματος έμεινε εις την μνήμην των Πρεβεζάνων. Έγινε από την ακτήν της σημερινής Στρατιωτικής Βάσεως, όπου αργότερα έκτισεν ο Τύραννος μάλον και αποβάθραν διά τους θαλασσινούς του περιπάτους. Εις τον χώρον τούτον έκτισε και το χαμάμ, που σώζεται και νυν και διορθωθέν χρησιμοποιείται διά τα έξοχα θειούχα λουτρά του από εκατοντάδες λουομένους. Εκεί ο υιός του, Βελή πασάς, οικοδόμησε Σαράγια που εκάησαν το 1820 από τους Σουλτανικούς κατά την αποκήρυξιν και πολιτορκίαν του πατρός και υιού από τον Σουλτάνον Μαχμούτ. Διό ο τόπος καλείται και σήμερα «Παλιοςάραγα». Είναι δε ούτος μία των τερπνοτέρων και πιο ευάερων τοποθεσιών της Πρεβέζης.

Το τμήμα των Αλβανών που εισήλθεν πρώτον εις την πόλιν από τον δρόμον των Αυλακιών - Αγίου Σπυρίδωνος, κατηθύνθη προς την συνοικίαν των Αγίου Γεωργίου και Αγίου Νικολάου, αφού διά προδοσίας κατέλαβε το βενετικόν φρούριον του Αγίου Ανδρέου. Ο ψαράδικος πληθυσμός των συνοικιών τούτων, ολόκληρος γαλλόφιλος και βαθύτατα δημοκρατικός, πανικοβληθείς εμπήκε εις τα πρυάρια και τις βάρκες και έπλευσε προς την Λευκάδα, το Άκτιον ή τας εκβολάς του Λούρου. Οι Αλβανοί ευρόντες τα σπίτια εγκαταλελειμμένα ήρχισαν το πλιάτσικο και την αιχμαλωσίαν, όσων ευρήκαν και κατόπιν έβαλαν φωτιά, η οποία διήρκεσε επί διήμερον. Εκάη τότε ο ναός του Παντοκράτορος, ο ναός του Αγίου Νικολάου του νέου, εις την είσοδον της Βάσεως, δεξιά, ιδιοκτησία του Παπά-Λιθία, ο ναός του Αγίου Γεωργίου, όπου εκτίσθη το 1806-1810 το σημερινόν ομώνυμον φρούριον, ο ναός των Ταξιαρχών, κτητορική εκκλησία του Γερογιάννη, πλησίον του πηγαδιού του Κουτσαύτη (Γερογιάννη). Ο παλαιός ναός του Αγίου Νικολάου, ο νυν σωζόμενος, έφερεν προπολεμικώς επί της κόγχης της Πλατυτέρας, εις το εσωτερικόν, ίχνη λογισμών από τους Τουρκαλβανούς. Ο καπετάν Ιωάννης Καραβέλας, θερμός γαλλόφιλος, συλληφθείς προσεδέθη εις την ουράν αλόγου Αλβανού ιπέως και υπέστη οικτρόν θάνατον με το τρέξιμο του αλόγου κατά την πορείαν των αιχμαλώτων από Πρεβέζης εις Ιωάννινα. 147 Γάλλοι στρατιώται και 8 αξιωμα-

⁷¹ Χιώτης Παναγιώτης, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, τόμ. Γ', Κέρκυρα 1863, σελ. 666.

τικοί συνελήφθησαν αιχμάλωτοι κατά τας μάχας Νικοπόλεως και Πρέβεζας, οι υπόλοιποι από το σύνολον των 400 ανδρών και 20 αξιωματικών, έπεσαν ηρωϊκώς κατά τρόπον αντάξιον των γαλλικών παραδόσεων.

Ένας Ρέντζος έφυγε εις Ζάκυνθον, άλλος της αυτής οικογενείας εις Λαμίαν, η οικογένεια Παπαδόπουλοι, αγρονόμοι, γεωμέτραι της Βενετίας, έφυγαν εις Κέρκυραν, ο καπετάν Τσαρλαμπάς εις Λευκάδα, όπως και ο καπετάν Διγώνης, ο παπά Μαλτέζος εις Λευκάδα. Ο Τσαρλαμπάς και ο Μαλτέζος ήσαν εκ των αρχηγών του γαλλοφίλου κόμματος εν Πρεβέζη. Ο καπετάν Λώλος (Γιωργάκης Κονεμένος) διεσώθη από τον Αλέξη Νούτσο, τον αυλικό του Αλή πασά, όστις τον εφυγάδευσε εις Ιταλίαν. Ο νεαρός Οδυσσεύς Ανδρούτσος (10-12 ετών) τότε κατέφυγε με την μητέρα του Ακριβή, το γένος Τσαρλαμπά, εις Λευκάδα. Επανάηλθεν, όμως, μετ' ολίγον και ανέλαβεν υπηρεσίαν εις την αυλήν του Τυράννου.

Ο Χριστόφορος Περραιβός μας αναφέρει τα εξής αξιόλογα διά την σημασίαν της Πρεβέζης εις την ύπαρξιν του Σουλίου:⁷² Δυό χιλιάδες πεντακόσιοι Σουλιώται και Αλβανοί εις τις 18 Απριλίου 1821, σύμμαχοι τότε του πολιορκουμένου εις τα Γιάννινα, Αλή πασά, ετοιμάζονταν να κτυπήσουν τους Σουλτανικούς στρατούς και ανοίξουν τον δρόμον Ιωαννίνων-Πρεβέζης-Αρτης. Εις μυστικήν νυκτερινήν σύσκεψιν των χριστιανών αρχηγών καπετάν Γιαννάκη-Γιώργη, Γεωργίου Δράκου, Γιώτη Δαγκλή, Νότη Μπότζαρη, Τούσα Ζέρβα, ο Χριστόφορος Περραιβός προσπαθεί να τους πείσει ότι τότε μόνον ο Αλή πασάς θα σεβασθή την συνθήκην που έκαμε με τούτους και θα τους ξαναδώση το Σούλι, αν οι Σουλιώται έχουν ανεφοδιασμόν από μία ελευθερωμένη Πρέβεζα και Πάργα, διότι «αυται αι δύο πόλεις κατέστηνον το Σούλι δυσάλωτον και από αυτάς ελάμβανον πάντοτε πολεμοφόδια και τροφάς και παν ό,τι τους ήτο αναγκαίον εις διατήρησιν της πατρίδος». «Κατά το 1798», γράφει ο Περραιβός, «σας ηπάτησεν ο Αλή πασάς και ήρπασεν την Πρέβεζαν, το ησθάνθητε βέβαια παρευθής τόσον πικρά, όσον εκείνος με απερίγραπτον χαράν και ελπίδα διά την απόλαυσιν του Σουλίου». Και συνεχίζων ο Περραιβός, τους συνιστά να μην πιστεύουν εις τα απατηλά λόγια που σφυρίζει στο αυτί μερικών ότι δήθεν είναι συννεοημένος ο Αλής με τους επαναστατημένους Έλληνας... «Ας πασχίσωμεν να κυριεύσωμεν την Πρέβεζαν και Πάργαν και έχοντες αυτάς

⁷² Περραιβός Χριστόφορος, *Απομνημονεύματα πολεμικά: διαφόρων μαχών συγκροτηθεισών μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών κατά τε το Σούλιον και Ανατ. Ελλάδα από του 1820 μέχρι του 1829 έτους*, τόμ. Α', Αθήναι 1836, σελ. 29-91.

τας δύο πόλεις με τα φρούριά των, θα απολαύσωμεν και τα εξής καλά ...». Η επιχείρησις εναντίον της Πρεβέζης δυστυχώς δεν έγινε, παρ' ότι απεφασίσθη κατ' αρχάς και ενώ ο καπετάν Δράκος ετόνιζεν ότι το κοινόν συμφέρον της πατρίδος επέβαλλεν να είναι η πόλις κάτω από την σουλιώτικην κυριαρχίαν και αν ακόμη ο Τύραννος διεσώζετο, διότι ο Νότης Μπότζαρης εζήτησε από τους συναρχηγούς να κοινολογήσουν το σχέδιον εις τον αρχηγόν των Αλβανών, Άγον Μουχουρδάρη, προς έγκρισιν, όστις φαίνεται είχεν κρυφάς οδηγίας εκ μέρους του Αλή να υπονομεύση τα σχέδια των συμμάχων του Σουλιωτών. Ο Μουχουρδάρης εχρονοτρίβισεν, ανεκοίνωσεν εις τον φρουράρχον Πρεβέζης τα σχέδια, η φρουρά ταύτης ενισχύθη με 1.500 Αλβανούς Σουλτανικούς και έτσι εματαιώθη η επιχείρησις ως ασύμφορος.

Η δημώδης μούσα ετραγούδησε τον χαλασμόν της Πρέβεζας με το παρακάτω ποίημα. Είναι γνωστόν ότι τα τραγούδια αυτά που αναφέροντο εις την καταστροφήν ή την άλωσιν μιας πόλεως ονομάζονται «Θρήνον». Τέτοιος είναι και ο θρήνος της Πάργας, της Πόλης 1453, της Κύπρου 1571 και άλλοι.

Η ΠΡΕΒΕΖΑ⁷³

Βάστα καϋμένη Πρέβεζα τ' Αλή πασά τ' ασκέρια.
 Τι να βαστάξω, δεν μπορώ και τι να νταγιαντίσω.
 Αλή πασάς με πέτρωσε με δεκοχτώ χιλιάδες.
 Πέφτουν τα τόπια σα βροχή κ' οι μπόμπες σαν χαλάζι
 κι' αυτό το λιανοτούφεκο σαν σιγαλή βροχούλα.
 Σκλάβες πάνε στα Γιάννενα, σκλάβες στο Τεπελένι,
 πήραν την Κυρ-Γιωργάκαινα μόλες της τις νυφάδες.
 Μπροστά πήγαιν' η πεθερά και πίσω 'τς οι νυφάδες
 κ' η νύφη η μικρότερη δεν πάει κοντά στες άλλες.
 «Περβάτα νύφη θαρρετά, να μη κοντά να μένης
 μην σε βαραίνει το φλουρί και το μαργαριτάρι;»
 «Δεν με βαραίνει το φλουρί και το μαργαριτάρι,
 μον με βαραίνει το παιδί, που τ' άφησα στην κούνια.

⁷³ Passow Arnold Thomas, *Τραγούδια Ρωμαίικα. Popularia carmina graeciae recentioris*, Lipsiae 1860, σελ. 149, αριθ. 201.

Κούνια μου κούνια το παιδί και γάλα χόρτασέ το,
 όσο να πάω κι' όσο ν' αρτώ κι' όσο ν' απογυρίσω
 που κόψανε τον άντρα μου πάνω στα γόνατά μου
 και πέφταν τα χεράκια του απάνω στην ποδιά μου».

Πιθανόν η εν τω ποιήματι αναφερομένη Κυρ-Γιωργάκαινα, να είναι η γυναίκα του καπετάν Λώλου (Γεωργάκη Κονεμένου) που ήταν θερμός γαλλόφιλος. Η οικογένεια τούτου είχε εγκατασταθή εις Πρέβεζαν υπό των Βενετών το 1727 και διά decreto της βενετικής γερουσίας τής είχαν παραχωρηθή γαίαι εις τας τοποθεσίας «Το Ψαθάκι» και το «Σκαφιδάκι». Άρρενες απόγονοι δεν ζουν πλέον εξ αυτής. Ο τελευταίος, ο Καίσαρ Κονεμένος, ο υιός του ποιητού Νικολάκη (1833-1907), απέθανεν εις Κέρκυραν το 1927.

Ο Αλή πασάς τα κτήματα πολλών αυτοεξορισθέντων κατοίκων εδήμευσε προκαλέσας σουλτανικόν φερμάνι και εις αυτά εγκατέστησε τα περισωθέντα λείψανα των θυμάτων του από το Γαρδίκι και την Λέκλη.

Εκατοντάδες γυναίκες και παιδιά εσύρθησαν αιχμάλωτοι από τους Αρβανίτες. «Μία των αιχμαλώτων τούτων ήτο και η εν μακαρία τη λήξει μήτηρ ημών Γιαννούλα, εν τρυφερά ηλικία πωληθείσα εις μίαν των συζύγων του Μουχτάρ πασά, την Μπερατινήν λεγομένην, αλλ' αυτή, άτεκνος ούσα, ανέθρεψε την μικράν αιχμάλωτον εν τη Χριστιανική μάλιστα θρησκεία, ως ίδιον αυτής τέκνον· ηλικιωθείσαν δε συνέζευξε μετά του εν μακαρία τη λήξει πατρός ημών Νικολάου, άκοντος τούτου».⁷⁴ Δηλαδή, η προμάμμη του ναύαρχου Αναστασίου Γούδα ήταν αιχμάλωτος Πρεβεζιάνα.

Περί του πληθυσμού της πόλεως σημειούμεν και τα εξής. Κατά τον Σπυρίδωνα Αραβαντινόν ο πληθυσμός ανήρχετο προ της καταστροφής εις 16.000,⁷⁵ κατά τον ιατρόν Χόλλανδ, διελθόντα εκ Πρεβέζης το 1812 και μεταβάντα εις την αυλήν του Τυράννου της Ηπείρου, ανήρχετο τότε μόλις εις 4.000 ψυχάς, ενώ προ της καταστροφής ήτο περίπου 18.000. Κατά τους Δήμο και Νικολό Stephanopolí ανήρχετο προς της καταστροφής εις 14.000 ψυχάς.

Οι Γάλλοι αιχμάλωτοι μετακομισθέντες υπό συνοδείαν εις Κωνσταντινούπολιν, κατόπιν μαρτυρικής οδοιορίας 40 ημερών, ερρίφθησαν εις

⁷⁴ Γούδας Αναστάσιος Ν., *Βίοι Παράλληλοι: των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τόμ. Ε', Αθήναι 1872, σελ. 188.

⁷⁵ Αραβαντινός Σπυρίδων, *ό.π.*, σελ. 109.

τας φυλακάς του Ναυστάθμου. Η εφημερίς Le Moniteur της 7 Floreal, an 9 (1801) αναγράφει την εξής είδηση: «Ο στρατηγός La Salcette και μερικοί άλλοι αξιωματικοί Γάλλοι ανεχώρησαν ήδη εκ Κωνσταντινουπόλεως. Όλοι οι λοιποί Γάλλοι απηλευθερώθησαν». Μέλει ακόμα ζωντανός στα χείλη των Πρεβεζάνων ο αναθεματισμός:

Ανάθεμά σε Τσαρλαμπά και σύ Παπά-Μαλτζέζο
που διώξατε το Βένετο και φέρατε τον Φραντζέζο.

Αυτούς έκρινεν η κοινή γνώμη της Πρεβέζης ως τους υπευθύνους της καταστροφής.

Προπολεμικώς είχε συστηθή κάποια επιτροπή προς ανέγερσιν μνημείου εις τον τόπον της μάχης εν Νικοπόλει, υπό την πρωτοβουλίαν του στρατηγού Δημητρίου Τ. Ν. Μπότσαρη. Τί απέγινε αυτή η ωραία ιδέα; Τί λέγει το Γαλλικόν Ινστιτούτον Αθηνών,⁷⁶ ⊗

Μόλις ο Αλής έγινε κύριος της Πρέβεζας, διώρισε διοικητήν αυτής τον Μπεκίρ Αγάν, που οι Πρεβεζάνοι τον απεκάλουν Τζογαδούρον, διότι ήτο μανιώδης χαρτοπαίκτης. Οι γείτονές μας, κάτοικοι της Λευκάδος, εδέχθησαν πολλούς πρόσφυγας Πρεβεζάνους και μεταξύ αυτών την οικογένειαν Τσαρλαμπά, που είχε πρωτοστατήσει εις την εκδήλωσιν γαλλοφίλων αισθημάτων, την οικογένειαν του καπετάν Διγώνη και πολλούς άλλους πρόκριτους Πρεβεζάνους και το μεγαλύτερο τμήμα της, οργανωθείσης από τους Γάλλους και τον Περραιβό, Εθνοφρουράς. Γρήγορα ο Αλής διεπεραίωσε στρατεύματα εις το Άκτιον και απ' εκεί έφθασαν εις την Περαιτιάν ετοιμαζόμενα να καταλάβουν την Λευκάδα, της οποίας οι κάτοικοι είχαν πανικοβληθή μαθόντες τας σφαγάς και την πυρκαϊάν και το πλιατσικολόγημα της Πρέβεζας.

Ηύξανε την αγωνίαν και τον φόβον των Λευκαδίων ο πανικός των προσφύγων Πρεβεζάνων και η οικτρά οικονομική κατάστασις, εις την οποίαν ευρίσκοντο, αναγκασθέντες να φύγουν από την πατρίδα τους σχεδόν γυμνοί. Εβιαζόταν ο Σατράπης να εισβάλη στην Άγια Μαύρα πριν προλάβη να καταπλεύση ο ηνωμένος στόλος των Ρώσων, υπό το ναύαρχον Ουσακώφ και των Σουλτανικών Τούρκων με ναύαρχον τον Καδίρ Μπέη. Οι δύο αυτοί σύμμαχοι είχαν διαταγάς των Κυβερνήσεών των να λάβουν τα πιο επείγοντα μέτρα διά την οργάνωσιν Επτανησιακής Πολιτείας, μετά

⁷⁶ Ευχαριστώ θερμώς τον καλόν φιλέλληνα, διευθυντήν του Γαλλικού Ινστιτούτου, κ. Roger Millieux διά την βοήθειαν που μοί παρέσχε διά το βιβλίον.

⊗ Τέλος του έκτου μέρους του άρθρου.

το διώξιμο των Γάλλων, εις την οποίαν θα υπήγοντο και τα εξαρτήματα ταύτης επί της Ηπειρωτικής ακτής, που είναι γνωστά με τον όρον Contiente, δηλαδή η λωρίς της ξηράς της Ηπείρου από το Βητζηντρό [Βουθρωτό] ως την Βόνιτσαν. Και πράγματι ο στόλος της περιέργης και πρωτοφανούς αυτής Ρωσσοτουρκικής συμμαχίας, κατέπλευσεν εις τον λιμένα της Λευκάδος την 17^{ην} Οκτωβρίου 1798, δηλαδή τρεις ημέρας μετά τον χαλασμόν της Πρέβεζας. Αξιοματικός Ρώσσος μετά Τούρκου και μεικτού ναυτικού αγήματος έφθασαν εις Πρέβεζαν την 20^{ην} και ανήγγειλαν τα συμφωνημένα μεταξύ Τσάρου Παύλου Α΄ και Σελήμ Γ΄ ότι η πρόωγη ακτή του Contiente θα συνεκροτείτο εις αυτόνομον πολιτείαν, υπό την προστασίαν του Σουλτάνου και ότι θα απεστέλλετο επί τούτω διοικητής Τούρκος εκ Κωνσταντινουπόλεως.

Παρ' όλα αυτά ο Αλή πασάς ανέβαλλε να εκκενώση την Πρέβεζα από τους Αρβανίτες, οι οποίοι συνέχιζαν το έργον της καταστροφής. Και ο Ρώσσος ναύαρχος δεν είχε την δύναμιν αλλ' ούτε και συμφέρον να τα βάλη με τον Αλή που τον είχε ανάγκη διά την ετοιμαζομένην επίθεσίν του εναντίον των Γάλλων, που εκράτουν ακόμη το φρουρίον της Λευκάδος και αφού ετελείωνε μ' αυτό, τον είχε ανάγκη διά το σοβαρώτερον έργον της πολιορκίας της Κερκύρας και διά τον ανεφοδιασμόν των πληρωμάτων των πλοίων του με κρέατα και τρόφιμα από την Ήπειρον.

Το τελεσίγραφον του Ουσακώφ προς τους Γάλλους της Λευκάδος, ότι θα χρησιμοποιήση τους Αλβανούς του Αλή πασά εναντίον τους, που ήσαν ωχυρωμένοι εντός του φρουρίου της Λευκάδος, ηνάγκασε τους Γάλλους να αποχωρήσουν κατόπιν εντίμου συνθήκης. Εις την άλωσιν όμως της Κερκύρας, που εκράτουν ακόμη οι Γάλλοι, οι Αλβανοί του Αλή πασά έπαιξαν σπουδαιότατον ρόλον εις την πολυήμερον και αιματηράν πολιορκίαν της νήσου. Την Λευκάδα έσωσεν κατά την πρώτην εμφάνισιν των Αλβανών (15-16 Οκτωβρίου) και η τολμηρή πρωτοβουλία του παλαιού αποστράτου λοχαγού Ιωάννου Βλασσοπούλου, υπηρετήσαντος άλλοτε εις τον ρωσσικόν στρατόν, ο οποίος ενδυθείς την στολήν του παρουσιάσθη προ του αρχηγού των Αλβανών και του είπεν ότι κατέλαβε την Λευκάδα εν ονόματι των συμμάχων ναυάρχων Ουσακώφ και Καδέρ μέτη. Ο Αλβανός φοβηθείς επέστρεψε και ανέφερεν εις τον Κύριόν του το γεγονός, πράγμα που έκαμε τούτον να διατάξη αναβολήν των επιθετικών του σχεδίων κατά της νήσου.

Μετά τον διορισμόν ως φρουράρχου Λευκάδος του Ρώσσου Τισσιγκάουζεν και πάλιν ο πονηρός Σατράπης εσκέφθη να κτυπήση την Λευκά-

δα, επωφελούμενος της απουσίας τού ρωσοτουρκικού στόλου εις Κέρκυραν και γνωρίζων ότι η φρουρά Λευκάδος ήτο αδύνατη, συνεπώς και η άμυνά της. Επανειλημμένα επεισόδια ελάμβανον χώραν μεταξύ των στρατιωτών του Αλή πασά εις Περατιάν και των στρατιωτών της Λευκάδος. Πολλάκις οι Αλβανοί έπιαναν ομήρους Χριστιανούς, που επήγαιναν να βοσκήσουν εις την απέναντι ακτή τα ποίμνιά τους ή να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους.

Το Προεδρείον της Λευκάδος μετά τρόμου παρηκολούθει την συγκέντρωσιν εις Πρέβεζαν Αλβανικών δυνάμεων. Αναφορά του προέδρου της Κοινότητος Λευκάδος Ανδρέα Σταύρου της 26.1.1800 προς τον φρούραρχον Τισσιγκάουζεν γράφει: «εξ εγγράφων ληφθέντων εκεί 200 Τουρκαλβανοί σταλέντες υπό του Αλή πασά και ότι αναμένονται έτεροι 600».

Άλλη αναφορά του Προεδρείου Λευκάδος προς την κυβέρνησιν των Ιονίων νήσων εις Κέρκυραν, με χρονολογίαν 27.1.1800 γράφει: «η εξέλιξις του συνοριακού ζητήματος παρέχει ημίν και τω πληθυσμώ τούτω εναλλαγάς ησυχίας και τρόμου. Πληροφορούμεθα ότι εις την κατεστραμμένην ήδη Πρέβεζαν αφίχθησαν 200 Αλβανοί προς ενίσχυσιν της εκείσε φρουράς και ότι από στιγμής εις στιγμήν αναμένονται και άλλοι ...».

Άλλη αναφορά του αυτού Προεδρείου της 11.2.1800 προς την ιδίαν Κυβέρνησιν αναφέρει: «Ο Μουχουρδάρ Βέης διετάχθη από του Αλή να ενισχύση την φρουράν της Πρεβέζης δι' 600 ανδρών ... Ο Γιουσουφ Αράπης, ο γενναιότερος και πιστότερος οπαδός του Αλή πασά μετά 1.500 επιλέκτων Αλβανών ευρίσκεται εις Ξηρόμερον, οπόθεν θα μεταβή εις Βόνιτσαν ... Όλαι αι κινήσεις αύται είναι λίαν ανησυχαστικάί ...».

Άλλη επιστολή του Κοινοτικού Συμβουλίου Λευκάδος προς την Κυβέρνησιν των Ιονίων νήσων εις Κέρκυραν, της 14.2.1800, την πληροφορεί ότι: «Η Πρέβεζα κατεκλύσθη υπό Αλβανών. Χθές ισχυρώτατον σώμα ιππικού έφθασεν εκεί και όλαι αι ως άνω προετοιμασίαι παρουσιάζουν θέαμα τρομακτικόν. Το θάρρος μας αρχίζει να κλονίζεται και το γεγονός ότι η πατρίς μας είναι εξ όλων των μερών ανυπεράσπιστη και εκτεθειμένη εις εισβολάς αυξάνει τον φόβον μας ...».

Η παρακάτω επιστολή δείχνει την αγωνίαν και τον φόβον των Λευκαδίων από την επικειμένην και οργανωμένην εις Πρέβεζαν εναντίον της Λευκάδος εκστρατείαν του Αλή και μαθαίνομεν και για την αξιοδάκρυτη θέσιν των προσφύγων Πρεβεζάνων, που είχαν καταφύγει εις Λευκάδα: «Προς την εξοχωτάτην Κυβέρνησιν των Ιονίων νήσων ... Μετά την απο-

στολήν εις Κέρκυραν του επί τούτω ναυλωθέντος πλοίου, εκρίναμεν σκόπιμον να στείλωμεν εις Πρέβεζαν, μυστικώ τω τρόπω έμπιστον πρόσωπον, ίνα πληροφορηθή λεπτομερώς περί των κινήσεων του πανούργου γείτονος. Επανελθόντος του εν λόγω προσώπου εκ της λεπτής αποστολής του λαμβάνομεν την τιμήν να υποβάλωμεν προς την Κυβέρνησιν το πόρισμα των ενεργειών μας ... Η συγκέντρωσις των Αλβανών εν Πρεβέζη δεν ηυξήθη, πλην όμως έφθασαν εκεί δύο ανώτεροι αξιωματικοί εντεταλμένοι ν' αναλάβουν την διοίκησιν των εκεί στρατευμάτων. Συγκεντρώσεις σημαντικά λαμβάνουν χώραν εν Γαλαξειίδι, ένθα έφθασεν ο Βελή πασάς μετά πολυαριθμού σώματος Αλβανών ενισχυθείς είτα και εξ άλλων 500 υπό του Ιουσουφ Αράπη. Υπό του Βελή πασά επετάχθησαν πάντα τα εμπορικά πλοία τα ευρισκόμενα εν τω εν λόγω λιμένι, ανερχόμενα εις δέκα, διαβεβαιώσατος τούτου, ότι σκοπεύει να επιβιάση επ' αυτών στράτευμα και ζωοτροφίας. Επίσης, σήμεραν εκ της φρουράς της Πρεβέζης πρόκειται ν' αποσπασθούν 150 Αλβανοί, ίνα μεταβούν εις Γαλαξειίδι. Αγνοείται όμως η κατεύθυνσις, ήν θα λάβη το εκεί συγκεντρούμενον στράτευμα. Λέγεται, ότι ο Αλή πασάς θα μεταβή εις Πρέβεζαν, αλλ' η πληροφορία αυτή δείται διευκρινήσεως. Εν τούτοις, οι εν Πρεβέζη ευρισκόμενοι Αλβανοί ασχολούνται εις την ολοκληρωτικήν δήωσιν της πολυπαθούς εκείνης πόλεως, κατεδαφίζοντες και πυρπολούντες τα ολίγα εναπομείναντα κτίρια. Επίσης, ούτοι απειλούν ότι θα πυρπολήσουν και τον ελαιώνα. Ο Ύψιστος ας βοηθήση τους δυστυχείς Πρεβεζαίους, οίτινες παραμένουν εισέτι εν Λευκάδι και ων τα ατυχήματα επαυξάνουν την λύπην μας. Εν Λευκάδι τη 19.2.1800 έτος παλαιόν. Ανδρέας Σταύρος, Ιωάννης Σέρβος, Άγγελος Χαλικιόπουλος ... Πρόεδρος».

Άλλη αναφορά της 30.4.1800 της Κοινότητος Λευκάδος προς την Κυβέρνησιν του Ιονίου Κράτους εις Κέρκυραν κάμνει λόγον διά τας συνοριακάς διενέξεις εις Περατιάν μεταξύ επικηρυγμένων από τον Αλή κλεφτών και των Αλβανών του, διά τους οποίους ούτος κατηγορεί τας Αρχάς της νήσου ότι τους υποθάλλουν και συντηρούν. Ότι ανέθεσαν εις δύο αλιευτικά εφ' ων επιβίβασαν 24 άνδρες να περιπολούν και να κυνηγήσουν τους κλέφτας. Είναι οι ένδοξοι εις τον Μεγάλον Αγώνα κλέφτες, Κατσικογιάννης, Κοντογιάννης, Τσαβέλας, Μπουκουβάλας, Βλαχογιώργος ... Εις την αναφοράν, εν συνεχεία, γίνεται λόγος διά την διπρόσωπη πολιτική του Αλή πασά με τα εξής χαρακτηριστικώτατα λόγια: «Το εύχαρι και αφελές ύφος του γείτονος Σατράπου εξαπατά ευκόλως τον αγνοούντα τας αρχάς

της πολιτικής του». Και παρακάτω διαλαμβάνει τας εξής σημαντικές πληροφορίες «εν τη περιστάσει ταύτη ας μη παραλείψη η Κυβέρνησις να εξετάση από πολιτικής απόψεως και την υπό του Αλή πασά αγοράν ακινήτων εν τοις συνόροις της Πρεβέζης επί τω σκοπώ όπως σχηματίση χωρία. Ίσως προβλέπων, ότι η ατυχής εκείνη χώρα θα αποσπασθή της κυριαρχίας του, ζητεί ούτω ν' απονεκρώση το εμπόριόν της, όπερ είναι η μοναδική πηγή της ευημερίας της ...». Εννοεί φυσικά τις θέσεις όπου σήμερα τα χωριά Σμυρτούλα, το Κανάλι.

Τα παραπάνω αποσπάσματα των επιστολών τα επήρα από την Διπλωματική και Πολιτική Ιστορίαν της Λευκάδος του Κ. Μαχαιρά.⁷⁷

Διά της συνθήκης της 21.3.1800 μεταξύ Τσάρου και Σουλτάνου, κατόπιν δραστηρίων ενεργειών των προυχόντων της Πρέβεζας, Βαλεντίνη, Γκενοβέλι, Μαυρομάτη κτλ. η Πρέβεζα υπήχθη εις το κράτος της ιδρυθείσης Επτανησιακής Πολιτείας διατελούσης υπό την προστασίαν των δύο κρατών, αλλ' η Πρέβεζα θα εκυβερνάτο από Τούρκον διοικητήν, διωρισμένον από τον Σουλτάνον. Τέτοιος ήτο ο αγαθώτατος Αμπντουλάχ βέης. Περί της συνθήκης αυτής, που καθιέρωνε το καθεστώς της Επτανήσου και ειδικότερον της Πρεβέζης, εδημοσίευσεν μελέτην ο μακαρίτης Πρεβεζάνος Αριστείδης Βρέκοσης.⁷⁸

Δημοσιεύομεν περίληψιν του σουλτανικού φερμανίου εκ του βιβλίου του Σεραφείμ Ξενοπούλου του Βυζαντίου, δι' ου διορίζεται ο Αβδουλάχ μπέης διοικητής των σουλτανικών νήσων.⁷⁹

«Οι κάτοικοι της Πρέβεζας επειδή τράβηξαν πολλά βάσανα και ζημιές από τον χαλασμόν θα έχουν ασυδοσίαν παντελή διά δύο χρόνους. Εις το διάστημα τούτο μόνον τα εισοδήματα της Δουγάνας (Τελωνείου) και των βιβαρίων έχει να συνάξη ο ρηθείς βοεβόδας, μηδέ οβολόν να μην εισπράττη περισσότερον. Οι ραγιάδες έχουν ελευθερίαν εις τα της θρησκείας των, απαγορεύονται πωλήσεις κτημάτων της πόλεως, ή περιοχής της, εις ξένον υπήκοον παρά μόνον εις τους κατοίκους των 4 πόλεων του Continente και

⁷⁷ Μαχαιράς Κωνσταντίνος Γ., *Πολιτική και διπλωματική ιστορία της Λευκάδος (1797-1810)*, Αθήνα 1954.

⁷⁸ Βρέκοσης Αριστείδης, «Η συνθήκη 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των Ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Γ', Ιωάννινα 1928, σελ. 272-294.

⁷⁹ Σεραφείμ Ξενοπούλος ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον Ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεώτερης πόλεως Πρεβέζης*, Αθήναι 1884, σελ. 385 & 386.

εις τους κατοίκους της Επτανήσου τους οποίους αυθαιρέτως κρίνει υποτελείς τού Σουλτάνου. Αι αγωγαί και δίκαι θα γίνωνται κατά τους παλαιούς των κατοίκων νόμους και τας αρχαίας συνηθείας των, όπως δηλαδή επί Βενετών. Ο Αβδουλάχ μπέης θα διορίση αντιπροσώπους του εις τας άλλας τρεις πόλεις. Απαγορεύεται ν' ανακατώνονται και να ενοχλούν κάθε λογής βεζυράδες, είτε πασσάδες κλπ. εις τα βασιλικά αυτά μούλκια (κτήσεις), οι Οθωμανοί δεν επιτρέπεται να ανεγείρουν μετζήτιον (τζαμί) εντός των πόλεων τούτων». Πράγματι ο ναός του Αγίου Ανδρέου μεταβληθείς εις μουσείον της πόλεως και καταστραφείς εκ βομβαρδισμού το 1941 υπό των Ιταλών, μετετράπη εις τζαμί το 1808, δηλαδή μετά την ανάκλησιν, δι' ενεργειών του Αλή πασά, του Αβδουλάχ μπέη, όστις καθ' οδόν επιστρέφων εις Κωνσταντινούπολιν εφαρμακώθη υπό οργάνων του Αλή. Το Γενί τζαμί (νέον τζαμί), κτίσμα Αχμέτ Ντίνου βέη, οικοδομήθηκε το 1844, εις οικόπεδον τούτου. Η ως άνω μνεία εις το φερμάνιον ότι απαγορεύεται εις βεζυράδες ν' ανακατώνονται εις τα βασιλικά μούλκια αφορά τον Αλή πασά, ο οποίος έτσι εξηναγκάζετο να εκκενώση από το στρατό του την βασανισμένην πόλιν, εις την οποίαν επανήλθε το 1808. Ο καπουτσίμπασης—είναι ο τίτλος του— βοεβόδας Αμπντουλάχ βέης διερρύθμισε πρώτος τον κήπον της Βρυσούλας και έφτιαξε την βρύσην της. Τα κτήματα αυτά ήσαν πρωτύτερα κτήσεις του Βαλεντίνη και του γαμβρού του καπετάν Δημήτρη-Γιώργη, υιού του καπετάν Γιαννάκη.

Γεγονός είναι ότι πολλά τσιφλίκια Πρεβεζάνων προκρίτων που τα είχαν από τον καιρό της Βενετίας ιδιοκτησίαν τους, εις Νικόπολιν και χερσόνησον του Αγίου Θωμά, τα κατάσχεσε ο Αλής και τα έδωσε εις φίλους του Αλβανούς βέηδες και ρωμιούς συμμάχους του. Εις την Πρέβεζαν μέσα εγκατέστησε πολλούς Γαρδικιώτες Αλβανούς γι' αυτό η συνοικία της Αγίας Παρασκευής ονομάζεται και τώρα Γαρδίκι. Πολλοί Πρεβεζάνοι μετά την πτώσιν του Τυράννου (1822) επήραν πάλιν τα κτήματά τους. Τότε απέκτησεν η οικογένεια του εξισλαμισθέντος Ντίνο Βέη τα απέραντα τσιφλίκια της εις Λάμαρη και Μαργαρίτι και μέσα εις την πόλιν μας την έκτασιν του Αγίου Σπυρίδωνος, όπου ο μύλος και το λιτροβίό του Χουσεΐν πασά Ντίνο και το κτήμα της Βρυσούλας, όπου ο Χουσεΐν Ντίνο έκτισε το πρώτο ανεμοκίνητο λιτροβειό.

Ο φόβος των Λευκαδίων απεμακρύνθη, όταν έμαθαν ότι η Πρέβεζα έγινε Σουλτανική κτήσεις διά της συνθήκης της 21.3.1800. Και τότε ο Αλή πασάς έστρεψε την προσοχήν του και όλες τις προετοιμασίες κατά των

παλαιών αδυσωπήτων εχθρών του των Σουλιωτών, αφήσας για άλλοτε τα σχέδιά του προς κατάκτησιν της Λευκάδος. Επιστολή του Προεδρείου Λευκάδος της 9 Ιουνίου 1800 προς την Κυβέρνησιν της Κερκύρας αναφέρει: «επί τέλους ανυψώθη ο πέπλος, όστις εκάλυπτε τους μυστηριώδεις σκοπούς του Αλή πασά. Ο στρατός όστις κατέκλυζε τα σύνορα της Πρεβέζης, φθάσας μέχρι των υπορειών των υψηλών ορέων του Σούλι, επολιόρησε τούτο ... Πρόσωπον αφιχθέν ενταύθα εκ Σούλι εξύμνησε την ανδρείαν των ανταξίων τούτων απογόνων των ηρώων τού Μαραθώνος και της Σαλαμίνας ... Αν κατορθώση να υποδουλώση τους γενναίους Σουλιώτας και εκπορθήση τα απόκρημνα εκείνα όρη θα γίνη επικυνδυνωδέστερος, διό πάσα κίνησις του δέον να προκαλή αδιάπτωτον την προσοχήν μας. Ο Θεός ας βοηθή τους γείτονας πληθυσμούς ... Αποκαλυφθέντων των σκοπών του γείτονος Σατράπου, εκρίναμεν σκόπιμον να μη αποστείλωμεν εις τούτον την επιστολήν μας, αφ' ενός μεν, ίνα μη τον ενθαρρύνωμεν περισσότερο, ποιούντες αυτώ γνωστόν τον φόβον του πληθυσμού, αφ' ετέρου δε, ίνα μη τον εξοργίσωμεν, θέτοντες εν αμφιβόλω την προς την Διοίκησιν ταύτην πολλάκις εξαγγελθείσαν ειλικρίνειάν του ...».

Έτσι ήρχισε το τελευταίον μέρος του δράματος του ηρωϊκού Σουλιού προτελευταία πράξις του οποίου ήταν, όπως άλλοτε ανεφέραμεν, ο χαλασμός της Πρέβεζας (12.10.1798).

Περί του καπετάν Χρηστάκη Καλογήρου

Περί του καπετάν Χρηστάκη Καλογήρου, που τόσον ευρύν λόγον κάμνει ο συγγραφεύς [Louis Auguste Camus baron de Richemont], αντιγράφομεν τα εξής από το βιβλίον του Χριστόφορου Περραιβού:⁸⁰ «Καπετάν Χρηστάκης Καλόγηρος, είναι υιός του καπετάν Σπύρου, κάτοικος εις την Πρέβυζαν (sic) με αρκετά υποστατικά, νέος πολλά χαριέστατος και φιλογενής. Πάντα εστάθη ενάντιος του Πασά και πολλήν ζημίαν τω επροξένησεν εις τα σύνορά του. Διά τούτο και ο πασάς πολύν αγώνα έβαλε και βάνει να τού υστερήση την ζωήν, αλλ' είναι δύσκολον. Είναι όλως αφιερωμένος, ψυχή και σώματι εις το Σούλι, επειδή διά μέσου εκείνων εδοξάσθη

⁸⁰ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία σύντομος του Σουλίου και Πάργας, περιέχουσα την αρχαιότητα αυτών και ηρωϊκούς μετά των Τούρκων πολέμους, και μάλιστα τους του Σουλίου μετά του Αλή Πασά κατοίκου των Ιωαννίνων και ηγεμόνος της Γραικίας και Μακεδονίας*, έκδοσις Α', τόμ. Α', Παρίσιον 1803, σελ. 5-6.

και μετ' εκείνων θέλει αποθάνει. Όσον ψωμί περισσεύει από την τράπεζάν του το στέλνει πάντα εις αυτούς. Οι στρατιώται αυτού εθουσιάσθησαν εις την Πρέβυζαν πολεμώντες και αν επρόφθανε και ο ίδιος από την Αγίαν Μαύραν ήτον υποκείμενος ή να νικήση ή να αποθάνη δι' αγάπην της Πατρίδος του. Αφού εσκλαβώθη η πατρίς του επρόστρεξεν εις τον Ουσακώφ και ετιμήθη, φεύγοντος δε αυτού έμεινεν εις την Ιονικήν Πολιτείαν, από την οποίαν ετιμήθη εις βαθμόν μαγιόρου διά την αξιότητα και πίστιν του». Ο ίδιος ο Χριστόφορος Περραιβός αλλιώς αναφέρει τα σχετικά περί του Χρηστάκη εις την ελληνικήν έκδοση της ιστορίας του Σουλίου.⁸¹ «Υπήρχε ο Χρηστάκης καπετάνιος της Πρεβύζης και τω όντι αξιοκατάκριτος, διότι ενώ η πατρίς του εκινδύνευεν, αυτός διεβιβάσθη προ της μάχης εις Λευκάδα, προτιμήσας την ατομικήν του ασφάλειαν, αφήσας τους στρατιώτας, υπέρ τους εκατόν, άνευ αρχηγίας, εξ ων το πλείστον μέρος απέθανον μαχόμενοι».

Και άλλοι συγγραφείς κατηγορούν τον Χρηστάκη ότι «εγκατέλειπε τας τάξεις του, όταν το πρωί της 12/24 Οκτωβρίου του 1798 εξεδηλώθη η γενική επίθεσις των Τουρκαλβανών του Μουχτάρ πασά συνεπικουρουμένων δυστυχώς και υπό τινών Ελλήνων καπεταναίων, ως του καπετάν Γιαννάκη». Περί του Αλεξάνδρου Βαλεντίνη και καπετάν Γιαννάκη εδημοσίευσαν μελέτην εις την *Ηχώ του Ιονίου* εν Αθήναις στα τεύχη 75-77, 87-89, 90-92 και 93-95. Το όνομα του Χρηστάκη Καλόγηρου διατηρείται σήμερα εις την ονομασίαν το «γεφύρι του Καλογήρου», 35 χιλιόμετρα περίπου εις τον δρόμον Πρεβέζης-Ιωαννίνων, καθώς κόβουμε δεξιά για την Άρταν. Από στοματική παράδοσιν έμαθα ότι ο Σπύρος Καλόγηρος είχε το επώνυμον τούτο, διότι ή ο ίδιος ή άλλος πρόγονός του εγκατέλειπε το καλογηρικόν σχήμα και έγινε διάσημος κλέφτης και ότι εις την ανωτέρω θέσιν κάποια συμπλοκήν έκαμε με τα παλληκάρια του εναντίον των Τούρκων.

Ο Χρηστάκης Καλόγηρος είχε μεγάλην πολιτικήν ισχύν εις Καμαρίναν η οποία ήτο φέουδο τού εχθρού του, καπετάν Γιαννάκη Γεωργίτσα. Ενυμφευθη κόρην από την Σουλιωτικήν φάρα του Δράκου. Τον πατέρα τού Χρηστάκη, Σπύρον, εδολοφόνησεν εις την Καμαρίναν, όπου έζη, ο καπετάν Γιαννάκης. Ο στρατηγός Δονζελό και ο συνταγματάρχης Μινότ διοργανώσαντες το περίφημον Regiment Albanais εις Κέρκυραν, προσέ-

⁸¹ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία του Σουλίου και Πάργας: περιέχουσα την χρονολογίαν αυτών, τας προς τους Οθωμανούς μάχας, κυρίως δε προς τον Αλή Πασά Σατράπην της Ηπείρου*, τόμ. Β', Αθήναι 1857, σελ. 33.

λαβον τον Χρηστάκη εις την στρατιωτικήν υπηρεσίαν και τον ωνόμασαν αντισυνταγματάρχην αδιαφορήσαντες διά την διαγωγήν του εις την μάχην της Νικοπόλεως. Σώζεται το φύλλον μητρώου εις την πατρίδα τού ως άνω Γάλλου συνταγματάρχου Minot ως και άλλων Σουλιωτών μισθοφόρων εις το αυτό Σύνταγμα (1807-1815). Ο Μάρκος Μπότσαρης και ούτος, ως λοχίας, μετά του πατρός του Κίτσου εις το αυτό Σύνταγμα, ενυμφεύθη εις Κέρκυραν το 1805 την θυγατέρα τού Χρηστάκη, Χρυσούλαν, εξ ης εγεννήθησαν οι δύο θυγατέρες του Μάρκου και ο γυιός του Δημήτριος.⁸² Το ελληνικόν Σύνταγμα είχε οργανωθή κατ' αρχάς εις Αίγυπτον υπό του Βοναπάρτου, με την επωνυμίαν Chasseurs d' Orient. Οργανωτής ήτο κατ' αρχάς ο περίφημος Χατζηνικόλ, ούτινος σώζεται το δίπλωμα της ονομασίας του ως συνταγματάρχου, δημοσιευμένον υπό του Κερκυραίου λογίου Ρωμανού. Πολλοί εκ των ανδρών του, μετά την εκδίωξιν των Γάλλων από την Επτάνησον (Φεβρουάριος 1799) μετετάχθησαν ως μισθοφόροι εις το καταρτισθέν υπό των Ρώσων εις την Επτάνησον ένοπλον σώμα, με αρχηγόν τον Ρώσσον στρατηγόν Βικεντόρ. Μετά την δολοφονίαν ταύτην οι Σουλιώται υπό τον Κουτσονίκαν ήλθαν εις βοήθειαν του Χρηστάκη και επολέμησαν υπέρ αυτού εις Ζάλογγον, άνευ όμως αποτελέσματος, διότι ο Αλή πασάς προς βοήθειαν του Γεωργίτζα έστειλεν τον Μπεκήρ Τζογαδούρον και εκ τούτου εγεννήθη το κατά των Σουλιωτών μίσος του Γεωργίτζα, όπερ εν Ζαλόγγω εξεδήλωσεν κατά την καταστροφήν του Ζαλόγγου.

Ο Περικλής Ζερλέντης γράφει:⁸³ «Τον πόλεμον τούτον των Σουλιωτών κατά του Γεωργίτζα υποτίθημι συμβάντα κατά το 1798 ή 1799 και εις τούτον αναφέρεται το κατωτέρω δημοτικόν άσμα όπερ εν Καμαρίνα αδόμενον ήκουσα. Η δε αυτόθι παράδοσις παρίστησι τον Χρηστάκη νέον επί κάλλει και ανδρεία διαπρέποντα και επιδεικτικώτατον, διότι έφερεν επί των όπλων και ενδυμάτων αυτού άργυρον περι τας 10 οκάδας. Την ανεψιάν του Χρηστάκη, Χρυσούλαν, ενυμφεύθη εν Κερκύρα ο Μάρκος Μπότσαρης».

Τον καπετάν Χρηστάκη ευρίσκομεν εις επιστολήν της 30.10.1805 των Παργίων προκρίτων Γεωργίου Βασιλά, Αναστασίου Δημουλίτζα και Ιωάννη Μαυρογιάννη προς τον Πρόεδρον της Επτανησιακής Δημοκρατίας, συ-

⁸² Βλ. Ζαμπέλιος Ιωάννης, *Τραγωδίαί*, τόμ. Β', Ζάκυνθος 1860, σελ. 298.

⁸³ Βλ. Ζερλέντης Περικλής Γ., *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Α. Η ιστορία του Σουλίου και Πάργας του Χριστοφόρου Περραιβού υπό έποψιν του αξιοπίστου εξεταζομένη*, Αθήναι 1889, σελ. 35-36.

σταθείσης διά συμφωνίας του Τσάρου και Σουλτάνου (20.3.1800 και 1803), εις Κέρκυραν, κόμητα Σπυρίδωνα Γεωρ. Θεοτόκην. Οι Πάργιοι αναφέρουν, ότι έλαβον με τον ταγματάρχην Χρηστάκη την απόφασιν της Επτανησιακής Γερουσίας «διά τους δυστυχημένους Σουλιώτας» και ότι θα μεριμνήσουν να τους στείλουν εις Κέρκυραν το γρηγορότερον.⁸⁴

Το τραγούδι της δολοφονίας του καπετάν Σπυράκη, πατρός του Χρηστάκη, έχει ως εξής:⁸⁵

Τρία πουλάκια κάθονταν στο Ζάλογγο στην Ράχη
 τώνα τηράει την Λάμαρη, τ' άλλο την Καμαρίνα.
 Το τρίτο το καλύτερο μοιρολογεί και λέει:
 «Εσείς παιδιά Σουλιώτικα, παιδιά του Κουτσουνίκα,
 τώρα που κάναταν γαμπρό τον καπετάν Χριστάκη,
 για θυμηθήτε το ψωμί του καπετάν Σπυράκη.
 Για πάρτε τα τουφέκια σας και ζώστε τα σπαθιά σας.
 Κάμετε τον κατήφορο κατά το Λιθοσώρι.
 Βάλτε φωτιά στην Λάμαρη κάφτε την Καμαρίνα.
 Αλής πασάς σαν τόμαθε, πολύ του κακοφάνη.
 Στα Γιάννενα γιομάτισε, στο Λούρο κάνει δείπνο.
 Κι' απ' το Λουρό στην Πρέβεζα, όσο να ξημερώση.
 Και τον Μπεκίρη έκραξε, τον πρώτο αρχηγό του.
 Στο Ζάλογγο τον έστειλε στον καπετάν Γεωργίτζα».

Ο Ιωάννης Λαμπρίδης, όμως, τον τελευταίον στίχον παρουσιάζει ως εξής.⁸⁶ «Και τον Μπεκίρη έκραξε και τον Γιαννάκη αντάμα». Φαίνεται βέβαιον πως ο καπετάν Γιαννάκης Γεωργίτζας συνεξεστράτευσε μετά του Αλή πασά και Μουχτάρ πασά κατά της Πρεβέζης και συνεπολέμησε εις την εν λόγω μάχην. Διό έλαβε ως δώρον οικίαν εν Πρεβέζη, πολιτικού φυγάδος, φυγόντος προ της μάχης εις Λευκάδα.⁸⁷ Ο Μπεκίρη Αγάς διωρίσθη υπό του Αλή πασά διοικητής της Πρεβέζης την επομένην της καταλήψεώς της. Ήτο στενός φίλος του καπετάν Γιαννάκη. Η κατά της Καμαρίνας επίθεσις των Σουλιωτών φαίνεται ότι συνέβη πράγματι κατά το 1798

⁸⁴ Βλ. Salvator Ludwig, *Parga*, 1907, σελ. 466.

⁸⁵ Βλ. Ζερλέντης Περικλής Γ., *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Α. Η ιστορία του Σουλίου και Πάργας του Χριστοφόρου Περραιβού υπό έποψιν του αξιοπίστου εξεταζομένη*, Αθήναι 1889, σελ. 36.

⁸⁶ Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τχ. 10 (Σουλιώτικα), Αθήνα 1890, σελ. 9.

⁸⁷ Βλ. Βασιλάς Ηλίας Β., «Ο Αλέξανδρος Βαλεντίνη και ο καπετάν Γιαννάκης», *Ηχώ Ιονίου*, τχ. 90-92, Ιανουάριος-Μάρτιος 1954, σελ. 19-20.

ή 1799, δηλαδή ευθύς ολίγον χρόνον μετά την καταστροφήν της Πρεβέζης, ότε ο καπετάν Γιαννάκης ήτο εις Πρέβεζαν.

Ο αυτός Χριστόφορος Περραιβός εις το βιβλίον του γράφει περί του Χρηστάκη και τα εξής:⁸⁸ «Και εμποδιζομένου του Αλή πασά μίαν ή δύο ημέρας με πόλεμον, έφθανε και άλλη βοήθεια από την Λευκάδα (η οποία απέχει μίλλια 12) τόσον από Γάλλους, όσον και Πρεβεζάνους, τους οποίους ο καπετάν Χρηστάκης Καλόγηρος είχε ηπάγει προ δύο ημερών να τους συνάξη και την ιδίαν, ήγουν την Τρίτην (12 Οκτωβρίου 1798) ημέραν όπου ο εχθρός συνέκρουσε τον πόλεμον είχε κινήσει και ο καπετάν Χρηστάκης με 300 Γραικούς και 150 Γάλλους από την Αγίαν Μαύραν, αλλ' όντας ο καιρός βροχώδης και η θάλασσα κυματούσα δεν επρόφθανε...».

Και ο συγγραφεύς Περικλής Ζερλέντης, όστις επεσκεφέθη την Καμαρίναν το 1888 και εγνώρισε την αδελφήν του ήρωος Μάρκου Μπότσαρη, ζώσαν εισέτι, την «Καπετάνισσαν», χήραν του καπετάν Σαφάκα, προσθέτει: «Τας ιστορικές ταύτας αληθείας, εκ των ολιγίστων όσται απαντώσι εν τη ιστορία του Περραιβού, ούτε εις την δευτέραν εν Βενετία έκδοσιν (1815) ούτε τη τρίτη εν Αθήναις (1857) αναφέρει, αποσιωπών όλως τα κατά τον άνδρα εκείνον».

Δυστυχώς και ο συγγραφεύς Richemont λεπτομερώς δεν αναφέρει τα της διαγωγής του καπετάν Χρηστάκη εις την μάχην και του λόγους διά τους οποίους ούτος άφησε τους στρατιώτας μόνους των να πολεμήσουν. Με δυσκολίαν μπορούμε να δεχθώμεν τα περί λιποταξίας του, τα οποία επαναλαμβάνουν ο Γεράσιμος Μαυρογιάννης εις την *Ιστορία των Ιονίων νήσων αρχόμενη τω 1797 και λήγουσα τω 1815*, Αθήναι 1889, σελ. 275, ο Ευαγγελίδης και ο Αραβαντινός παίρνοντας την είδησιν από τον Περραιβό.

Περί του καπετάν Γιαννάκη ο Περικλής Ζερλέντης γράφει:⁸⁹ «ο Γιαννάκης κατήγετο από το Σακαρέτσι του Βάλτου, εκ νομάδων Σαρακατσαναίων και ενυμφεύθη Καραγκούναν καλλιπάρειον. Είχε πρότερον το καπετανάτον αυτού μετά τού Λάπα εις το χωρίον Ζερμή, όπερ ο Αλής μετέφερεν εις Καμαρίναν. Δολοφονήσας τη συναινέσει του Αλή εν τω χωρίω Λι-

⁸⁸ Περραιβός Χριστόφορος, *Ιστορία σύντομος του Σουλίου και Πάργας, περιέχουσα την αρχαιότητα αυτών και ηρωϊκούς μετά των Τούρκων πολέμους, και μάλιστα τους του Σουλίου μετά του Αλή Πασά κατοίκου των Ιωαννίνων και ηγεμόνος της Γραικίας και Μακεδονίας*, έκδοση Α', τόμ. Α', Παρίσιοι 1803, σελ. 5-6.

⁸⁹ Βλ. Ζερλέντης Περικλής Γ., *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Α. Η ιστορία του Σουλίου και Πάργας του Χριστοφόρου Περραιβού υπό έποψιν του αξιοπίστου εξεταζομένη*, Αθήναι 1889, σελ. 34.

μπόχοβα, μίαν ώραν μακράν της Καμαρίνης απέχον και νυν έρημον, τον σπλαρχηγόν ταύτης καπετάν Χρηστάκη⁹⁰ εγένετο εκ των ευνοουμένων του σατράπου και επομένως εχθρός των Σουλιωτών, υπηρετών αυτόν πιστότατα. Εις ένδειξιν μάλιστα της προς αυτόν ευνοίας του ο Αλής οικοδόμησε δι' αυτόν και οικήματα εις το υψηλότερον μέρος της Καμαρίνας, σωζόμενα μέχρι σήμερα» (Εικ. 16).

Σημειώνω ότι τρία ολόκληρα χωριά ήσαν τσιφλίκια του καπετάν Γιαννάκη εις την περιοχήν της Λάμαρης, που μόλις το 1924 και 1930 κατόρθωσαν να τα κάμουν δικά τους οι χωρικοί, απαλλασσόμενοι έτσι από γεώμορο (ήμορο) που έφθανε το 33% επί της ακαθαρίστου παραγωγής σίτου, βρώμης και κριθής. Ο πύργος τούτου διασώζεται, κατεστραμμένος και ερειπωμένος όμως από τους ίδιους αγρολήπτας καλλιεργητάς χωρικούς, κατά τον ατυχή πόλεμον του Απριλίου του 1897 με τους Τούρκους, ότε το ηρωϊκό χωριό έλαβε τα όπλα και ηρωϊκά ηγωνίσθη.

ΕΙΚΟΝΑ 16: Το ερειπωμένο σεράι του καπετάν Γιαννάκη στην Καμαρίνα
 Φωτογραφία του Etienne Labranche του 1913
 (Φωτογραφικό αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2375)

⁹⁰ Σπύρον τον ονομάζει ο Λαμπρίδης.